

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Јована Љ. Шћеповић

**Експресивна лексика у говору
Драгачева са околином –
лингвокултуролошки приступ**

Докторска дисертација

Београд, 2024

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY

Jovana Lj. Šćepović

**The expressive vocabulary in the speech
of Dragačevo and its environs –
a linguocultural approach**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2024

УНИВЕРСИТЕТ В БЕЛГРАДЕ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Йована Л. Шчепович

**Экспрессивная лексика в речи жителей
области Драгачево и ее окрестностей –
лингвокультурологический подход**

Докторская диссертация

Белград, 2024

ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ:

Ментор:

проф. др Михаило Шћепановић, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета у Београду

Чланови комисије:

1.

2.

3.

4.

Датум одбране: _____

Користим прилику да изразим захвалност члановима комисије и свом ментору проф. др Михаилу Шћепановићу, који од самог почетка мог академског школовања прати мој рад, који ме је видео у свету науке пре него што сам се сама у њему видела.

Велику захвалност дугујем др Драгани Цвијовић, чија ми је помоћ при обликовању дисертације и решавању недоумица много значила, као и др Бојани Томић и мр Марији Милосављевић Тодоровић, за савете, помоћ и смех.

Посебну захвалност дугујем свом супругу Данилу, на стрпљењу, разумевању и безграничној подршци. Хвала ти.

Јована Шћеповић

Експресивна лексика у говору Драгачева са околином – лингвокултуролошки приступ

Сажетак

Предмет нашег истраживања јесу лексеме погрдног и похвалног значења, којима се у говору Драгачева са околином човек именује према његовим физичким и духовним карактеристикама. Реч је о номинационим јединицама негативне и позитивне тоналности – пејоративима и лаудативима.

У истраживању су анализирани једнолексемне именичке и придевске јединице чији је денотат човек, а користе се у ситуацијама када саговорник жели да употреби речи које имају погрдну, презриву, ироничну, подругљиву, или пак похвалну, подржавајућу, позитивну конотацију.

Циљ нашег рада био је да системски анализирамо и представимо експресивну лексику говора Драгачева са његовом околином, и то из три угла – лингвокултуролошког, лексичко-семантичког и творбеног. Анализа је спроведена на основу неколико различитих корпуса. Примарни корпус који је коришћен био је *Речник Драгачева*, Милоја Стевановића. Њему су придружени књижевноуметнички извори, као и фолклористичка, теренска грађа. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* коришћен је као примарни контролни корпус.

Основни задатак био је да се одреде оне вредности на основу којих друштвено-језичка заједница Драгачева позитивно, односно негативно оцењује појединце и групе, како би се добила језичка слика Драгачеваца. Резултати истраживања потврдили су нашу полазну хипотезу, по којој ће однос јединица негативне експресивне тоналности (пејоратива) и јединица позитивне експресивне тоналности (лаудатива) бити диспропорционалан. Наиме, од 1360 лексема, које чине нашу грађу, *пејоративи* су заступљени више од 80 одсто.

У раду су, такође, разматрани творбени, односно лексички механизми, помоћу којих настају *експресиви* за именовање човека, тачније, истражен је однос семантичке и афиксалне деривације. Анализа је показала да је најчешћи тип творбе управо *суфиксална деривација*, а да је мањи број лексема настао *сложено-суфиксалном* творбом.

Истраживање експресивне лексике којом се у говору Драгачева и његове околине квалификује човек осветлило је језичку слику драгачевске заједнице, као и део њиховог система вредности.

Кључне речи: српски језик, лексикологија, дијалектологија, лингвокултурологија, експресивна лексика, пејоративи, лаудативи

Научна област: српски језик

Ужа научна област: лексикологија, дијалектологија, лингвокултурологија

УДК:

The expressive vocabulary in the speech of Dragačevo and its environs – a linguocultural approach

Abstract

In this paper we present our research of the lexemes with derogatory and complimentary meanings in the speech of Dragačevo and its environs, which are used in naming a man according to his physical and spiritual characteristics. We considered nominative units with a negative or positive tonality – pejoratives and laudatives.

We analyzed single-lexical noun and adjectival units which denote a man, but are used with the intention of achieving a derogatory, contemptuous, ironic, mocking, or a praiseworthy, supportive and positive connotation.

The aim of our work was to systematically present and analyze the expressive lexicon of the speech of Dragačevo and its environs, viewing it from three perspectives – a linguocultural, lexicosemantic and word-formation perspective. The analysis was carried out on the basis of several different corpora. The primary corpus used is the Dictionary of Dragačevo by Miloje Stevanović, to which we added literary sources, as well as folkloristic, field materials. The Dictionary of the Serbo-Croatian Literary and Vernacular Language SASA was used as the primary control corpus.

The basic task was to determine the basis of the values on which the socio-linguistic community of Dragačevo positively or negatively evaluates individuals and groups, that is – to determine the linguistic image of a person from Dragačevo.

The research confirmed our starting hypothesis that the ratio between the units of negative expressive tonality (pejoratives) and the units of positive expressive tonality (laudatives) will be disproportionate. Out of 1360 lexemes, pejoratives make up more than 80 percent of the material as a whole.

The paper also observed the word-formation and lexical mechanisms for the creation of expressives for naming people, namely the relationship between semantic and affixal derivation. We came to the conclusion that the most common word formation mechanism which is used is suffixal derivation, and that a smaller number of lexemes were created by the complex-suffixal word-formation process.

The research of the expressive lexicon in the speech of Dragačevo and its environs, which is used in the qualification of its people, shed a light on the value system and the linguistic image of the Dragačevo community.

Key words: The Serbian language, lexicology, dialectology, linguoculturology, the expressive lexicon, pejoratives, laudatives

Scientific field: The Serbian language

Specific scientific field: lexicology, dialectology, linguoculturology

UDC number:

Садржај

1. Драгачево у етногеографским, културолошким и језичким истраживањима....	1
1. 1. Територија Драгачева	1
1. 2. О прошлости Драгачева	1
1. 3. Реч-две о пореклу и досељавању.....	2
1. 4. Менталитет Драгачеваца	2
1. 5. Говор Драгачева	3
1. 5. 1. Три лексичка слоја у говору Драгачева	3
1. 6. Истраживања области Драгачева	4
1. 7. О језичким истраживањима говора Драгачева	4
2. Увод.....	5
2. 1. Опште напомене о истраживању.....	5
2. 2. Предмет и задаци истраживања.....	5
2. 3. Корпус за истраживање и методолошке поставке	7
2. 3. 1. Извори за прикупљање експресивне лексике у говору Драгачева са околином.....	7
2. 3. 2. Реч-две о примарном корпусу истраживања.....	10
2. 4. Методе истраживања	12
2. 4. 1. Разлози за одабир лингвокултуролошког метода истраживања	13
2. 4. 1. 1. Појмови из лингвокултуролошког апарата.....	14
2. 5. Преглед литературе.....	15
2. 5. 1. Теоријски оквир истраживања.....	15
2. 5. 1. 1. Основни појмови о експресивности у језику.....	15
2. 5. 1. 2. Експресивност и емоције.....	15
2. 5. 2. Досадашња истраживања експресивне лексике у српском језику	17
2. 5. 3. О експресивној лексици и експресивности	19
2. 5. 4. О терминима експресив, пејоратив и лаудатив.....	21
3. Увод у анализу пејоратива који се односе на духовне особине, начин понашања и навике	24
3. 1. Анализа пејоратива који се односе на духовне особине, начин понашања и навике.....	26
3. 1. 1. Пејоративи и старосно доба	26
3. 1. 2. Пејоративи и етничка припадност.....	28
3. 1. 3. Пејоративи и социјални статус	29
3. 1. 4. Пејоративи и сексуалност	31
3. 1. 5. Пејоративи и потомство	34
3. 1. 6. Пејоративи и лоше карактерне особине	36
3. 1. 7. Пејоративи и глупост.....	39

3. 1. 8. Пејоративи и лењост	42
3. 1. 9. Пејоративи и несрећа	43
3. 1. 10. Пејоративи и непоузданост	44
3. 1. 11. Пејоративи и емотивност	45
3. 1. 12. Пејоративи и лукавост	46
3. 1. 13. Пејоративи и причљивост	46
3. 1. 14. Пејоративи и тврдоглавост	47
3. 1. 15. Пејоративи и шкртост	49
3. 1. 16. Пејоративи и халапљивост	49
3. 1. 17. Пејоративи и неуредност	50
3. 1. 18. Пејоративи и злоба	52
3. 1. 19. Пејоративи и размаженост	54
3. 1. 20. Пејоративи и грубост	54
3. 1. 21. Пејоративи и љутња	55
3. 1. 22. Пејоративи и неспретност	56
3. 1. 23. Пејоративи и некултура	58
3. 1. 24. Пејоративи и несташност	59
3. 1. 25. Пејоративи и алкохолизам	60
3. 1. 26. Пејоративи и болест	62
3. 1. 27. Пејоративи и лудост	63
3. 2. Увод у анализу пејоратива који се односе на физичке карактеристике човека	65
3. 2. 1. Пејоративи и непријатан физички изглед	67
3. 2. 2. Пејоративи и дебљина, односно мршавост	68
3. 2. 3. Пејоративи и предимензионираност	71
3. 2. 4. Пејоративи и низак раст	74
3. 2. 5. Пејоративи и косматост	74
3. 2. 6. Пејоративи и инвалидитет	74
3. 3. Негруписани пејоративи	77
4. О лаудативности	79
4. 1. Духовни лаудативи	80
4. 1. 1. Лаудативи и доброта	80
4. 1. 2. Лаудативи и вредноћа	82
4. 1. 3. Лаудативи и дарежљивост	83
4. 1. 4. Лаудативи и духовитост	83
4. 1. 5. Лаудативи и мудрост	84
4. 1. 6. Лаудативи и спретност	84
4. 1. 7. Лаудативи и храброст	85
4. 2. Физички лаудативи	87

4. 2. 1. Лаудативи и лепота	87
4. 3. Лаудативи и родбински односи	88
4. 4. Лаудативи и тепање	90
4. 5. Негруписани лаудативи	90
5. Турцизми који се односе на физичке и духовне особине човека у говору Драгачева.....	92
5. 1. Уводне напомене о турцизмима	92
5. 2. Радови о турцизмима у српском језику	93
5. 3. Турцизми у Речнику Драгачева	93
5. 3. 1. Истраживање турцизама у <i>Речнику Драгачева</i>	93
5. 3. 1. 1. Турцизми које се односе на духовне особине	94
5. 3. 1. 2. Лексеме које се односе на физичке особине.....	98
6. Творба речи	100
6. 1. Јединице инхерентне експресивности	100
6. 1. 1. Заступљени суфикси у изведеницама драгачевског говора са околином	102
6. 1. 2. Деминутиви и творба.....	117
6. 1. 3. Аугментативи и творба.....	118
6. 2. Јединице адхерентне експресивности.....	120
7. Графичка анализа.....	123
7. 1. Однос пејоратива и лаудатива	123
7. 2. Однос придевских и именичких	124
7. 3. Однос мушких и женских пејоратива	125
8. Закључак.....	132
9. Грађа.....	138
10. Извори и литература	167
10. 1. Извори	167
10. 2. Литература	168

1. Драгачево у етногеографским, културолошким и језичким истраживањима

1. 1. Територија Драгачева

У поговору дела *Драгачево – насеља, порекло становништва, обичаји*, које је приредио Борисав Челиковић, исти аутор истиче да је Доње Драгачево прва испитана област у садашњим границама Србије у оквиру пројекта Српске краљевске академије под називом *Насеља српских земаља*. На основу упутстава Јована Цвијића, Јован Ердељановић је истражио ову област. Драгачевом се назива област, како Ердељановић пише 1902. године, тадашњег драгачевског среза у рудничком округу. Овај део Србије са севера је омеђен Западном Моравом од ушћа Ђетиње и Скрапежа па до Моравине клисуре између Овчара и Каблара. Од Овчара граница прати венац планине Јелице, која се протеже југоисточно до Каоничке реке, а даље према југу границе захвата мали део планина Троглава и Чемерна, након чега скреће према северозападу, пресецајући Лучку реку, Моравичину притоку, и долазећи до потока Жировња, којим долази до Западне Мораве, а од ушћа Жировња настаје Морава – западна међа Драгачева (Ердељановић 1902: 5). По овој описаној и омеђеној области Јован Ердељановић је путовао сам лета 1898. и 1899. године и забележио да су тада Драгачеву припадала следећа села: Дучаловићи, Марковица, Ртари, Зеоке, Граб, Рогача, Горачићи, Губеревци, Милатовићи, Властелица, Каона, Горњи Дубац, Доњи Дубац, Вича, Живица, Турица, Тијање, Пухово, Негришори, Лисице, Лучани, Дљин, Пилатовићи, Крстац, Лис, Гуча, Рти, Кривача, Пшаник, Котража, Бијели Камен, Вучковица, Лиса, Осаоница, Луке, Брезовице, Горња Краварица, Доња Краварица, Лопаш, Вирово, Церова, Трбовац, Миросаљци и Трешњевица (1902: 5). Овај податак нам је јако важан, јер иде у прилог чињеници да се Драгачево раније простирало и до Пожеге, односно да су и села која данас припадају Пожеги некада припадала Драгачеву.¹ Поменуто село Лопаш, заједно са селима Прилипцем и Пилатовићима, данас припада територији општине Пожега, али смо се у овом раду водили етнографском, а не територијалном, односно административном границом и њих смо укључили у анализу, због чега је и теза насловљена *Експресивна лексика у говору Драгачева са околином – лингвокултуролошки приступ*.

Горње Драгачево је са источне стране оивичено венцем планине Јелице, доњим током реке Толишнице, са јужне стране делом Чемернове косе, која одваја Бјелицу од Моравице, док, како Јовановић пише, „доле јој је граница Црновлашки Поток, Вучковичка Река и Шулубурски поток” (Јовановић К. 1908: 313). Западна граница је Чемернова коса, планина Голубац, планина Крстац и вис Велеса, а северна Живичка река, као и „право повучена линија од средине ове реке до виса Велеса”. Јовановић у Горње Драгачево убраја следећа села: Губеревци, Милатовићи, Властељице, Каона, Горњи Дубац, Доњи Дубац, Вучковица, Бијели Камен, Котража, Пшаник, Рти, Кривача, Живица и Вича (1908: 313). У своје истраживање није укључио: Брезовицу, Толишницу, Луке, Осаоницу и Лису. Данас је, у административном погледу, већина драгачевских насеља у саставу општине Лучани – две варошице и 34 села, док 13 села припада другим општинама: пет Ариљу, три Пожеги, три Ивањици, а Краљево и Чачку припада по једно село (Драгачево 2010: 423, у поговору).

1. 2. О прошлости Драгачева

Драгачево је једна од српских области о чијој се прошлости јако мало зна. Први писани спомен о имену Драгачева датира тек с почетка 18. века – на аустријској карти

¹ Народне песме потврђују ово казивање. У песми *Бан Милутин и Дука Херцеговац* казује се да је господар Драгачева бан Милутин седео у Пожеги. Ердељановић пак наводи поузданији доказ, диплому Проте Гучанина, којом га 1811. г. Карађорђе поставља за војводу драгачевског и тада поред 27 села кнежине драгачевске убраја и Пожегу (Ердељановић 1902: 6).

окупираних српских земаља из године 1718. записан је и драгачевски дистрикт. Чак је и са почетка 19. века мало извора о Драгачеву. Поред дипломе Проте Гучанина из 1811. г. и неколико народних песама у четвртој књизи Вукове збирке (*Бој на Лопашу, Узимање Ужича, Устанак кнеза Милоша на Турке и Спомен од боја на Кукутници*), о Драгачеву се нигде не говори (Ердељановић 1902: 9). Приликом истраживања ове територије и разговора са мештанима, Ердељановић је наилазио и на потешкоће при одгонетању порекла имена Драгачева, нико га није знао протумачити, а поједини су га доводили у везу са именом драгачевске реке Драгачице, с тим што Ердељановић сматра да су оба ова назива постала од мушког имена, како он каже, можда какве знатне личности, које је гласило Драгач, односно Драгаш (1902: 9–10).

Доње Драгачево је обухватало следећа села: Дучаловиће, Лучане, Дљин, Крстац са зесеоком Ђераћима, Лисице, Негришоре, Марковицу, Ртаре, Зеоке, Тијање, Турицу, Лис, Пухово, Пилатовиће, Прилипац, Доњу и Горњу Краварицу, Гучу, Рогачу, Граб и Горачиће. Ердељановић при свом истраживању није обухватио Лопаш и Вирово, а Горачиће је изоставио, јер је њих описао учитељ Петроније Раднић (1902: 10).

1. 3. Реч-две о пореклу и досељавању

Проучавањем етнодемографских процеса утврђено је присуство и староседелачког и досељеничког становништва. Сматра се да је старинаца мање у насељима у доњем току реке Бјелице него у горњедрагачевским селима, што је било условљено планинским рељефом, а самим тим и недостатком комуникације. Такође, под старинцима се подразумевају они родови за које се не зна када су дошли, затим они који су ту „од старина” или они које породична традиција везује за средњи век (Николић Д. 1996: 23). Становништво већег дела западне Србије, тиме и Драгачева, припада динарској метанастазичкој струји (1996: 25). Што се тиче досељавања у Драгачево, Ј. Ердељановић разликује четири етапе у насељавању Доњег Драгачева. У првој се подразумевају ранији векови и 18. век до пред први устанак. Тада је досељено 70 породица, највише крајем 18. века. Разлог за то је пре свега боље стање у Србији, али и чињеница да су Турци јако ретко залазили у овај крај, јер је Драгачево одувек била забаченија област обрасла густом шумом. Друга етапа је досељавање за време првог устанка, од 1804. до 1813. године. Тада је досељено 40 породица. Ова етапа је била веома значајна за насељавање Доњег Драгачева јер је тада дошао велики број нових становника. Треће насељавање јесте од другог устанка па до близу половине 19. века. Србија је била ретко насељена, а до 1844. г. било је слободно и могуће присвајати било коју незаузету земљу. Од половине 19. века па све до времена када Ердељановић истражује Доње Драгачево, а то је сам крај 19. века, дошло је 55 породица, и то највише у време српско-турског рата (1902: 87–89).

1. 4. Менталитет Драгачеваца

Драгачевци су по телесним и душевним особинама слични народу југозападних крајева српских, а ту сличност са Херцеговцима потврђују и ношњом и говором.² „Драгачевци су, како сами веле, на добро добри а на зло још гори. Ово је крај Србије, у коме се никоја неправда не може дуго одржати. Какав силник, кајишар или уопште покварен човек, ако брзо не дође пред земаљску правду, мораће ипак да најзад плати – главом: народна рука извршиће сама казну, на коју је таквога изрода опште мњење већ давно осудило.” У овом Ердељановићевом цитату (Ердељановић 1902: 101) уочавамо неколико доминантних особина Драгачеваца: (зло)памтљиви, праведни, морални, човечни. Драгачевци су простодушни, пажљиви и јако гостопримљиви. По својој природи становништво Драгачева је врло радознано и отворено за свет. Једна од најлепших одлика становништва јесте брига,

² Ј. Ердељановић, Неколике етничке особине Драгачева, Археологија, етнологија, народна и црквена уметност, *Градац*, 13–15, 1988.

љубав и поштовање које имају како за своју примарну породицу тако и за ближу и даљу родбину. Јако се води рачуна о родбинским везама и старији чланови породица на млађе преносе традицију очувања и познавања чак и јако удаљених родбинских чланова. Постојање секундарних презимена, као и богата лаудативна лексика посвећена родбинским односима, показатељи су колико је Драгачевцима важно поштовање и одржавање далеких родбинских веза, као и љубав према широј породици. Народ Драгачева је врло радан и вредан. Неке од негативних особина Драгачеваца јесу подсмешљивост и некада претерана радозналост. Пример за то видимо и у погрдним именима за призећивање, тј. када појединци женидбом улазе у домове девојака или удовица, а то су: *уљез, припуз, лидало, пришељак, пришупак* и *вардуп*, и о њима обично говоре с подсмехом (Ердељановић 1902: 89). Драгица Николић у књизи о Горњем Драгачеву сликовито оцртава линије менталитета Горњодрагачеваца и истиче чврсто држање до својих принципа и до задате речи, уздицање својих вредности богатством или школовањем деце, хвалисавост, али и напраситост, срдитост (1996: 138). Ипак, оно чиме Драгачевци плене и освајају јесу ведрина духа, живост, окренутост ка смеху и радости живота, и та искра провејава при сваком сусрету са њима. Посебно нам је занимљиво било запажање Д. Николић да „не бирају ни место ни време за међусобне пошалице, па и подругачице” (1996: 140), што је потврђено и нашом грађом. Слажемо се са ставом Д. Николић: „Горњодрагачевац, испољавајући исконску људску потребу да припада групи, поред истицања припадности своје селу (стереотипи о „Горњанима” – Горњодрагачевцима и „Доњанима” – Доњодрагачевцима) и породици, најпре се идентификује са својим крајем. Иако има високо развијену националну свест, он је и данас пре свега Драгачевац” (1996: 142).

1. 5. Говор Драгачева

Драгачевски говор је млађи говор херцеговачког типа, са новијом акцентуацијом и остацима ијекавског изговора, који су у новије доба у приметном повлачењу (Вучковић 2020: 39). Још је Ердељановић (1902: 99–100) закључио да становништво говори врло правилним српским језиком и „у главном јужним наречјем”, али се чак и тада јако осећао утицај источног наречја, и да се негде за велики број речи говоре оба облика, па није ретко чути да их један исти човек употребљава. Наведена појава и данас се уочава, јер становништво говори и ијекавицом и екавицом, с тим што ијекавицу користи старији слој становништва и она узмиче пред екавицом. Главни разлог је утицај медија. Иако су социодемографске измене, као и стандардизација путем школа и медија утицале на говор Драгачева, и даље је приметна заступљеност дијалекатски маркиране лексике, и оне која је део других дијалеката, али и усколокалне (Вучковић 2020: 39). Оно што је Ердељановић (1902: 100) као посебну занимљивост приметио свакако је акценат у презименима, јер презимена задржавају акценат на истом слогу на коме је био и у имену од кога је презиме начињено, и он наводи следеће примере: Димитријевић, Мџринковић, Тџпаловић, Мјлошевић. На ову појаву и даље наилазимо код старијег и средње старог становништва у некадашњем драгачевском селу Лопаш. П. Ђукановић (1995: 16) у драгачевском говору уочава два слоја: први, источнохерцеговачки, донесен метанастазичким кретањима у 18. и 19. веку, и други, млађи слој, у коме је осетно присуство екавице.

1. 5. 1. Три лексичка слоја у говору Драгачева

У говору Драгачева разликују се три лексичка слоја. Супстратском (балканско-гркоманском) стилу припадају лексеме везане за појмове из сточарске или земљорадничке културе (нпр. *балега, боланца, велија*). Овај слој веома добро чува и зоонимска лексика (нпр. *Чуља, Шутко*), међутим, у топонимији се најбоље чува супстратски лексички слој (нпр. *Дучаловићи, Пилатовићи, Ђераћ*) (Вучковић 2020: 40). Дакле, влашки слој лексике чува фамилијарна, породична, односно секундарна презимена карактеристична за Драгачево.

Други слој чини апстрактна лексика прасловенског порекла која је формирана у словенској прошлости (нпр. *бујад, ковраг, бадњара*). Последњи лексички слој јесу турцизми и балкански турцизми, а богатство ове лексике указује нам на то да је оријентална култура и традиција веома утицала на Драгачево (нпр. *бучук, музувир, чакараст*) (2020: 42–46).

С. Вучковић (2020: 39) истиче да „лексички систем драгачевског говора није био предмет засебних истраживања”. Ауторка наводи да, осим малог речника у монографији П. Ђукановића, прикупљена је и анализирана ткачка лексика Драгачева (в. Комадинић 1992), а у мањем обиму анализирана је и драгачевска обредна лексика (в. Толстој С./Толстој Н. 1981). Најновији рад посвећен лексици Драгачева у дијахроној перспективи написала је управо Снежана Вучковић (в. литературу).

1. 6. Истраживања области Драгачева

Пресек досадашњих истраживања Драгачева даје Борисав Челиковић у поговору дела *Драгачево – насеља, порекло становништва, обичаји*, које је и приредио. Од објављивања студија Ј. Ердџановића и К. Јовановића публикован је велики број монографија и студија којима су допуњена сазнања о области Драгачева. Челиковић издваја резултате археолошких истраживања Душанке Ранковић и Милене Икодиновић, које су пописале све локалитете након истраживања спроведених седамдесетих година прошлог века; праисторијским периодом су се бавиле Лидија Никитовић и Катарина Дмитровић, а средњим веком Милица Веселичић. Нововековном добу посвећен је велики број дела, а часописи Народног музеја и Међуопштинског историјског архива у Чачку, као и часописи *Расковник* и *Градац* објавили су доста прилога који се тичу области Драгачева. Б. Челиковић пише да су (садашња и некадашња) драгачевска села: Ртари, Негришори, Зеоке, Пухово, Тијање, Граб, Рти, Церова, Трешњевица, Миросалци и Брезовица добили и своје монографије, објављене у Библиотеци „Хронике села”, под покровитељством САНУ (Драгачево 2010: 423–430). Међу новијим музиколошким делима о Горњем Драгачеву незаобилазна је етномузиколошка студија Драгослава Девића *Народна музика Драгачева* (Николић Д. 1996: 10). Уочавамо велику заинтересованост самих Драгачеваца за своју прошлост, традицију, културу и језик која је изнедрила велики број монографија, радова и прилога који су објављени у разним часописима, неретко монографијама, а најчешће у издањима Народног музеја Чачка и Међуопштинског историјског архива Чачка. Значајан број етнографских студија говори о важности очувања традиције у драгачевском крају.³

1. 7. О језичким истраживањима говора Драгачева

Лингвистичка и језичка истраживања говора Драгачева нису била тако честа. Говором Драгачева се у својој истоименој докторској дисертацији бавио Петар Ђукановић. Тезу је одбранио у октобру 1990. г. на Филолошком факултету у Београду, а касније ју је незнатно изменио и објавио као монографију у оквиру Српског дијалектолошког зборника, број ХLI, 1995. године. Снежана Баук је октобра 2001. г. такође на Филолошком факултету у Београду одбранила магистарску тезу *Зоонимија Драгачева у опитесловенском контексту*. Осим ове необјављене магистарске тезе, лексиком Драгачева бавила се и Гордана Комадинић, која је истражила ткачку лексику Драгачева, а уједно је сакупила и збирку речи из Драгачева, која је ушла у корпус за израду *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*. Драгачевском обредном лексиком бавили су се Светлана и Никита Толстој 1981. године.

³ Подробни подаци о ауторима и делима, као и библиографске информације налазе се у фуснотама поговора Борисава Челиковића, стр. 419–432.

2. Увод

2. 1. Опште напомене о истраживању

Значај прикупљања и бележења експресивне лексике говора Драгачева јесте у томе што је на одређени начин овако систематично прикупљену и анализирану чувамо од заорава.

Лексичке јединице регионалне вредности се лакше уклапају у општу лексику (Радовић Тешић 2009: 155) и представљају један од начина богаћења књижевног језика. Записујући реч, окамењујемо је, и чувамо од потенцијалног заорава. Р. Драгићевић истиче да „народ памти, заораваља, опрашта, верује. Речници, између осталог, чувају информације и о постојању колективног идентитета, а један од задатака лингвокултурологије јесте да осветли сегменте националног бића садржане у лексикографским делима” (2018: 166). На плану комуникације „експресивне јединице функционишу као експоненти експресивног говорног чина, што у први план истиче субјекта говора и његову намеру да делује на адресата тако што ће некога/нешто да похвали или покуди” (Ристић 2004: 56). Друштвено-језичка заједница Драгачева склона је и похвалама, и знатно више покудама, стога ће бити веома интересантно да уочимо моделе којим ова друштвено-језичка заједница осликава свој свет. На основу контекста изреченог можемо утврдити које се емоције испољавају приликом употребе експресивне лексике, као и шта изазива гнушање, ругање, исмевање, а шта поштовање, подршку и допадање.

Употреба експресивне лексике карактеристична је за непосредну комуникацију, а због већег броја експресива за особе мушког пола главни актери у коришћењу експресивне лексике јесу мушкарци. Претпостављамо да је преовладавање негативних над позитивним експресивима одлика „мушког”, односно „грубог” говора (Ристић 2004: 164). Друге разлоге за ово можемо пронаћи и у чињеници да је жена у „складу са патријархалном традицијом обавезнија на аутоцензуру и суздржаност у комуникацији” (2004: 164).

Један од подстицаја да се бавимо темом експресивности у драгачевском говору проистекао је из констатације Н. Рамића да монографије из дијалектологије махом описују стање прозодије у одређеним народним говорима, дају податке о фонетско-фонолошким појавама, док се о појавама у сфери лексикона најчешће пише узгредно и мање систематично (Рамић 2019: 11). С обзиром на то да је говор Лопаша, села које је некада припадало Драгачеву, наш матерњи говор, рано смо уочили да је експресивност карактеристика говора Драгачева, а бројност експресива ексцерпираних из књижевних извора, *Речника Драгачева*, али и из разговора са Драгачевцима нам је ову претпоставку и потврдио.

2. 2. Предмет и задаци истраживања

Предмет истраживања нашег рада јесте експресивна лексика у говору Драгачева са околином чији је денотат човек. Под експресивном лексиком подразумевамо јединице негативне експресивне тоналности – пејоративе, као и јединице позитивне експресивне тоналности на другој страни – лаудативе. Њихова значења могу имати подруглив, ироничан призив, али и похвалан и топао. У истраживању ћемо најчешће употребљавати термине пејоратив и лаудатив, уместо гореистакнутих вишечланих синтагми.

Анализом смо обухватили именичке и придевске лексеме. Иако је придевских јединица у савременом српском језику занемарљив број унутар експресивне лексике (в. Ристић 2004), у нашој грађи присутне су и придевске експресивне лексеме, стога су и оне уврштене у корпус и истраживање.

Један од циљева нашег истраживања јесте да, истражујући експресивну лексику говора Драгачева, продремо у језичку слику света друштвено-језичке заједнице Драгачева и у оно што Драгачевци сматрају прототипичним представником физичких, односно духовних

особина мушкарца и жене; да задремо у систем вредности, али и систем стереотипа, односно у њихову језичку слику света. Под језичком сликом света Р. Драгићевић подразумева „израз човекове способности да моделује и структурише слику стварности у одређеној лингвокултуралној заједници” (2010: 12). Експресивна лексика је тип лексике у којој су похрањени колективно искуство и вредности друштвено-језичке заједнице; стога ће нам лингвокултуролошки приступ, удружен са лексичко-семантичком анализом, помоћи да осветлимо стање језичке слике света представника драгачевског говора, њихову колективну експресију, вредности и стереотипе, на основу чега ћемо лакше омеђити прототипичног представника мушкарца и жене и њихових подразумевајућих физичких и духовних одлика, као и начина понашања. Сliku прототипичног представника могуће је приказати захваљујући оцени његовог изгледа, понашања, (не)делања и захваљујући општеприхваћеној норми. Лакше се може означити на вредносној скали, где се налази захваљујући томе колико и како је усклађен са пожељним просеком, односно колико од њега одступа (Кузњецова 1989: 185–186). Оцена је заправо заснована на еталонима и стереотипима језичке заједнице (Телија 1986: 29–35).

С обзиром на то да експресивне јединице јесу део периферије лексичког система и да оне нису довољно истицане нити је у традиционалној лингвистици представљана њихова улога (Ристић 2004: 39), један од циљева рада јесте да их анализирамо и запишемо, померајући их са маргина науке, посебно јер су у овој врсти лексике похрањени језичка личност говорника Драгачева, њихова језичка слика света, поимање и доживљавање свега око њих.

Користећи семантичку анализу, класификоваћемо експресиве погрдног и лаудативног значења на основу диференцијалних компонената које уз архисему 'човек' сачињавају семантичко језгро ових лексема. Лингвокултуролошки и лексичко-семантички приступ у нашем раду неодвојиви су један од другог и прожимају се, стога ћемо у емпиријском делу рада, користећи обе анализе, сву грађу класификовати у лексичко-семантичке групе које ће нам олакшати да продремо у систем вредновања драгачевске друштвено-језичке заједнице.

Поред лингвокултуролошког и лексичко-семантичког приступа, трећи приступ у анализи биће дериватолошки. Циљ нам је да испитамо творбене одлике ексцерпираних грађе, различите начине творбе са једне и различите механизме полисемије са друге стране. С. Ристић (2004: 42) сматра да се број и учесталост експресивних јединица могу узимати као „мерило суздржаности темперамента и нивоа (језичке) културе њихових носилаца”. Бројност оваквих јединица упућују нас на „несуздржаност у опхођењу и склоност ка успостављању неформалних, па и блиских односа” (2004: 42). С обзиром на то да је говор Драгачева на неки начин наш завичајни говор и да смо одрастали окружени Драгачевцима, претпоставили смо да ће истраживање експресивне лексике у говору Драгачева са околином бити веома инспиративно, јер је народ Драгачева топао, дружељубив и гостољубив, народ који много воли разговор, међуљудску размену, непосредност и шалу, управо оне делове језичко-културних оквира из којих извиру експресиви.

Р. Бугарски истиче да је „настанак језика нераздвојно ... повезан са постанком човека и мора се разматрати у склопу других особености људских бића” (1991: 30). Коначан суд о квалитету и квантитету доноси колектив (Вељковић Станковић 2011: 113). Један од циљева нам је да уочимо шта драгачевски колектив перципира као важно, неважно, пожељно и неприхватајуће, где се на скали позитивног и негативног налазе мушкарац и жена и њихове духовне и физичке особине, навике, понашања и како их драгачевска друштвено-језичка заједница оцењује. Д. Вељковић Станковић запажа да су „ставови о квантитету увек морали бити саображавани мери човека и параметрима које намећу схватања, потребе и интереси колектива” (2011: 113).

Основни циљ овог рада јесте да се, помоћу лингвокултуролошке анализе ексцерпираних примера из релевантних лексикографских извора, секундарних извора (књижевних дела), али и анализе грађе прикупљене захваљујући теренском истраживању, пружи увид у лексичке, семантичке и стилске одлике експресивне лексике говора Драгачева

са околином. Циљ истраживања је да, након што експресивну лексику проучимо и тематски групишемо у целини, сачинимо преглед грађе, односно списак експресива. Значај у одабиру ове теме за истраживање видимо и у важности очувања актуелне слике говора Драгачева, с тим што посебну важност видимо и у ређем лингвистичком истраживању овог језичког поднебља.

Добијене закључке упоредићемо са закључцима до којих се дошло при истраживању српског језика на материјалу урбаног говорног идиома (в. Ристић 2004, као и закључцима до којих се дошло у истраживању призренско-тимочког дијалекта и косовско-ресавског дијалекта, односно у истраживањима Д. Ратковић, Р. Жугић и А. Савић Грујић). На основу истраживања лексику експресивног значења покушаћемо да утврдимо који су елементи језичке слике света, као и сличности и разлике говора урбане и руралне средине, пре свега на основу истраживања Ј. Јовановић (2018). Истраживање лексичких јединица које се односи на експресивни слој језика помогло би утврђивању лексичке слике говора Драгачева, са једне стране, и изоштравању и схватању културног припадања ове језичке заједнице и њене културне специфичности, са друге стране. Посебну пажњу ћемо посветити творбеној анализи деривата добијених суфиксацијом, претпостављајући да ће се мрежа распрострањавања суфикса подударати са сликом у савременом српском књижевном језику. Значај истраживања експресивне лексику говора драгачевског краја видимо и у непостојању досадашње научне литературе у вези с овом језичком облашћу.

Неки од додатних циљева рада су и:

- 1) представити теоријски оквир досадашњих истраживања експресивне лексику у српском језику, на датом језичком поднебљу;
- 2) осликати мрежу и описати структуру експресивне лексику драгачевског краја, односно удео експресива негативне оцене у односу на оне позитивне оцене, тачније однос пејоратива и лаудатива;
- 3) издвојити творбено-семантичке категорије и творбене типове експресива;
- 4) размотрити отворена питања и оставити простор за нова истраживања.

Наша је претпоставка да ће бројност експресива за означавање негативних лексема и појмова бити знатно већа у односу на експресивно неутралне лексичке јединице, као и јединице позитивне конотације, за које ћемо користити термин лаудатив, према терминологији коју у свом раду користи Д. Ратковић (в. Ратковић 2023).

2. 3. Корпус за истраживање и методолошке поставке

2. 3. 1. Извори за прикупљање експресивне лексику у говору Драгачева са околином

„Описати сегмент лексику у вези са човеком у неком дијалекту у прохујалом времену значи осветлети језичке и националне слике света говорника тог дијалекта. Тај сегмент слике света је изузетно важан, апа и лексика којом је покривен тај сегмент стварности спада у темељну лексику лексичког система сваког идиома”, истиче Р. Драгићевић (2018: 50). Знајући колико је важно задржати и сачувати одређене лексеми, посебно дијалекатске грађе која је склона изумирању заједно са изумирањем друштвено-језичке заједнице која је користи, сматрамо да су теме и истраживања која се баве дијалекатском лексикографијом и лексикологијом од велике важности у српском језику, али и у српској култури, јер шта о култури једног народа може бити боље сведочанство од њених речи. Бартмињски истиче да „најочигледнија, недискутабилна, и у досадашњим истраживањима преферирана основа за спознају слике света јесте лексика, која је према Сапировој дефиницији – ’врло осетљив показатељ културе’” (2011: 51).

Још један од разлога зашто је дијалекатска грађа важна јесте то што се дијалекат због своје ненормираности и великог кумулативног потенцијала одликује и варијантношћу језичких средстава у односу на књижевни језик, као и већом заступљеношћу архаичних слојева лексику, окренутости ка човеку, тј. својеврсним антропоцентризмом и

субјективистичком концептуализацијом слике света која се одражава у језику његових говорника (Вучковић 2020: 38). Описујући и анализирајући дијалекатску грађу драгачевске заједнице, ми описујемо и анализирамо њихов поглед на свет, виђење света и живота, посебно јер, „културни идентитет углавном долази до изражаја кроз језик тако да се изучавањем семантичког аспекта језика, који најчешће долази до изражаја кроз лексiku, у ствари, изучава културни идентитет једне језичке заједнице” (Недељков 2012: 107). Имајући у виду све набројане ставке, јасно је колико се благо у дијалектима крије и зашто су незаменљиви извори за различита лингвистичка, али и изванлингвистичка истраживања.⁴

Грађу прикупљену за потребе рада ексцерпирани смо из *Речника Драгачева* Милоја Стевановића, књига *Казивања* и *Будибогснама* истог аутора, али, с обзиром на то да је овај тип лексике одлика пре свега разговорног стила, грађу смо допунили слушајући и бележећи непосредне разговоре Драгачеваца, као и наше разговоре са Драгачевцима, у периоду од 2018. до 2020. године. Сакупљање је започето 2018. године током писања мастер рада *Антропонимска лексика села Лопаша код Пожеге*⁵, а настављено је спорадично до 2020. године и другим поводима. Прикупљање материјала из теренских испитивања, која смо, као што смо напоменули, обавили у неколико махова 2018. и 2020. године, умногоме је олакшано чињеницом да је говор Драгачева и наш матерњи говор; кандидат је рођен и одрастао у селу Лопаш, који је припадао Драгачеву, а данас је део пожешке општине. С обзиром на то да нам је говор Драгачева матерњи идиом, приликом теренског истраживања техникама проматрања и слушања бележили смо додатна значења појединих јединица која смо у корпус и укључивали и обележавали као део наше оригиналне грађе, а не ексцерпирану из извора.

Прикупљање експресивне лексике током теренског истраживања може бити отежано из неколико разлога. Експресиви се више користе у усменом говору, и то у неформалном говору, и појачана употреба експресивне лексике користи се када су у говор укључене и емоције, говорници ће ређе посезати за експресивима у неутралном, формалном говору. Такође, различите врсте и степени експресивне лексике зависе од социјалних фактора учесника у комуникацији. Неформалнији говор користиће се у разговору са неким ко је сличних година, образовања, васпитања као и информатори, а експресивна лексика карактеристична је за незваничне и неформалне ситуације и непосредну, неплаирану и спонтану комуникацију, због тога је грађа прикупљена на терену бележена при спонтаном говору, а не по унапред задатим упитницима и формулисаним питањима. Непосредност у комуникацији и склоност ка фамилијаризацији односа јесте особеност културних образаца понашања носилаца српског језика и то је једна важна одлика његове језичке личности (Ристић 2004: 71), ова одлика нам је припомогла при бележењу експресива појачане тоналности.

Грађу која је већ забележена у *Речнику Драгачева*, као и у књигама Милоја Стевановића, нисмо понављали, већ смо је ради сигурније потврде и доказа у веродостојност грађе наводили управо из тих извора. Уколико значење одређене одреднице или одредница уопште није забележена у нашем примарном извору, *Речнику Драгачева*, то смо у грађи датој на крају рада и нагласили. Књига *Казивање* означена је као МС 1, док је књига *Будибокснама* означена као МС 2. Грађа са терена означена је скраћеницом МГ. Сви примери за које није наведена скраћеница МС 1, МС 2 или МГ, подразумеваће се да су из *Речника Драгачева* Милоја Стевановића.

Формирање корпуса се одвијало у неколико етапа. Прво смо грађу ексцерпирани из наведених извора, и то из *Речника Драгачева* на следећи начин. С обзиром на то да је употреба квалификатора погрд. (погрдно), подр. (подругљиво), презр. (презриво), ир. (иронично) изостала, а да су се они који су се нашли међу скраћеницама, као што су аугм.

⁴ „Лексика организована у дијалекатске подсистеме репрезентује специфичну изванјезичку стварност која окружује неку групу говорника, као и њихов однос према тој стварности, омогућавајући им да тако граде своју, дијалекатску језичку слику свијета” (Рамић 2019: 62).

⁵ Мастер рад је одбрањен у јулу 2018. под менторством проф. др М. Шћепановића.

(аугментатив⁶), дем. (деминутив), одм. (одмила) и пеј. (пејоратив), користили недоследно и спорадично, ослањали смо се на семантику, као и на контекст који смо уочили анализирајући примере за дате одреднице.⁷ Ослонили смо се на врло сликовите примере и забележили оне одреднице чије значење упућује на погрдну, презриву, односно похвалну номинацију човека. Исти поступак смо користили и за грађу добијену ексцерпцијом из поменутих књига, односно сакупљену приликом слушања међусобних разговора Драгачеваца или директних наших разговора са њима. Н. Богдановић (1984: 25) уочио је да постоје извесне тешкоће у регистровању дијалекатских пејоратива, пре свега због устежања информатора пред непознатим истраживачима, стога је сва лексика која је прикупљена и класификована у раду, а није преузета из *Речника Драгачева*, за шта стоји напомена у речнику на крају рада, прикупљана од особа са којима имамо ближу повезаност – најближе породице, рођака, суседа, пријатеља. Разноврсности грађе, пре свега пејоратива, допринела је наведена непосредност у контакту и комуникацији. Вредно је поменути запажање Д. Вељковић Станковић (2011: 32) у вези са чињеницом да се, иако су лексикографске дефиниције наших великих описних речника драгоцен показатељ, не можемо увек на њих ослонити, јер „треба имати на уму да, на пример, сваки деноминални деминутив може у контексту развити (мање или више изражену) хипокористичну, али и пејоративну нијансу. Аналогно томе, и аугментативи, као што смо показали, могу имати афирмативно, тј. похвално значење.” Зато су важни и денотативно, али и конотативно значење.⁸

Ова врста лексике се константно мења и обнавља, стога и нисмо помишљали да наша грађа може у целости приказати стање у говору Драгачева, али смо се потрудили да при ексцерпирању дамо што детаљнији приказ слојевитости и сликовитости експресивне лексике. Употреба експресивних јединица условљена је формом језика и својственија је усменом него писаном језику, што истиче и С. Ристић у својој монографији (2004: 19). Зато су сви изведени закључци и статистички подаци подложни промени и приказ су стања грађе коју смо ексцерпирани из наведених извора и у тренутку прикупљања грађе са терена. Грађи из *Речника Драгачева* и књига *Казивање* и *Будибогснама* придодали смо и теренску грађу, а значај овог слоја грађе увиђамо пре свега у томе што је употреба експресивне лексике, као што смо и напоменули, карактеристичнија за усмени језик, али под условом блискости и што природнијем следу излагања информатора (говорника). Експресивна лексика праћена је одређеном врстом емоционалности или афективног стања, позитивног или негативног набоја, што је тешко забележити уколико говорници нису блиски, или им макар са испитивачем није природно и разговор тече неусиљено. М. Барјактаревећ сматра „да је за што успешније лексичко истраживање неког места или краја, нужно, заправо неопходно, што боље, дубље и пуније познавање традиционалне културе становништва тога места или краја” (1984: 21), а овај критеријум је у нашем случају испуњен, с обзиром на то да је ово наш матерњи идиом и подручје из кога смо потекли. Упознајући се са лексиком једног места ми се упознајемо са колективном стварношћу и реалношћу њихових становника, њиховом традиционалном културом и вредностима, а с обзиром на то да лингвистичка истраживања Драгачева нису тако честа и да је сам говор веома плодотворан за различите врсте лексичких истраживања, неизмерно смо задовољни што се ова два критеријума у нашем раду укрштају. Експресивна лексика говора Драгачева са околином пружа потпунију слику о животу друштвено-говорне заједнице, њиховим вредностима, размишљањима и осећањима.

На крају савњивања ексцерпираних јединица дошли смо до више од 1360 лексема којима се пејоративно, односно лаудативно квалификује човек. Упоредивањем са стањем, пре свега у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика Српске академије наука и*

⁶ У *Речнику Драгачева* стоји угментатив.

⁷ Слажемо се са ставом Д. Ратковић да су „приликом ексцерпције грађе пејоративи прилично уочљивији од лаудатива” (2023: 105).

уметности (до 21. тома *погдекад(а)–покупити*)⁹ као „најрепрезентативнијег лексикографског остварења традиционалне и савремене српске лексикографије” (Ристић 2006: 184), у наставку рада наводићемо га као *Речник САНУ* или *РСАНУ*, а затим и у *Речнику српскохрватскога језика Матице српске* и *Речнику српског језика*, уочили смо да за велики број лексема недостаје потврда у наведеним речницима, односно одреднице у горенаведеним речницима нису забележене и представљају специфичност и карактеристичну лексику говора Драгачева са околином.¹⁰

2. 3. 2. Реч-две о примарном корпусу истраживања

Примарни корпус из којег смо ексцерпирали експресивне лексике говора Драгачева био је *Речник Драгачева* Милоја Стевановића, који је из штампе изашао 2020. године. У предговору аутор даје податке о стварању самог дела и истиче да су граматичку обраду и акцентовање одредница на основу аудио-записа, у којима је лично он ишчитао одреднице и примере сакупљене у разговорима које је водио са Драгачевцима, урадили проф. др Драгољуб Петровић и др Јелена Капустина. Међутим, због одређених неслагања у вези са изговором гласа јат, проф. др Драгољуб Петровић и др Јелена Капустина су у другачијем облику *Речник Драгачева* припремили за Српски дијалектолошки зборник у издању САНУ и Института за српски језик САНУ. Разлог неслагања лежи и у томе што је „Стевановић ... оспорио Ђукановићеве¹¹ записе о двосложном изговору рефлекса дугог јата¹² ... тврдећи да је у обама типовима примера рефлекс тог старог гласа јата једносложен тј. вјек, тјесто, брјег, ождрјebити, отрјезни, на брјегу, ни лјек, облјепити и сл.” (у поговору *Речника Драгачева*, стр. 724). Предмет спорења било је 207 речи. Слажемо се са мишљењем Н. Рамића: „Разноврсне су изговорне вриједности рефлекса дугога јата у народним говорима, а процјена изговорног обичаја аудитивном импресијом (не само у народним говорима него и у стандарднојезичком изразу) сама по себи у великој мјери је субјективна” (2019: 197).

Главни разлог због којег смо грађу ексцерпирали из *Речника Драгачева* М. Стевановића јесте тај што смо са ексцерпирањем грађе почели пре него што је *Речник Драгачева* објављен у *Српском дијалектолошком зборнику*. Уз саме одреднице у Стевановићевој верзији *Речника Драгачева* унутар дефиниција неретко су навођени подједнако експресивни синоними, а због чињенице да је аутор речника нелингвиста, начин обрађивања и дефинисања лема нам је био додатни извор експресивне лексике.

Пажња аутора у дијалекатским речницима усмерена је на номинална значења, док је о полисемантичким структурама тешко судити, првенствено услед недоступности грађе. Због овога се стиче утисак да „велики дио јединица у дијалекту има само једно значење или да функционише са сасвим оскудном лепезом значења, што је у опреци са чињеницом да је полисемантичких лексема у језику више него моносемантичких” (Рамић 2019: 32). Овај проблем уочили смо и приликом ексцерпирања грађе из *Речника Драгачева* М. Стевановића,

⁹ Неђо Јошић истиче да „Локализми и лексика с ужим ареалом употребе уопште углавном су у овом рјечнику инкорпорирани посредством зборки народних ријечи или књижевних дјела бројних писаца од Вука наовамо, међу којима су неки у свом дјелу веома обилато користили ријечи из локалне средине” (Јошић 2016: 211). У *РСАНУ* су укључене следеће збирке речи из Драгачева: Ковачевић Ранко, збирка речи из Дучаловића (Ков. Р.), и Комадинић Гроздана, збирка речи из Драгачева (Комад. Г.).

¹⁰ „Диференцијални карактер речника оставља читаоцу и(ли) кориснику сталну, и то троструку дилему: да ли значење које у речнику није наведено заправо није ни било познато саговорницима на терену, да ли оно пак само није забележено у датом народном говору, или је сакупљач сматрао да га као (готово) истоветно ономе које нам је познато из књижевног језика није потребно наводити у речнику” (Милорадовић, Вељковић 2014: 185).

¹¹ Петар Ђукановић, *Говор Драгачева*, Српски дијалектолошки зборник, књ. ХЛI, Београд.

¹² Н. Рамић истиче да су сагласност и несагласност ијекавске акценатске норме и начина изговора континуаната дугога јата одавно предмет спорења у лингвистици (2019: 195) и „несумњиво је да би експериментална истраживања омогућила јасније сагледавање акустичке структуре континуаната и пружила податке за поузданије закључке о начину њиховог функционисања у систему” (2019: 197).

јер су неретко одређене лексеме дате само са једним, примарним значењем, док секундарна и остала значења нису навођена.

У прегледу грађе коју смо сачинили и коју ћемо приложити на крају рада за грађу ексцерпирану из *Речника Драгачева* стајаће напомена РД, број страна нећемо наводити; грађа из књига М. Стевановића имаће своју ознаку МС¹³ 1 и МС 2¹⁴, у зависности која књига је у питању, али и пример као потврду, са назначеним бројем стране, док ће грађа прикупљена теренским истраживањем бити назначена скраћеницом МГ. С обзиром на то да је већина грађе из *Речника Драгачева*, примарно ћемо примере наводити из њега, без икакве ознаке у самој анализи, док ћемо примере у анализи преузете из дела М. Стевановића, или из наше грађе доследно наводити, да би се успоставила разлика између мање бројне наше грађе и оне ексцерпираних из књига М. Стевановића од грађе која је из *Речника Драгачева*.

Такође, редослед примера унутар сваке групе дат је азбучним редом. Грађу смо хијерархијски распоредили користећи принцип од оштег ка посебном, односно од целине ка саставним деловима.

¹³ Милоје Стевановић, *Казивања* (Богу у славу, прецима у част, потомцима у аманет), Ниш, 2012.

¹⁴ Милоје Стевановић *Будибокснама*, Чачак, 2020.

2. 4. Методе истраживања

Анализи експресивне лексике у говору Драгачева са околином приступићемо из три угла – лингвокултуролошког, лексичко-семантичког и творбеног. Циљ нам је да истражимо језичку слику света Драгачеваца, утврдимо прототип у односу на који се одређене особине посматрају негативно, односно позитивно, стварајући и обликујући стереотипе и еталоне драгачевске друштвено-језичке заједнице, као и њихову колективну експресију. Било какво одступање од прототипичног у језику се не толерише, што се најбоље читава у лексичком систему пејоратива. Настојаћемо да уочимо како се одређеним пејоративима и лаудативима из сфере духовних и физичких особина показује колективни став Драгачеваца и приказ њихове језичке слике света. Описивање човека унутар дијалекатског микросистема показује „поглед на свет чланова те говорне заједнице, говори о историји њихове културе, социјалним односима”, односно оваква врста изучавања доприноси бољем разумевању идентитета језичке заједнице (Савић Грујић 2016: 6).

У централном делу истраживања класификоваћемо пејоративе и лаудативе који се односе на човека, и то у односу на његове физичке и духовне особине. Лексичко-семантички приступ и класификација у семантичке групе посведочиће нам о поимању и категоризацији ванјезичке реалности драгачевске говорне заједнице и помоћи ће нам да уз примену лингвокултуролошког приступа закључимо које стереотипе о мушкарцима и женама има друштвено-језичка заједница Драгачева са околином. Помоћу ова два приступа, лексичко-семантичког и лингвокултуролошког, покушаћемо да осветлимо језичку слику света Драгачеваца. Сви експресиви подељени су у семантичка поља према тематским групама. Све лексеме које имају заједничку архисему су у једном семантичком пољу. Експресивну лексику ћемо класификовати помоћу лексичко-семантичке анализе; заједничка архисема свима јесте 'човек', а на основу денотативних компоненти које су придружене архисеми класификоваћемо их на одређене лексичко-семантичке групе и подгрупе.

Један од циљева нам је и да на нашем корпусу потврдимо општи став да је пејоративне лексике знатно више него лаудативне (в. Ристић 2004, Драгићевић 2001), али и да прикажемо које се одлике, физичке и духовне, сматрају пожељним, које прихватљивим, а које апсолутно непожељним и неприхватљивим, што ће нам олакшати одређивање стереотипа присутних у говору Драгачева.

Сви забележени експресиви припадају асоцијативном пољу¹⁵ „човек”. Семантичко поље чине системски повезане лексичке јединице (Драгићевић 2007: 239), које су међусобно повезане архисемом, тј. доминантном семом хијерархијски надређеног асоцијативног поља. Знајући да је овај лексички слој веома променљив и да се брзо и лако стварају нове речи, али и губе оне некада употребљаване, значај рада увиђамо и у приказу пресека тренутног стања у овом говору источнохерцеговачког дијалекта српског језика. На основу овог критеријума издвојиле су се две главне категорије – духовне и физичке особине. Прво смо анализирали пејоративне лексеме, а затим лаудативне. У раду су се издвојиле следеће лексичко-семантичке групе: пејоративи и старосно доба, пејоративи и етничка припадност, пејоративи и сексуалност, пејоративи и потомство, пејоративи и лоше карактерне особине, пејоративи и глупост, пејоративи и лењост, пејоративи и несрећа, пејоративи и непоузданост, пејоративи и емотивност, пејоративи и причљивост, пејоративи и тврдоглавост, пејоративи и шкртост, пејоративи и халапљивост, пејоративи и неуредност, пејоративи и злоба, пејоративи и размаженост, пејоративи и грубост, пејоративи и љутња, пејоративи и неспретост, пејоративи и некултура, пејоративи и несташност, пејоративи и алкохолизам, пејоративи и болест, пејоративи и лудост. Након прог дела пејоратива и духовних особина, начина понашања и

¹⁵ Унутар хијерархијски уређеног лексичког система најопштији скуп састављен од лексичких јединица са различитим системским и несистемским значењским везама које су повезане асоцијативним стимулусом, тј. доминантном лексемом поља (архисемом) представља асоцијативно поље (Драгићевић 2007: 234–239).

навика, који је уједно и најбројнији лексичко-семантичким групама, садржи чак 25 група, анализом грађе издвојиле су се следеће лексичко-емантичке групе пејоратива који се односе на физичке карактеристике човека: пејоративи и непријатан физички изглед, пејоративи и дебљина, односно мршавост, пејоративи и предимензионираност, пејоративи и низак раст, пејоративи и косматост, пејоративи и инвалидитет. Све јединице позитивне експресије можемо поделити у следеће групе: лаудативи и доброта, лаудативи и вредноћа, лаудативи и дарежљивост, лаудативи и духовитост, лаудативи и мудрост, лаудативи и спретност, лаудативи и храброст. У анализи физичких лаудатива посебно се издвојила лексичко-семантичка група лаудативи и лепота, док су последње две лексичко-семантичке групе: лаудативи и родбински односи и лаудативи и тепање.

Лингвокултуролошком и лексичко-семантичком приступу придружићемо творбену анализу. Анализираћемо којим творбеним моделима настају експресивне лексеме у говору Драгачева са околином; који је од њих најпродуктивнији – претпостављајући да је у питању суфиксација; који форманти учествују у грађењу експресива, каква је заступљеност, као и какво је стање у односу на анализе спроведене у радовима Р. Жугић (1997, 2009, 2010, 2012, 2014), А. Савић Грујић (2016), Д. Станић и Ј. Јанковић (2011, 2013), Ј. Јовановић (2018) и Д. Цвијовић (2017), као и који су суфикси продуктивни у деривацији експресива за мушка, а који при творби експресива за женска лица. Истражићемо и да ли су присутни лексички механизми метафоре, метонимије и синегдохе, односно да ли су заступљене и афиксална и семантичка деривација.

Истраживачку методологију усмеравала је и одређивала умногоме сама ексцерпирана грађа. Користили смо и преглед, корпусну методу, као и методу ексцерпције, класификацију, али и методу осматрања, односно анализу грађе. Редослед примера унутар сваког поглавља и потпоглавља, односно тематске групе, дат је азбучним редом. Морамо истаћи да наш циљ није попис апсолутно свих јединица експресивне тоналности, нити сматрамо да је таква врста истраживања могућа, јер се слажемо са мишљењем Н. Рамића да „потпуни инвентар дијалекатских варијација у лексикону и коначни репертоар узрока због којих се јављају није ни могуће утврдити, због тога што је сваки лексикон, па и дијалекатски отворен систем” (Рамић 2019: 105).

2. 4. 1. Разлози за одабир лингвокултуролошког метода истраживања

Предмет лингвокултурологије јесу митологизоване језичке јединице, архетипи и митологеме, обреди и народна веровања, ритуали и обичаји окамењени у језику (Маслова 2010: 38). Настанак ове дисциплине везан је за последњу деценију 20. века, док се оснивачима лингвокултурологије сматрају В. Н. Телија, Ј. С. Степанов, А. Д. Арутјунова, В. В. Воробјев, В. Маклеин и В. А. Маслова. У србистици појам лингвокултурологије први пут се среће у радовима К. Кончаревић, Т. Прћића, Р. Драгићевић и Н. Вуловић Емонтс. Н. В. Емонтс 2015. објавила је монографију *Српска фразеологија и религија – лингвокултуролошка истраживања* у којој истиче да лингвокултурологија одговара на питања како човек види свет, односно каквим га види и да антропоцентричност језика постаје доминантна у лингвистици, што води издвајању лингвокултурологије као засебне лингвистичке дисциплине. Ова наука проучава језик као феномен културе (Вуловић 2015: 14).

Управо троугао човек-језик-култура и њихово прожимање јесу разлог зашто смо се у раду одлучили за лингвокултуролошки приступ. Човек језиком анализира природу и обликује културу као свој свет, уз стално прожимање језика и културе (Вуловић 2015: 14). Једно без другог не постоје, већ једно са другим чине нераскидиву везу, култура на једној, језик на другој страни, а човек у средини као везни елемент. Антропоцентрична парадигма науке ставила је фокус на човека, а пошто је језик његова кључна конститутивна одлика, у оквиру лингвистике оформили су се истраживачки правци који на језик не гледају само као на средство комуникације и изражавања мисли, већ и као на чувара културе (Воробјев 2006: 12). Под утицајем антропоцентричке парадигме у лингвистици настаје и

лингвокултурологија (Маслова 2010: 8). „Култура као ванјезички корелат језика и националне личности представља систем материјалних и духовних вредности. Она се као стваралаштво народа појављује као национално и као обједињење националног (специфичног) и општег (интернационалног)” (Вуловић 2015: 30). Језик је чувар културе, а бављење дијалекатском лексиком продужава јој живот и чува поменути троугао човек-култура-језик. Језиком човек боји и мери своју стварност, осликава културу и своју представу света. Лингвокултуролошки приступ нам омогућава да продремо у језичку слику света Драгачеваца. Она представља „израз човекове способности да моделује и структурише слику стварности у одређеној лингвокултуралној заједници” (Драгићевић 2010: 12). Дакле, истраживањем језичке слике света Драгачеваца ми можемо уочити одлике и особине које они сматрају непожељним, неприхватљивим, али и облигаторним у једном малом дијалекатском ареалу. Бављењем експресивном лексиком из лингвокултуролошког угла осветлићемо и слику идеалног припадника драгачевске друштвено-језичке заједнице, слику идеалног мушкарца и идеалне жене.

2. 4. 1. 1. Појмови из лингвокултуролошког апарата

За наше истраживање веома су важни појмови еталона, стереотипа и симбола¹⁶. Еталон је сликовита замена особине човека или предмета неком реалијом или особом, објектом, стварју, који постају знак који у њима преовладава (Телија 1996: 241). Они су средства којима се сликовито мери свет, тј. стварност и представљају својства и особине предмета, појава, објеката и најчешће се одражавају у језику у устаљеним поређењима, али заправо то може бити било каква човекова манифестација одмеравања света (Маслова 2010: 44). К. Кончаревић сматра да еталони садрже и препоруку која утиче на избор и процену (Кончаревић 2006: 125). Они су јединице којима меримо свет, разликују се од језика до језика и зависе од колективног сазнања (Вуловић 2015: 126).

Појам стереотипа се односи на садржајну страну језика и културе, односно доживљава се као мисаони стереотип који корелира са „наивном сликом света”. Језичка слика света и стереотип функционишу као део и целина. Језички стереотип је заправо „мишљење (гlediште, уверење) или скуп мишљења (гlediшта, уверења), која се тичу одређеног објекта ванјезичког света као субјективно детерминисано поимање предмета” (Вуловић 2015: 128). На основу поређења добро:лоше, пожељно:непожељно, прихватљиво: неприхватљиво, односно на основу пејоративних и лаудативних јединица обликује се друштвена и језичка стварност, а грађа и анализа наше грађе показале нам како је је устројила друштвено-језичка заједница Драгачева.¹⁷

Лексика везана за појмове материјалне и духовне културе ризница је информација о материјалним и духовним вредностима једног народа (Рамић 2019: 93), као што је један дијалекат и сваки његов говор резервоар података о култури једне друштвено-језичке заједнице. Основа за спознају слике света јесте лексика (Бартмињски 2011: 51), а с обзиром на то да дијалекат није само лингвистичко територијална јединица, већ и етнографска, културолошка (Толстој 1995: 54), лингвокултуролошки приступ ће бити примаран у нашем истраживању. Такође, лингвокултуролошка анализа експресивних лексема у говору Драгачева са околином помоћи ће нам „да се угради један делић у велики мозаик језичке слике света српског језика, те да се истражи систем вредности говорне заједнице, етичко-естетски еталони по којима друштво оцењује појединца, његово понашање и узајаман однос с другим људима” (Јовановић Ј. 2018: 110).

¹⁶ Симболе не проучава само лингвокултурологија, они су јако важни и у семиотици, психологији, филозофији, митопоетици, културологији и другим наукама. Јунг сматра да је ум усмерен према идејама које су ван домаћаја разума док анализира и истражује симбол (Јунг 1996: 16).

¹⁷ Више о поређењу као начину упознавања света и о томе зашто и како „слично увијек остаје слично, никад не прелазећи у исто” в. Ковачевић 2000: 24.

2. 5. Преглед литературе

2. 5. 1. Теоријски оквир истраживања

2. 5. 1. 1. Основни појмови о експресивности у језику

У руској литератури (в. Зотова 2010 и Матвејева 2013) експресивност се посматра и као функционална и као језичка категорија. Функционални приступ подразумева да је експресивност деаутоматизација, очување и изражајност која се придодaje говору, док је из језичког угла експресивност способност језика да оствари експресивну функцију. А. Б. Зотова (2010: 18) истиче да, уколико говорник изражава емоционални однос, он увек користи експресивна средства, с тим што „експресивност у језику није увек емоционална зато што експресивна језичка средства појачавају изражајност, не само при емоционалном деловању него и при изражавању мисли” (Зотова 2018: 18), односно „експресивност јесте постојање експресије, а експресивно је оно што садржи, испољава, изражава експресију” (Ахманова 1966 према Тошовић 2004: 25). Кузњецова сматра да се експресивност лексеме одређује као њена „појачана изражајност” и да се остварује или помоћу необичног фонетског склопа или кроз специфичне конотативне компоненте у семантичкој структури (1989: 184).

Експресивност потиче од латинског *expressio* и дефинише се као „израз, изражавање, изразитост, изражајност, приказивање” (Вујаклија 1980: 265). То је „категирија, која у најопштијем смислу значења успоставља суштинску дихотомију у односу на неутралан говор, за разлику од кога је експресивни израз неочекиван и непредвидљив, афективан, а као такав био је и основа за издвајање предмета тзв. експресивне стилистике, коју је утемељио Шарл Баји” (Бабић 2020: 15). Експресивност не одликује спонтаност, већ „свесно кодирање – сврха експресивности јесте дојмљивост, утисак који оставља” (2020: 16). У петом тому *Речника САНУ* експресивност је дефинисана као: „особина онога што је експресивно, изразитост, изражајност, упечатљивост”.

У *Лингвистичком енциклопедијском рјечнику* експресивност се посматра као свеукупност семантичко-стилистичких обележја која језичким јединицама омогућавају да у комуникативном чину долази као средство субјективног изражавања односа говорника према садржају или адресату говора (Тошовић 2004: 26). Дакле, циљ експресивизације јесте да код саговорника изазове одређену емоцију, пренесе емоционалну и комуникативну поруку од говорника. Одлика експресивне лексике је секундарна номинација и „језички знак не именује класу реалија него оно што се из класе издваја и што је нетипично за реалију као такву” (Ристић 2004: 47). Тај издвојени објекат поседује одређено својство које се доводи у везу са квазистереотипом, и то асоцијативним путем.

2. 5. 1. 2. Експресивност и емоције

„Сваки вид људске егзистенције и дјеловања прожет је емоцијама, а у односу језик – емоција – експресија емоција је та која одређује језик и експресију субјекта, говорног лица или аутора у тексту, али и у усменој реализацији, мада се она у том случају може и на други начин исказати (ванјезички)” (Куљанин 2020: 61). Говорник бира експресиве којима жели да пренесе одређену поруку, односно да исказе одређени осећај. Утисак који говорно лице експресивношћу жели да остави може бити веома различит и покривати широк опсег најразличитијих емоција: од одушевљења и дивљења, љубави и радости, до згражавања, гађења, чуђења, туге, бола и ужасавања. Како су и ове емоције на два супротна таса, ту се са једне стране налазе и пејоративи, а са друге стране лаудативи, у зависности од стања говорног субјекта и реакције коју код саговорника жели да произведе. „Експресивност, емотивност, илустративност, стилски набој и др. представљају феномене који нам показују на који начин језиком можемо појачати значење, унети емотивну, конотативну или другу компоненту у њега, како нагласити поруку (део поруке) коју желимо пренети, како

сликовито и илустративно приказати неку ситуацију, особину или радњу, како емотивно и изражајно реаговати у одређеној комуникативној ситуацији” (Тривић–Пејовић 2020: 251).

Феномену експресивности значајан допринос пружила је славистичка наука. Према пољском лингвисти Греплу експресивност је испољавање, манифестација личности говорника у језичкој структури његовог говора и најважнији домет проучавања експресивних језичких средстава јесте истицање њихове маркираности у односу на неутрална језичка средства (Грепл 1967 према Ристић 2004: 15–17). Руска лингвисткиња Ј. Кузњецова експресивну лексику посматра као функционално-стилски маркиран слој и поставља је насупрот неутралној лексици (1989: 182–192), док В. Н. Телија сматра да експресивна лексика чини посебан слој лексике и да су за њу веома важни дескриптивно, аксиолошко и емоционално значење јединица. Прави ефекат експресивне номинације јесте да делује на адресата исказивањем емоционалног односа према свету, односно своје слагање или неслагање са њим (Телија 1986: 10–11). Експресивне језичке јединице, слично симболима, своја значења и функције заснивају на нивоу општих знања слике света, скривајући стереотипе и еталоне у унутрашњости речи или унутар гласовне структуре (1986: 39–48).

2. 5. 2. Досадашња истраживања експресивне лексике у српском језику¹⁸

Феноменом експресивности у српском језику подробно се бавила Стана Ристић, те је своја истраживања (в. Ристић 1994, 1996, 2000, 2001, 2002) објединила, а анализу и проширила новим разматрањима у монографији *Експресивна лексика у српском језику*. Иако експресиви припадају периферији лексичког система и у традиционалној лингвистици није довољно представљена њихова улога у језичкој употреби (Ристић 2004: 39), својом монографијом ауторка није дозволила да ове јединице остану на маргини језичких проучавања и поставила је опсежан и темељан теоријско-методолошки оквир у испитивању експресивне лексике. Њена истраживања ове врсте лексике била су усмерена ка откривању карактеристика лексичких експресива које на најбољи начин осликавају језичку личност, али и креативност говорника српског језика у домену експресије (2004: 41). „Именовање код јединица адхерентне експресивности реализује се као семантичка деривација¹⁹ која се одликује преношењем имена са једног садржаја на друге. То се остварује на основу аналогije преко тропа и фигура (метонимијом, метафором и поређењем)” (Ристић 2004: 49). Што се тиче јединица инхерентне експресивности, оне се одликују формалним показатељима своје необичности коју показују на морфолошком и семантичком плану – афиксалном деривацијом, композицијом и творбено немотивисаним номинацијама чудног гласовног склопа; у ову групу спадају и аугментативи и деминутиви, пејоративних и хипокористичних значења (Ристић 1994: 49–50). Односно, и пејоративи, и лаудативи, и хипокористици.

Ауторка успоставља однос међу јединицама инхеренте експресивности²⁰, у нашем истраживању означене као јединице афиксалне деривације, и јединицама адхерентне експресивности, у нашем раду обележене као јединице семантичке деривације. Јединица адхерентне експресивности може да „на скалу оцене уведе нетипична обележја која се емоционално вреднују као прихватљива или неприхватљива према објективно утврђеним еталонима о „добром” и „лошем” (Ристић 2004: 49–50).

Из ономасиолошког угла С. Ристић примећује да је у основи експресивне лексике емоционално стање говорника и оно се остварује номинацијом, односно извором експресивног имена – у нашем случају и погрдног, пејоративног, и похвалног, лаудативног. Тиме се истиче емоционални однос према објекту у циљу постизања одређеног деловања на саговорника, односно адресата (2004: 47).

До истраживања С. Ристић није предложен јединствен и конзистентан теоријско-методолошки приступ проучавања експресивности, јер, како сама ауторка истиче, досадашња истраживања нису била одређена само овим феноменом, него су укључивала и друге – до експресивности се долазило проучавањем свих језичких нивоа, али и различитим приступима језичким појавама: филолошком, општелингвистичком, социولينгвистичком, психولينгвистичком, етнолингвистичком, функционално-стилском, прагматичком, комуникативном и другим (2004: 13–14). У истраживању и проучавању експресивне лексике С. Ристић је приступила примењујући теорију језичке личности. Један од разлога зашто је користила баш ову теорију јесте то што на комуникативном плану експресивне јединице функционишу као „експоненти експресивног говорног чина, што у први план истиче улогу

¹⁸ Експресивност је била тема два важна зборника. Од 17. до 20. септембра 2015. одржан је Научни састанак слависта у Вукове дане на којем су биле заступљене две теме – лингвистички правци прве половине 20. века и њихов утицај на српску лингвистику и експресивност у српском језику након којег је 2016. штампан и зборник радова, а 2020. је штампан и зборник радова са 14. међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књига 1 посвећена је експресивности у српском језику.

¹⁹ Под семантичком деривацијом подразумевамо различите механизме полисемије – метафору, метонимију и синегдоху. О семантичкој деривацији детаљно у Гортан-Премк (1997), Драгићевић (2007).

²⁰ Јединице инхерентне експресивности се одликују „формалним показатељима своје необичности за разлику од јединица адхерентне експресивности које ту необичност показују само на семантичком плану” (Ристић 2004: 49–50). Јединице инхерентне експресивности подразумевају промену структуре на фонетском или творбеном плану, док јединице адхерентне експресивности подразумевају пренесена значења на семантичком плану (Герун Ђокић 2022: 149).

субјекта говора и његову намеру да делује на адресата тако што ће некога/нешто да похвали или покуди” (2004: 56).

Осамдесетих година двадесетог века експресивном лексиком се бавио М. Дешић (1982: 71–85), који је поделио емоционалне речи на оне које означавају емоције (емоционалне речи) и оне које показују однос говорника према реченом (експресивне речи). Експресивној лексици, односно емоционално обојеним речима супроставио је неутралне речи. У експресивне речи сврстао је: погрдне речи, погрдне називе за особе од којих су настали надимци и презимена, неутралне речи са пејоративним значењем, подругљиве, ироничне и речи са шаљивим значењем; ту је убројао и хипокористике, узвике и фразеолошке обрте. „Емоционално обојене” речи чија је обојеност постигнута или творбеним начинима или је садржана у примарном значењу неизведене речи за М. Дешића чини експресивну лексику. Аутор у њу убраја: пејоративне (погрдне) речи, презриве и подругљиве речи и ироничне речи. Велики допринос овог рада уочава се не само „препознавању различитих типова лексичке експресивности, него и у разграничавању појмова ’емоционалне речи’ (речи које означавају емоцију) и ’експресивне речи’ (речи које исказују емоцију)” (Ристић 2004: 15). М. Дешић је у својој анализи закључио да се експресивно значење појачава уколико додајемо одређене наставке на изведене и неизведене речи, а веома користан био нам је и ауторов поглед на међуоднос експресивности, полисемије и моносемије.

Веома значајна за истраживање и постављање теоријско-методолошких основа у нашем раду била је и монографија Драгане Вељковић Станковић *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности*, у којој се ауторка није бавила хипокористичношћу, нити пејоративношћу експресива „који истовремено припадају и неутралној и експресивној лексици [...] као ни експресивност речи којима се именују различита осећања [...]” већ твореницама са модификационим творбеним значењем (2011: 24–25). Д. Вељковић Станковић истиче да „у односу на експресивност, тј. експресиве, речи субјективне оцене представљају субординисану категорију, јер је експресивност, као свеобухватност семантичко-стилских садржаја, која у комуникацији постају средство за индивидуализацију говорног лица, својствена језичким јединицама свих нивоа, па стога она, сасвим природно, обухвата и речи субјективне оцене” и сматра да носилац експресивности на лексичком нивоу јесу и просте речи, а речи субјективне оцене су творбено-семантичка поткатегорија експресива (2011: 25).

До докторске дисертације Јоване Јовановић *Лексика погрдног значења у именовану човека у српском језику* у српској литератури није постојало свеобухватно истраживање пејоративне лексике чији је денотат човек. Ово минуцизно истраживање осветлило је лексику погрдног значења у српском језику којом се именује и описује човек и осликало језичку личност говорника српског језика. Анализом је обухваћено више од 2000 једнолексемских јединица негативне експресивне тоналности којима се реферише на човека, а грађа је ексцерпирана из трију описних речника српског језика и двају речника жаргона. Ауторкина запажања и закључци, као и класификација пејоратива, били су нам од огромног значаја приликом истраживања пејоративних јединица из наше грађе. Ова дисертација излази из поља лингвистике и улази у поље различитих етнолошких, антрополошких, психолошких и социолошких студија. Један од циљева нашег рада био је да увидимо сличности и разлике које се односе на културолошки систем вредности говорника савременог српског језика и говора Драгачева као једног од делова источнохерцеговачког дијалекта, а захваљујући дисертацији Ј. Јовановић ово питање смо могли и да истражимо.

Когнитивном анализом погрдних назива за мушкарце и жене у српском и норвешком језику Н. Ристивојевић Рајковић (2014) утврдила је непожељне особине оба пола и допринела осветљавању стереотипа о мушкарцима и женама у оба језика. Значајан нам је био податак да се мушкарци и жене у српском језику ређе негативно означавају по физичким него по духовним особинама. Ауторка је уочила да се женама мерејају ружноћа и старост, а мушкарцима ситна грађа. Одсуство облина као показатеља женствености такође жене

сврстава у категорију ружноће. Што се духовних особина тиче, женама се замера брбљивост, злоба и џангризавост, а мушкарцима лењост. Женама се такође замера сексуалност, док се мушка сексуалност сматра пожељном особином. Атрибути који морају красити идеалног мушкарца су – одлучан, храбар и частан, висок и снажан, а жену – млада, лепа, благородна.²¹

Драгоцене су нам била и истраживања на дијалекатској грађи, пре свега радови Р. Жугић, Р. Драгићевић, Т. Милосављевић и А. Савић Грујић. Р. Жугић се пејоративношћу бавила у неколико радова: *Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца)* (2009), *Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксима -ко, -ља, -оња, -ча* (2010), *Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов творбено-семантички однос према пејоративима са продуктивним суфиксима -ко, -љо, -оња, -ча* (2010), *Синонимија у лексичко-семантичкој групи пејоратива за женска лица у јабланичком говору* (2014). Ауторка је у својим анализама закључила оно што и ми претпостављамо да ће наша и дијалекатска грађа потврдити, а то је да се женама посебно замерају промискуитетност, неморалност, претерана говорљивост и оговарање. У докторској дисертацији *Антрополошка лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ* А. Савић Грујић (2016), испитујући лексичке јединице којима се квалификује и номинује човек на основу физичких величина, сматра да на формирање закључака веома утичу и „социокултурне специфичности говорне заједнице у којима су садржане традиционалне животне вредности човека из руралне средине” (2014: 318) и да све оно што одступа од уобичајеног и не уклапа се у социјалне норме јесте негативно оцењено, као и да је број позитивних и експресивно неутралних лексема занемарљив. Бавећи се људским особинама и емоцијама у *Речнику косовско-метохиског дијалекта* Г. Елезовића, Р. Драгићевић (2018) запазила је да се прождрљивост и лењост посебно негативно перципирају. Разлог за бројност лексике која се односи на ове две особине ауторка проналази у чињеници да је у периоду Елезовићевог сакупљања лексике народ изузетно тешко живео. Поменули смо истраживања говора призренско-тимочког и косовско-ресавског дијалекта, а пејоративним именованима у војвођанским говорима бавиле су се и Д. Станић и Ј. Јанковић 2011. и 2013. године. Као и у истраживањима Р. Жугић, али и Р. Драгићевић, и у овој друштвено-језичкој заједници женама се замерају претерано слободно сексуално понашање, говорљивост и потреба за оговарањем, а такође и претерано велики атрибути женствености, мада и њихово одсуство (2013: 32–23). Код мушкараца врло негативно се посматрају глупост, нерад и неспособност (2013: 86). Један од циљева рада је да упоредимо слику и донете закључке из поменутих истраживања различитих дијалеката српског језика са сликом у драгачевском говору као представником источнохерцеговачког дијалекта.

2. 5. 3. О експресивној лексици и експресивности

У експресивну лексику С. Ристић (2004: 13) убраја следеће типове именица: именице семантичке деривације којом се именују лица, особе (нпр. *крава, кер, клада*); именице афиксално-семантичке деривације, именице настале универбизацијом и композицијом (нпр. *надувенко, блесан, мудросер*) и именице необичног гласовног склопа (нпр. *гегула, дандара*). Јединице другостепене номинације²², односно експресивна лексика, носе и чувају информације о наивној слици света одређене језичке заједнице, за разлику од јединица примарне номинације које „преко одређених стереотипа носе и чувају информације о

²¹ Јовановић закључује да се према социолошким параметрима особе мушког пола вреднују према професији, друштвеном статусу и сличним параметрима и да је принцип родне диференцијације садржан у традиционалном схватању мушкарца као снажног и издржљивог, а жене као нежне и кротке (Јовановић В. 2010: 98–99).

²² „Комплетан инвентар могућности стварања назива у језику, а у ужем смислу – стварања назива творбеним начинима (суфиксацијом, префиксацијом, слагањем, срастањем и конверзијом)” јесте номинација (Ђорић 2008: 8).

концептуалној слици света” (Ристић 2004: 47). Јединице експресивне лексике на творбеном нивоу остварују се кроз различите типове номинације – уколико су јединице адхерентне експресивности, остварују се као семантичка деривација помоћу метонимије и метафоре, док се јединице инхерентне експресивности препознају на основу формалних показатеља, односно различитим типовима афиксалне деривације (Ристић 2004: 49–50). У зависности од тога који аспекти семантичког садржаја експресива су посматрани у досадашњим истраживањима, јединице експресивне обојености су означаване различитим терминима: емоционално-експресивне или експресивно-емоционалне речи, емотиви, експресиви, стилски маркиране јединице, експресивно-стилске јединице, конотативне јединице (Телија 1986: 11–12). У наставку рада за јединице експресивне обојености користимо термин *експресив*, уз који ћемо паралелно користити и термин експресивна лексика, односно експресивне јединице, као синониман. На плану номинације експресивне речи као носиоци секундарне номинације у први план истичу субјекат именованја као индивидуалну личност; експресивно име је стилски маркирано јер се остварује у складу са реалношћу језичке употребе (Ристић 2004: 41).

Под експресивним значењем подразумевали смо следећа значења: разговорно, фигуративно, фамилијарно, шаљиво, иронично, подругљиво, презриво, погрдно, пејоративно, лаудативно, похвално и хипокористично. Оваква и друга значења обележавају се у описним речницима квалификаторима.

Ј. Кузњецова експресиве посматра као лексичке јединице секундарне номинације, који су у синонимском односу са неутралним лексемама и истиче да је маркирани члан у односу на стилски неутрални увек информативно богатији (в. Кузњецова 1989). Н. Рамић наводи да су експресиви, иако јединице другостепене номинације, променљиви, нестабилни у лексикону, ове јединице су у дијалектима веома распрострањене и имају важно место у интерпретацији дијалекатске језичке слике света због тога што одражавају појединости мишљења носилаца дијалекта (Рамић 2019: 48).

Експресивна лексика јесте стилски маркирана лексика (Ристић 2004: 45). Експресивно обојене лексеме су посебан слој лексике чији је задатак да подстакне емоционални доживљај реципијента (2004: 30), а експресиви представљају стилски маркирани слој, чији семантички садржај и комуникативна функција указују на специфичан тип значења, које се издваја као мотивно лексичко значење (2004: 45–46). Кузњецова експресивност тумачи као „појачану изражајност” која се показује или путем необичног фонетског облика или специфичних конотативних компонената у семантичкој структури (1989: 184).

У *Појмовнику српских лингвистичких термина* експресивност је у ширем смислу дефинисана као особина онога што је експресивно у језику, односно као језичка изражајност, док у ужем смислу, тј. у лексикологији и лексичкој семантици она означава компоненту конотативног значења експресива. Наиме, експресивност лексема се може схватити као њена појачана изражајност која се остварује фонетско-морфолошком структуром или одређеним конотативним компонентама у семантичкој структури.

2. 5. 4. О терминима експресив, пејоратив и лаудатив

У *Појмовнику српских лингвистичких термина*²³ експресиви се дефинишу као „лексичке јединице секундарне номинације, које стоје у синонимском односу са стилски неутралним лексемама”. Они заправо носе информацију у којој је мери, тј. степену одређена особина присутна, а интензитет присутности се оцењује као одступање од уобичајене мере.

Критеријуми за одређивање експресива су доста неуједначени. Да их не бисмо интуитивно одређивали, водили смо се параметрима за идентификовање експресива које смо преузели из монографије С. Ристић (2004). Ауторка наведене ставке није експлицитно именовала као критеријуме, већ као смернице приликом препознавања експресива. Наши критеријуми су следећи:

- постојање емотивног и експресивног имплуса;
- ширење творбеног и семантичког потенцијала језика помоћу парадигматских односа;
- намера и став субјекта према објекту;
- у првом плану је субјекат именована;
- маркираност у односу на неутрална језичка средства;
- контекстуална условљеност значења експресива;
- изражавања вредносног и емотивног односа;
- употреба експресива са циљем постизања одређеног ефекта.

Дакле, на основу наведених критеријума екцерпирани смо, а затим и анализирали експресиве, тачније јединице позитивне и негативне вредности, односно пејоративе и лаудативе. У пејоративе, односно речи погрдног значења, сврстали смо лексеме које у својој структури садрже неку од компонената негативне тоналности, пејоративну, подругљиву или ироничну, док смо у лаудативе, односно речи похвалног значења сврстали лексеме које у својој структури садрже неку од компонената позитивне тоналности афирмативну, похвалну или шалјиву. Функција ових експресивних јединица, и позитивне и негативне конотативне семантике јесте одабиром одређених експресива, односно избором посебних јединица именована, говорник за циљ има да искаже свој лични став, емоцију, да похвали или да унизи и да је усмери према објекту именована, тачније да „делује на реципијенте одређеном илокуцијском снагом, примереном комуникацијској ситуацији” (Ристић 2004: 64). Експресиви су својеврсно огледало социјалних и културних норми, посебно јер се „људско ангажовање одражава у језичкој делатности у којој се складиште информације о ситуационим стереотипима које владају у једној друштвеној и језичкој заједници” (Герун Ђокић 2022: 156).

Под појам експресива уврстили смо и именице субјективне оцене, код којих до модификације и промене значења долази када се на мотивну реч додају одређени суфикси (Стевановић 1964; Станојчић 2010) и долази до деминуције, односно до аугментације.

Р. Симеон у *Енциклопедијском рјечнику лингвистичких термина* под термином пејоратив подразумева да је то „pejorativna riječ, izraz ili element; naziv za pogrdna imena koja se izvode od pridjevne osnove osobitim nastavcima; oblik riječi koji znači preziranje, koji ima pogrdno značenje, npr. da je nešto nezgrapno, ružno i sl.” (Simeon 1969: 37). Н. П. Шибајева пејоративност посматра као врсту експресивности. Према овој ауторки пејоративност представља „изражавања негативне емоционалне оцене путем креирања образаца који се у датој друштвено-језичкој заједници сматрају у мањој или већој мери негативнима, а све то узимајући у обзир морално-етичке норме језичке употребе” (1988: 151). Дакле, пејорација је

²³ Пејоратив је у *Појмовнику српских лингвистичких термина* „лексичка јединица којом се реферише на нешто са негативном експресивно–емоционално–вредносном конотацијом” и даје се његов синоним детериоратив.

изражавање негативног односа говорника према саговорнику, односно субјекта према објекту, са жељом да се изазове одређена реакција.

У својој докторској дисертацији Ј. Јовановић бележи да је „пејоративност превасходно семантичка појава, те да пејоративе треба посматрати уопштеније – као лексичко-семантичку, а не превасходно као творбено-семантичку категорију, јер је погрдно значење готово подједнако често производ семантичке колико и афиксалне деривације” (Јовановић Ј. 2018: 5). У руској литератури, прецизније у *Речнику лингвистичких термина* О. С. Ахманове, придев пејоративан има два значења: 1. ’који има негативну експресивно-емоционалну-вредносну конотацију’ и 2. ’који речи даје негативну конотацију’. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* у 19. тому дефинише пејоратив као ’реч са погрдним значењем’, док за одредницу пејоративан стоји ’који има погрдан, ружан смисао, који има погрдно значење’.

Пратећи терминологију и параметре које је у својој тези поставила Ј. Јовановић бавећи се лексиком погрдног значења у именовању човека у српском језику, под пејоративом ћемо подразумевати „сваку лексему погрдног значења ... било да је посредни моносемантичка реч, тј. да је погрдно значење једино значење у коме се она може реализовати у нашем језику, независно од контекста [...] било да се ради о једној погрдној реализацији примарно семантички неутралне лексеме” (2018: 8). С. Ристић истиче да су лексеме негативне оцене којима се квалификује човек поткатегорија експресива и да је за њих карактеристично да су уобичајенији у разговорном језику, неформалној комуникацији и да се чешће јављају у емотивно обојеним контекстима (2004: 19). Н. Миланов и М. Стојановић истичу да се погрдним називима именује нешто што се издваја, што је нетипично и што се не уклапа, тада ће појединац бити означен погрдним надимком јер „приликом давања погрдног назива бира се језички знак којим се испољава негативан став и оцена ... избором погрдног назива исказује се емоционални однос према нечијој физичкој особини или понашању” (Миланов/Стојановић 2011: 535).

Приликом истраживања експресивне лексике знатно више пажње завређивале су јединице негативне тоналности, односно пејоративи. Разлог може бити њихова бројност у односу на јединице позитивне тоналности, тј. лаудативе. Лаудативи су испитивани као речи субјективне оцене на материјалу савременог српског језика, али и на дијалекатском материјалу из различитих углова (Ратковић 2023: 100). С тим у вези, издвајају се два рада о лаудативима, ауторке Д. Ратковић *Ботаничка лексика и терминологија лаудативног значења у именовању човека у пиротском говору* (2022: 67–90) и *Лексика лаудативног значења у именовању човека у пиротском говору (лингвокултуролошки аспект)* (2023: 99–129).

Први пут се појам лаудативан у српском језику среће у књизи *Како мислимо речи* Д. Вељковић Станковић, међутим, ауторка не даје термилошко одређење, нити елаборира овај појам, али га у свом истраживању користи у синтагмама: лаудативна евалутивна реализација лексеме, лаудативна семантизација и лаудативно значење (2011: 49–51). Према Д. В. Станковић лаудативно значење јесте блиско хипокористичком значењу (2011: 193). Под лексиком лаудативног значења подразумевамо „номинационе јединице позитивне експресивне тоналности чије семантичко поље садржи поред денотативног и конотативни садржај” (Ратковић 2023: 102). Позитивна конотација може бити хипокористична, афирмативна, односно шалјива и емоција може бити исказана различитим спектром осећања. Д. Ратковић истиче „симпатију, наклоност, поштовање или дивљење” (2023: 102). Такође, Ј. Јовановић у својој докторској дисертацији користи термине лаудатив²⁴, лаудативна семантика (в. 2018: 595), као и лаудативно значење које повезује са афирмативним значењем (Јовановић Ј. 2018).²⁵ У монографији *Називи животиња у српском језику (семантичка и*

²⁴ Упркос уобичајеној вези аугментатив-пејоратив, карактеристичној за лексички систем у целисти, утврдили смо да међу лексемама овог типа постоје оне које никада заправо не реализују погрдно значење (нпр. *играч*, *фрајерчина*), као и оне које су временом изгубиле компоненту пејоративности и постале лаудативи (нпр. *глумчина*) (Јовановић Ј. 2018: 641).

²⁵ Ауторка лаудативно значење спомиње на следећим странама: 32, 53, 92, 255, 590, 592 и 594.

лингвокултуролошка анализа) С. Новокмет класификује сву грађу на пожељне и непожељне физичке и психичке (карактерне) људске особине (в. Новокмет 2020), не користећи термин лаудатив, односно лаудативан. Термином *лаудатив* означимо јединицу лаудативног значења, користећи терминологију Д. Ратковић; ауторка га је увела аналогно термину пејоратив „позивајући се на значење придева лаудативан ’који је у тону хвале, похвалан’ ... односно именице *лаудација* ’хваљење, похвала, похвални говор’” (2023: 102).

Дакле, антонимно пејоративима, лаудативи су експресивне номинационе јединице похвалног значења. Из човекове природе да „предмете и појаве око себе дели на добре и лоше, да разликује пожељно од непожељног, корисно од бескорисног, пријатно од непријатног – неретко проистиче и потреба за позитивном односно негативном номинацијом другог човека” (Јовановић Ј. 2018: 99), с тим што је у нашој грађи, ових јединица знатно мање у односу на пејоративе.

3. Увод у анализу пејоратива који се односе на духовне особине, начин понашања и навике

Према класификацији придева са значењем људских особина на физичке и духовне особине у монографији Р. Драгићевић (2001: 169–180), сву грађу поделили смо у ове две главне групе. Прва група се односи на духовне особине. Придев духовни посматрамо општијим у односу на придев карактеран (Јовановић Ј. 2018: 380), а „појам духовне особине видимо као погодан хипероним који подразумева све остале човекове „унутрашње” особине (когнитивне, моралне, конативне” (2018: 380). У примерима у којима нисмо могли да прозremo која духовна особина је мотивисала пејоратив, односно лаудатив класификовали смо их према одређеном начину понашања или навизи.

Први део анализе представљају лексеме које се могу представити моделом 'особа' + 'духовна особина', односно 'начин понашања'. Највећи број јединица се налази у овој скупини. Прву поткатегорију чине именице којима се номинују особе са веома израженом одређеном духовном особином.

Претпостављамо да ће у грађи бити највише јединица негативне експресивне тоналности које се односе на духовне особине човека. У *Великом речнику страних речи и израза* И. Клајна и М. Шипке одредница *пејоратив* дефинише се као 'реч или израз с погрдним значењем', док се придев пејоративан објашњава као 'погрдан, ниподаштавајући; који даје ружан смисао, који нагрђује'. Употреба пејоратива је условљена формом језика, они су карактеристичнији за разговорни језик; сфером општења – уобичајени су за неформалну комуникацију, али и карактером говора – чешћи су у емотивним ситуацијама, него у неутралном контексту (Ристић 2004: 19).

Примењујући становиште Ј. Јовановић, под пејоративом „ћемо сматрати сваку лексему погрдног значења која је уврштена у наш корпус – било да је посредни моносемантичка реч, тј. да је погрдно значење једино значење у коме се она може реализовати у нашем језику, независно од контекста ... било да се ради о једној погрдној реализацији примарно семантички неутралне лексеме” (2018: 8). Такође, у пејоративе, поред примера насталих афиксалном деривацијом, убрајаћемо и примере који су производ семантичке деривације, тј. неког од механизма полисемије. У обзир и за потребе нашег истраживања укључићемо само оне примере из домена лексичке пејоративности, и то искључиво лексеме из сфере 'човек', тј. „окационални пејоративи, чије је погрдно значење увек контекстуално условљено или је резултат вербалног понашања говорног лица (интонације, мимике, гестова и сл.)” (2018: 10) у овом раду нећемо разматрати.

Семску структуру коју је С. Ристић (2004) користила особа + 'психичка или морална особина', као и 'особа + спољашња особина', употребићемо и приликом анализе пејоративних и лаудативних јединица из наше грађе.

Пратећи два за нас најважнија досадашња истраживања у проучавању експресивне лексике српског језика (Ристић 2004 и Јовановић Ј. 2018) подела је извршена према денотативним, диференцијалним семама и наш методолошки поступак биће истоветан, а анализи грађе ћемо приступити из три угла, пре свега лингвокултуролошког, а потом и лексичко-семантичког, и на самом крају из творбено-семантичког угла.

Експресивне јединице којима се исказују опште оцене добар или лош у вези са психичким особинама номинационо су неодређене и реализују само експресивну функцију. Одликују се јаким степеном експресивности, док оне са негативном конотацијом одликује изразита пејоративност. Говорни поступци остварени у овом случају могу бити неуважавање, вређање, потцењивање и сл. С. Ристић истиче да именице којима се исказује презир према негативним људским особинама које се испољавају у односу на друге показују висок степен негативне експресивности. Овде спадају: нетолерантност, примитивност, полтронство, дволичност, неморал, изразита глупост, лењост и слично (2004: 70). Претпостављамо да ће анализа показати да су пејоративи знатно бројнији у односу на лаудативе, пре свега јер све појаве које одступају од пожељног, просечног и прототипичног привлаче више пажње.

Оцењивање људи на основу моралних и психичких особина најчешћи је начин исказивања личног става према њиховим поступцима и понашању, а темељи се или на општој оцени о томе шта је добро, а шта лоше, на оцени конкретног поступка, односа према другим људима и слично (2004: 165). На основу ове класификације можемо продрети у језичку слику света носилаца драгачевског говора и тога шта његови становници сматрају исправним, високо моралним и пожељним, а шта, с друге стране, недопустивим и неморалним, због чега га је потребно санкционисати.

У овом делу истраживања бавићемо се експресивним именичким и придевским јединицама којима се означавају особе чији се поступци и деловања процењују и посматрају као духовне, моралне (психичке) особине. На основу модела који је поставила С. Ристић заједничко значење ове лексичко-семантичке групе може се представити компонентама 'особа + психичка или морална (карактерна) особина' (2004: 53).

Дакле, први део анализе посвећен је погрдним називима изведеним на основу одређених духовних карактеристика човека, понашања, начина говора и анализом су обухваћене и придевске и именичке јединице које се односе и на мушкарце и на жене.

3. 1. Анализа пејоратива који се односе на духовне особине, начин понашања и навике

3. 1. 1. Пејоративи и старосно доба

Прву групу чине погрдни називи за човека на основу старосног доба, тј. они које ћемо представити компонентама 'особа + старосно доба'. Семантичка подела обухвата пејоративе обједињене на основу диференцијалних сема 'млад' или 'стар', које се налазе у њиховим значењима. Ових пејоратива има 13: *бабац*²⁶, *бабетина*, *гемаљ*, *гробарка*, *драскела*, *дркела*, *дртина*, *крмељуша*, *липса*, *липсо*, *маториње*, *пуста* и *усићелица*.²⁷

Она бабетина јопет нешто цака.

Не мош у селу д-угледнеш способно чељаде: све гемаљ до гемаља, вако ково ја.

Пушти ону гробарку на миру, видиш да е гробар узо на лопату.

Ја сам ти, ђецо, сад ко неки драскела: почо сам ово, ал видим и-сам да нисам кадар да дочнем.

Само да ми би да дође она моја крмељуша, из бање, па ћу ласно.

Да помисле да си крмељуша. Да си метиљава. Да ниси ни за шта... (МС 2, 218).

Од укупног броја пејоратива којима се именује особа на основу старосног доба, *дртина* и *маториње*²⁸ се могу користити и за мушкарце и за жене, три пејоратива се користе само за означавање мушких лица (*гемаљ*, *драскела*, *дркела*), а преостали представљају погрдне називе за жене на основу старосног доба: *бабац*, *бабетина*, *бабица*, *гробарка*, *крмељуша*, *липса*, *пуста*, *усићелица*. Примећујемо да су Драгачевци склонији негативном оцењивању старијих жена, а разлог томе може лежати у чињеници што су примарне асоцијације у патријархалном друштву на женски пол младост и лепота.

На основу семантичке анализе наведених пејоратива уочавамо да се на старост не гледа благонаклоно, напротив, испољавају се нетрпељивост и емоције негативне конотације с обзиром на то да све лексеме припадају високо пејоративним и да међу њима нема ниједног лаудатива. Примећујемо да је старост означена као нешто негативно и непожељно, јер се примарно повезује са смрћу, пропадањем, како физичким, тако и менталним. Лексемом *гемаљ* је у РД означено 'изнемоћало старије чељаде', лексемом *гробарка* 'оронула жена', *драскела* је дефинисана као 'стар човек који ради оно што није кадар', *дртина* је 'стара, болесна и израђена жена', док лексеме *липса* и *липсо* за себе везују конотације изнурености и изможености, човека који је са „душом у носу”²⁹.

Уз лексему *бабац* у РД стоји хипокористично значење, међутим, грађа са терена нам то не потврђује. Ова лексема се користи у погрдном, благо ироничном значењу, а не хипокористичном. Хипокористично значење имају лексеме *бабица* и *бакица*, које ћемо анализирати у оквиру групе лексема којима се у Драгачеву тепа.

Начини грађења пејоратива који се користе за означавање човека на основу старосног доба су двојаки. С једне стране, имамо лексеме које су производ афиксалне деривације (додавање суфикса субјективне оцене на мотивне основе семантички неутралних лексема): *бабац*, *бабетина*, *бабица*, или додавањем моционог суфикса на мотивне основе лексема које

²⁶ У Речнику Драгачева уз ову одредницу стоји квалификатор хип. (= хипокористично), међутим, у неколико наврата забележили смо негативну конотацију ове лексеме, обично презриву и подсмешљиву.

²⁷ Потврду значења ових лексема налазимо и међу следећим одредницама РСАНУ: *бабетина*, *драскела*, *дркела*, *дртина*, *липса*, *липсо*, *маториње*.

²⁸ „Када је наведена лексема употребљена са појачаном дозом експресије и то негативне, у ствари, сугерише се на емотиван (непожељан) став говорника према објекту именовања јер се на старост и на немоћ оних који су у позним годинама живота неспособни да се сами старају о себи гледа са неодобравањем и негодовањем” (Цвијовић 2017: 155).

²⁹ О значењу речи *дух* и *душа* у савременом српском језику у истоименом раду бавила се С. Ристић (в. Ристић 1999).

нису неутралне: *гробарка*. Пејоративи настају и семантичком деривацијом, односно механизмима полисемије.

На основу неких лексема, попут *гробарка*, *крмељуша*, *липса*, *липсо*, можемо закључити да се старост смисаоно изједначава са пропадањем, дотрајалошћу, немоћи, неспособношћу и смрћу.

Са друге стране, у нашој грађи се налазе и називи којима се означавају млади, незрели људи. То су следеће лексичке јединице: *балавандер*, *балавац*, *балавица*, *балавурдија*, *говноваљ*, *голошијан*, *клинар*, *мудоњица*, *слинав*, *слинавко*, *слино*.³⁰ Младост се, као што увиђамо, примарно повезује са незрелошћу. Лексема *балавандер* у РД дефинисана је као 'млад човек који умисли да је свезналица, жутокљунац'. Исто значење имају и лексеме *клинар* и *слинавко*. Да се младост повезује и са неозбиљношћу, показује и збирна именица којом се означавају млади и неозбиљни људи – *балавурдија*³¹. Неискусног, а надменог човека у Драгачеву називају *мудоњицом*.

Ти ће ми кажеш, балавандеру један, како се кућа кући.

Тако и онај мој балавац поче нешто да плани, а ја му кажем: Не једе се све што лети.

Наиђе она балавурдија путем те ми поплаши овце.

Сигурно е онај мој говноваљ јопет нешто засро у-школи чим ме звао управник на разговор.

На основу грађе уочавамо да старост реферише болест, немоћ и смрт, док се младост повезује са незрелошћу и неискуством³².

³⁰ У РСАНУ смо нашли потврду за лексеме *балавандер*, *балавац*, *балавица*, *балавурдија*.

³¹ „Пејорација се везује за негативне и непожељне човекове карактеристике или за особе које одликује непожељно, непримерено понашање (*гадија*, *балавурдија*, *мангупарија*)” (Цвијовић 2017: 124).

³² Д. Мршевић-Радовић пише о младости као пожељном стадијуму животног доба и доводи га у везу са „вилинским” концептом лепоте (Мршевић-Радовић 2013: 247).

3. 1. 2. Пејоративи и етничка припадност

Другу групу чине пејоративни називи за човека према етничкој припадности. Лексеме из ове групе могу се представити компонентама 'особа + етничка припадност'³³: *Цига, Циганин, Циганка, Циганче, црња, Чивут(ин)*. Ова група пејоратива показује одређену дозу стереотипности према етничким, односно националним припадностима. Негативна оцена односи се на две скупине народа: Роме и Јевреје³⁴, а од пејоратива којима се означавају расе присутна је само лексема *црња*. Недостатак назива за остале расе можемо тумачити неупућеношћу становништва Драгачева на њих услед недостатка културолошких контаката, због чега су лексеме попут *жутаћ, жути, косооки*, својствене савременом српском језику, изостале.

Анализирајући лексеме из категорије етника у српском језику, као и апелативне лексеме формално идентичне етницима које су у дескриптивним речницима стекле статус самосталних одредница, И. Маринковић и Ј. Јовановић (2012: 463–464) уочавају постојање неколико типова таквих именица. За апелатив *циганка* ауторке сматрају да је настао у процесу полисемије, механизмом лексичке метафоре засноване на продуктивности сема колективне експресије и истичу да циганка означава свадљиву женску особу, свађалицу, али и алкаву, неуредну жену, алкавицу (2012: 468–469). *Речник српског језика* (РСЈ) под одредницом *Циганин* у значењу б. бележи: 'покварен, неморалан, користољубив човек који своје поступке подешава према приликама, непоштен, рђав човек'. У Драгачеву се наведено значење поклапа са дефиницијом из РСЈ, с тим што се у компоненте лексема *Циганин* и *Циганка* укључује и сема нечистоће – они који не воде рачуна о себи, нити о својој хигијени. Народни доживљај Рома подразумева негативне особине попут неуредности, несталности, непоузданости, безобразлука и нечистоће.

*Чивут*³⁵, односно *Чивута* у говору Драгачева означава Јеврејина, а особа представљена овом апелативном именицом посматра се као шкрта, штедљива, што се уклапа у стереотип о Јеврејима као о шкртом и претерано штедљивом народу који своје богатство само умножава и не дели са другима. Трговина и занат су основне делатности Јевреја које су утицале на колективну представу о овом народу у српском језику, али и у говору Драгачева.³⁶

Ове лексеме осликавају језичку слику друштвено-језичке заједнице успостављајући дихотомију ми : они. Дијалекатски микрокосмос дели се на Драгачево и Драгачевце и туђинце. Приказује какав су положај ови народи имали на вредносној скали друштвено-језичке заједнице Драгачева, али и које се стереотипне слике за њих везују. Занимљива је синтагма *рђа белосветска*, која се у говору Драгачева неретко користи када говорник жели да увреди, унизи или повреди саговорника, и коју прате негативне емоције. О овој синтагми Р. Драгићевић бележи да се „назире негативан однос говорника према ономе што долази из света. Осећа се отпор према свему што је туђе и непознато” (2018: 168).

³³ Термин *етник* означава назив за припадника неког насељеног места, крај, земље или државе (в. Симеон 1969: 325).

³⁴ Ј. Јовановић закључује да „културно-историјске чињенице о Јеврејима као имућним трговцима накнадно су 'допуњене' асоцијативним представама и стереотипима, те су се припадници ове етничке скупине почели перципирати као шкрти и претерано штедљиви, што је у лексичком подсистему пејоратива из сфере 'човек' резултирало новим номинативним средствима” (2018: 256).

³⁵ Припадник јеврејске националности се и у призренском говору означава експресивом *Чифут* (в. Милосављевић 2017: 289).

³⁶ Вук бележи изреку да када „Чивутин осиромаша он премеће тефетере (трговачке књиге задуживања) гледајући ко му је шта дужан”, В. С. Караџић, Народне пословице, страна број 277.

3. 1. 3. Пејоративи и социјални статус

Трећу групу представљају погрдни називи за човека као припадника друштвеног слоја – носиоца социјалног или материјалног статуса или представника занимања. Ова скупина се може поделити на два дела: у првој су они које можемо представити компонентама 'особа + друштвени/материјални положај', а у другој су лексеме у чијем семантичком језгру поред архисеме 'особа' уочавамо и компоненту 'која нас информише о занимању, професији'.

И Т. Милосављевић у својој монографији јединице са хиперсемом 'материјални положај' сматра подређеним варијанти 'социјални статус' и истиче да „перцепција друштвеног и економског стања и њена експликација на дијалекатској слици света укључује когнитивни феномен менталног конструисања стварности” (2017: 403).

Прву скупину, која се односи на слику 'особа + друштвени/материјални положај', можемо поделити на следеће подскупове: сиромаштво, утицајност, одевање и призећивање. Лексеме које потпадају под категорију 'сиромаштво' су: *бедан*³⁷, *бедник*, *богаљ*, *голанфер*, *голаћ*, *гологуз*, *гологузијан*, *голотинџа*, *голошијан*, *гољо*, *убог*, *убожјак*.³⁸

Шта ће, бедан Пињо, што испроси то му е, од тог живи.

Бијаше један бедник који је стојо испред цркве и просијо, па му понеко удјели који динар, шта ће, и он би вољо да то не мора да ради.

Дошло е последње време чим су завладали ови голанфери.

Голотињо, и Богу си тешка.

Знаш како е казано: боље е мудро макар и убого дјете неголи матор а безуман цар.

Подгрупи 'утицајност' припадају:³⁹ *буца*, *буцов*, *буцован*, *главоња*⁴⁰, *главуца*, *главурда*, *главурина*, *гузоња*, *дрматор*, *мудоња*, *персона*.

Дошли они буцовани озго, а ови дупеувлакачи се тискају око њиг ко да имају крушац у-гузици, д-извинеш.

И он ти је посто, веле, неки дрматор и од ондај ни онај човек ни помози Боже: откад је посто велика зверка, осилијо се и више не гледа на нас, ситне рибе, то му дође испод-части.

Оне гузоње горенак скидају кајмак с наших леђа, а ми диринчимо дан и ноћ.

Ласно е било док нам не дође за шефа овај мудоња, ш њим нема зебанције.

Категорија 'одевање' означена је следећим лексемама: *караконцула*, *каћиперка*⁴¹, *кицош*⁴², *модеркиња*, *помодарка*.

Наиђе она каћиперка путем, шушти на њој свила, а и намирисала се ко цвет у ливади.

Немоде ти, ћери, да се загледнеш у неког кикоша, па после да се каеш цео живот, но глај ко е честит и радан.

Она ти је била модеркиња, њу једну имали њејзини па е држали ко мено воде на длану.

Она његова помодарка ће да му пирне у чорбу.

³⁷ Придевима бедан, сиромашан и убог означава се одсућност средстава за живот и ово су неки од придева за које Н. Миланов истиче да могу указивати на различите типове недовољности (2022: 260), односно бројни придеви „којим се денотира недовољност неког својства или стања” попут: беспослен, бестидан, неплодан и сл. поседују каритивну компоненту значења (2022: 261).

³⁸ У РСАНУ су забележене одреднице: *бедан*, *бедник*, *голанфер*, *голаћ*, *голотинџа*, *гољо*.

³⁹ У РСАНУ су обраћене одреднице: *главоња*, *дрматор*, *мудоња*, *персона*.

⁴⁰ У основи ових јединица је синегдоха.

⁴¹ Значење I. а. у РСАНУ гласи: 'она која воли да се истиче помодним облачењем, кићењем, кинђурењем, помодарка, гиздавица'.

⁴² Кицош је у РСАНУ у примарном значењу обраћен као: 'онај који воли да се кикоши, кити, да се много дотерује и облачи по моди, гиздавац, гизделин, фићфирић'.

Последња подгрупа скупине која обухвата називе за човека као припадника друштвеног слоја или материјалног статуса јесте 'призећивање', а у овој подгрупи налазе се лексеме којима Драгачевци означавају мужа који је одлучио да са супругом живи на њеном имању, односно поседу њене породице: *вардуп*⁴³, *лидало*, *припуз*⁴⁴, *пришељак*, *пришупак*, *уљез*.⁴⁵

Ове лексеме смо укључили у категорију припадника друштвеног слоја као носиоца социјалног или материјалног статуса због тога што се призећивање посматра као негативна појава и припадници ове групе немају повољан социјални статус у друштву. Специфичан статус и положај зета у жениној кући осликавају лексеме: *лидало*, *припуз*, *пришељак*, *пришупак*, *уљез*.⁴⁶ Префикс *при-* у лексемама *припуз*, *пришељак* и *пришупак* може алудирати на примицање, приближавање, прикључивање, али истина је да се домазети никада нису сасвим уклапали и већински су били потчињени слој друштва, односно посматрани су као уљези.

Још две лексеме из грађе имају погрдан призив и тичу се досељавања, а то су *дођин* и *дођош*. Д. Мршевић-Радовић лексему *гост* етимолошки повезује са прасловенским *gostь*, које је сродно са латинским *hostis*, односно готским *gasts*, чиме се означава странац, незнацац, непријатељ (Мршевић-Радовић 2012: 91). У нашем коауторском раду посвећеном компаративном истраживању концепта *гостопримство* у српском и француском језику (Димитријевић/Васиљевић) закључиле смо да је танка линија између госта, странца и непријатеља, „односно уважавања и поштовања самог чина пружања гостопримства и његове злоупотребе” (Димитријевић/Васиљевић 2021: 111).

Категорија 'утицајност' тиче се представника власти и високих друштвених положаја, оних који имају моћ, новац и утицај. Све лексеме из ове групе високо су пејоративне и негативно маркиране, чиме се показује неодобравање припадања том друштвеном статусу. Јединице које припадају овој групи су: *буца*, *буцов*, *буцован*, *главешина*, *главоња*, *главурда*, *главурина*, *главуца*, *гузоња*, *дрматор*, *мудоња*, *персона*. Лексеме које се користе да би означиле овај слој друштва углавном су аугментоване, увеличане, а та значења су добијена додавањем пејоративних суфикса (*главоња*, *главуца*, *главурда*, *главурдан*, затим *гузоња* и *мудоња*) или се пејоративност постиже и иронично призвуком попут лексеме *персона*. Неретко се као предмет погрдне номинације јављају чланови колектива који се издвајају од друштвеног просека (Јовановић Ј. 2021: 143).⁴⁷

На основу пејоратива *бедан*, *богаљ*, *голанфер*, *голаћ*, *гологуз*, *гологузијан*, *голотина*, *голошијан*, *гољо*, *убог*, *убожјак* уочавамо да се непожељним сматра и изразито сиромаштво, односно неповољан материјални статус. Примећујемо да није пожељна било која врста истицања, одударана, ни изразита немаштина и сиромаштво, нити превелико богатство или пак припадност вишим друштвеним круговима. Предмет погрдне номинације је све оно што

⁴³ Једини пример у РСАНУ уз одредницу *вардуп* јесте управо потврда из Ердџановићеве књиге о Доњем Драгачеву: *Појединци [се] призете. Такве људе зову ... уљез, припуз ... вардуп*. Исти извор је послужио и за пример при дефинисању одреднице *лидало*.

⁴⁴ Лексеме *допуз*, *допузица* и *припуз* Ј. Јовановић сврстава у пејоративе у номинацији досељеника, избеглица, припадника туђинског народа на некој територији, а за пејоративност ових јединица наводи да проистиче из експресивне тоналности глагола *пузити* „који се уобичајено не употребљава да значи кретање одраслог, здравог човека” (2018: 351). Ми уочавамо и конотацију непожељног укључивања у заједницу.

⁴⁵ Ј. Ердџановић истиче да, када говоре о призећивању, Драгачевци ове лексеме користе с извесним подсмехом (1902: 89).

⁴⁶ Занимљиво је запажање Ј. Јовановић да се „лексемама јеленко и призетко у сфери друштвених односа заправо на подругљиво-шалљив начин сугерише статус ожењеног мушкарца у браку, при чему долазе до изражаја неке колективне предрасуде везане за мушко-женске и супружничке односе. Патријархална заједница очекује да мушкарац има доминантну улогу у породици, као њен хранитељ, те се подсмева ономе ко излази из оквира пожељног стереотипа – дакле, ономе ко се мири са тиме да не може бити глава у својој кући (призетко)” (2018: 336–337).

⁴⁷ Т. Милосављевић пише да се у идеализован сценарио уклапају представе о имућном човеку средњег друштвеног staleжа и да особе које припадају вишој или нижој друштвеној класи подлежу субјективном ставу адресанта (2017: 394).

одступа од просека ка коме друштво и колектив, односно друштвено-говорна заједница Драгачева тежи. Лексемом *богаљ* у РД означен је човек који је 'сиромашан до крајње беде', док се лексеме *гологуз* и *голошијан* у РД не односе на категорију сиромаштва и немаштине, као што нам је потврдила грађа са терена, већ на младост и незрелост. Запажамо да се номинације са хиперсемом 'сиромашна особа' односе само на мушкарце.

У ову категорију смо сврстали и подгрупу одевање, која такође приказује како се негативно посматрају и квалификују појединци који су, с једне стране, сиромашни, а с друге, високо на друштвеној лествици, али и они који својим одевањем одскачу и одударају од уобичајеног, типичног и просечног. Од четири лексеме којима се означава особа која се другачије одева, чиме одскаче од типичног друштвеног и материјалног статуса и онога што је уобичајено, три се односе само на жене, док се само једном лексемом означава особа мушког пола, а то је *кицош*. *Каћиперка*, *модеркиња* и *помодарка* представљају накинђурене жене, жене које „терају моду”, оне које су модерно и савремено обучене, што у патријархалном друштву није пожељно. И у савременом српском језику неукусно, упадљиво одевање је маркирано и користи се лексема *канаринац* (в. Новокмет 2020: 195).

У другој подгрупи која се тиче друштвених односа јесу лексеме у чијем семантичком језгру поред архисеме 'особа' уочавамо и компоненту која нас информисе о занимању, професији. Језичка слика света показује да говорници савременог српског језика имају изразито негативан став и презрив емотивни однос према полицијској професији (Јовановић Ј. 2018: 365). У нашој грађи налазе се само две лексеме: *жацо* и *жандарчина*, уједно и једине две лексеме које припадају категорији представника занимања, а којима се потврђује изражен анимозитет према полицајцима.

3. 1. 4. Пејоративи и сексуалност

Највећи број лексема из групе пејоратива који се тичу сексуалности односи се на жене. Од укупног броја лексема само четири означавају мушкарца (*женскаррош*, *курвар*, *подводација* и *сваитарош*), две придевске и две именичке јединице односе се на оба пола (*врцак* и *вркаст*), (*вртигуз* и *вртиреп*), док су преостале лексеме пејоративи који се тичу женске сексуалности: *бестидница*, *вртирепка*, *врца*, *грешница*, *дроља*⁴⁸, *дрпара*, *камењарка*, *курва*, *курвица*, *курветина*, *курвештија*, *лујка*, *намигуша*, *опајдара*, *половњача*, *профукњача*, *пустаија*, *развратница*, *сваитара*, *сплацињара*, *фрајла*, *фукара*, *фукса*, *фуфа*. То можемо повезати са патријархалним традиционалним васпитањем и нормама у понашању које и даље опстају у Драгачеву, где је једна од највиших вредности жене, поред младости и лепоте, свакако њена чедност и чистота – духовна и физичка. Стога не чуди оволики број пејоратива у вези са женском сексуалношћу, која је и даље, као што на основу грађе уочавамо, врло табуизирана.⁴⁹

Она е, кад бијаше млађа, била вртирепка, ал сад се смирила, ни она жена, ни помози Боже.

Она врца Милошева, мало-мало па некуд промиче путем.

Она дроља прича о поштењу, не могу ш њом д-имам посла, а мало е валило да јој скрешем у-очи неке ствари.

Она ти је опасна дрпара, ш њом ти није само онај што није имо кад.

И сестра јој је курвештија ко и она.

Прође онај Миљков вртигуз горенавише вркајући гузицом.

Одвајкад су попови и калуђери носили црне мантије и камилавке, сад поедини увелу у моду обоене, ко неке фрајле. (МС 2, 9)

⁴⁸ Одредница *дроља* у четвртном тому РСАНУ дефинисана је као: 'крпара, простирач или покривач изаткан од трака изрезаних од старих дотрајалих хаљина'.

⁴⁹ Потврду у РСАНУ налазимо међу одредницама: *женскаррош*, *курвар*, *вркак*, *вркаст*, *вртигуз*, *вртиреп*, *врца*, *камењарка*, *курва*, *курвица*, *курветина*, *намигуша*.

Било која врста сексуалне активности, било учесталост упражњавања или пак навике у полним односима, мерејају се женама.⁵⁰ Н. Ристивојевић Рајковић закључује да је непожељно да „žena bude seksualno aktivna i da ima više partnera” (2014: 139). И у РД бележимо следеће дефиниције – *курва* је ’жена неконтролисаног понашања’, што упућује на то да сексуална активност код жена не сме да излази из нормативних оквира и устаљеног, прихваћеног понашања. Придев *неконтролисан* у конкретном случају подразумева појачане сексуалне активности, док је за *курвара* забележено само ’неморалан мушкарац’. Етимолошки пејоратив (прасл. *kurьva) добио је експресивније варијанте *курветина* и *курвештија* (Милосављевић 2017: 213). Још виши степен пејоративизације уочавамо при дефинисању лексеме *профукњача* ’одбачена женска особа слободног понашања’. Дакле појачано и слободно испољавана сексуалност није само нешто што се не одобрава, већ се и друштвено санкционише, о чему сведочи придев ’одбачен’. Обесност и разузданост су негативно маркиране особине, које уочавамо у дефиницији лексеме *пустаија*. Мењање сексуалних партнера окарактерисано као непожељна сексуална навика уочено је и у лексемама *сваштарош* ’човек склон свему ономе од чега се честит уклања’ и *сваштара* ’жена која не бира партнере’; на исти начин је дефинисана и лексема *сплацињара*. Дакле, примећујемо да се, са једне стране, посебно женама замера појачана сексуална активност (*курветина*, *курвештија*), сам чин кокетирања (*намигуша*) и небирање, односно претерана сексуална активност са вишеструким, различитим партнерима (*фукса*, *фуфа*), док се на сексуалност мушкараца гледа мање осуђивачки и неодобравајуће.⁵¹

Пејоративни називи за неморалне особе потврђују и стереотипе о женској неморалности, који се означавају експресивима високе тоналности (Ристић 2004: 165). Из наше грађе то су експресиви попут: *дроља*, *курва*, *намигуша*, *онајдара*, *профукњача*, *фукса*, *фуфа* и други. За разлику од пејоратива којима се исказује женска сексуалност и различити аспекти сексуалног понашања жена приликом којих јој се замера све што није према моралном кодексу патријархалног друштва, који типичну жену замишља као чедну, смерну и што мање сексуално активну, слободно и неспутано опхођење и промена партнерки код мушкараца, као и учестали сексуални односи означавају се блажим експресивима, од којих поједини имају и позитивну конотацију – одобравање, одавање признања и благонаклоности, попут *женскарош*. Понашање које је супротно устаљеним, конвенционалним друштвеним нормама, најчешће испољено кроз сексуалну слободу, мењање партнера или склоност ка кокетирању, код мушкараца наилази на позитивне реакције, док је сасвим супротно када је реч о женама. Жене су означене као развратне, промискуитетне, склоне неморалу, док се, као што смо учили, мушкарцима диви и ласка. Стање у савременом српском језику је исто – женама се замера испољавање сексуалности, док се мушка сексуалност не сматра негативном особином, нити као појава која је ван оквира моралних норми (Јовановић Ј. 2018: 304). Морална посрнулоост мушкараца у прељуби опрашта се и В. Јовановић не бележи негативна значења којима би се означила посрнула мушка особа (2010: 100).

Занимљива је чињеница да се у нашој грађи није нашла ниједна лексема за погрдно именовање на основу сексуалног опредељења према особама хомосексуалне оријентације нити за мушкарце нити за жене. Разлог за ово стање унутар грађе можемо потражити у патријархално устројеном друштву драгачевског краја, у којем би познаници чак и у експресивном усменом говору ређе користили лексеме из ове лексичко-семантичке групе. Стање у савременом српском језику је сасвим супротно и од 165 лексема из сфере сексуалности чак је 40 јединица којима се погрдно назива мушка особа хомосексуалне

⁵⁰ Као и у говору Драгачева, односно источнохерцеговачком дијалекту, тако и у призренско-тимочком велики је број лексичких јединица које се тичу ’женске неморалности’ и које исказују веома негативан став према блудним женама (Жугић 2011: 71).

⁵¹ Н. Ристивојевић Рајковић је успоставила метафору *Активна жена је женка пса* и на основу примера који се односе на мушкарце закључила да се осуђује слободна сексуална активност жена (2008: 49).

оријентације (Јовановић Ј. 2018: 291), а ово потврђује и истраживање Н. Ристивојевић Рајковић (2014: 139–140).

3. 1. 5. Пејоративи и потомство

Најважнија улога младе⁵², односно снахе, у прошлости била је да пружи нови нараштај у дому. Потомство је ново поколење у односу према прецима и у традиционалној, патријархалној средини какво је Драгачево од велике важности је било наставити лозу и обезбедити здраво потомство у кући. Стога нас не изненађује што је у нашој грађи забележен знатан број пејоратива појачане експресивности који се тичу управо потомства. Лексеме које се тичу (не)могућности стварања нових нараштаја и различитих ситуација везаних за продужетак лозе су: *брежђетан*⁵³, *испрдак*, *истресак*, *јалов*, *јаловац*⁵⁴, *јаловица*, *јаловуша*, *копиан*, *копиле*, *мрзан*, *нероткиња*, *понеоскосан*, *посмрче*.⁵⁵

И онај Мијов испрдак поче нешто да тупи зубе и да ћера мак на конач, те не да да се прошири пут, те све му нешто смета.

Онај Милосављевић истресак стасо и он једини осто добдрж кућу, а ником није било право кад се родијо, је л браћа му већ били момци.

Ет, нама усус таки да остасмо бежђетни, шта ћу кад сам јаловац.

Није згодно да жени каш да е јаловица, то е грота и срамота јел није она крива што е нероткиња.

Шћели да поцркају кад се родијо Витомир, Раде и Милутин се бијагу замомчили, ал ет, испуни се она; на мрзану кућа остае.

Необично је да се лексеме које се тичу рађања односе и на мушкарце, а не само на жене, с обзиром на традиционалну улогу коју је жена у патријархалном друштву имала. Могућност рађања и наставка лозе била је веома важна, али је неплодност ипак наилазила и на разумевање и искрено сажаљење, а не искључиво на презир и осуду. Лексеме којима се номинује жена која не може имати потомство су: *јаловица*, *јаловуша* и *нероткиња*. Ове три лексеме налазе се у синонимском односу, *јаловица* је у РД дефинисана управо преко лексеме *нероткиња*, док је *јаловуша* лексема појачане експресивности захваљујући аугментативно-пејоративним творбеном форманту *-уша*. Лексема *јаловица* у говору Призрена има „анималну референцију и припада асоцијативном пољу са архисемом 'животиња'". Чемерикић чак прецизира денотат – „неплодно живинче” (Милосављевић 2017: 441). Особа која не може да оствари потомство у Драгачеву квалификује се придевом *б(р)ежђетан* – онај који нема децу.

Поред немогућности остваривања потомства, постоје и пејоративи који се тичу времена када су деца добијена, што нам казује да постоји прототипично и пожељно време за стварање потомства и да се не посматрају благонаклоно ситуације у којима је дете добијено ни превише рано, а ни превише касно. Ипак, негативније су се посматрала деца добијена у позним годинама. Претпостављамо да је то због времена у коме је природно било да жене рађају јако младе, а познато нам је да се граница рађања данас померила. *Испрдак* и

⁵² Приликом разговора са Милицом Миром Димитријевић (рођеном Милинковић) сазнали смо да се поштовање куће и укућана у коју се млада уселила исказивало на неколико начина – устајањем пре осталих укућана, прањем ногу свекру и свекрви, али и поливањем приликом умивања, а најважнија улога била је стварање сигурног и здравог потомства. Ове обавезе имала је и невеста у призренском крају (в. Милосављевић 2017: 441).

⁵³ У првом тому РСАНУ забележена је лексема *бездетан*, и у роману Данка Поповић *Свињски ујед* забележен је придев *бездетан* који је настао комбиновањем, без + окрњена основа дет + ан (Герун Ђокић 2022: 114).

⁵⁴ Одредница *јаловац* у РСАНУ односи се на јалове, ушкопљене мужјаке животиња.

⁵⁵ Лексеме чију потврду наведених значења проналазимо и у РСАНУ су: *јаловица*, *јаловуша*, *копиан*, *копиле* и *нероткиња*.

*истресак*⁵⁶ су деца рођена у позним родитељским годинама. Увиђамо да је заиста било важно у ком животном добу се деца рађају и подразумевано је да то буде у младости, јер је околина осуђивала касно добијање потомства. Оно што је такође било врло важно јесте да се деца рађају унутар брачне заједнице – *копиле* и *копиан* су деца добијена у ванбрачним заједницама и нису прихватана у друштву.

И у пиротском говору налазимо пејоративе који се односе на потомство, то су лексеме којима се означавају нероткиње: *јаловица*, *неродуља*, *иштирка* и *иштирица*, али и лексеме којима се номинује жена која често рађа: *бабетана*, односно *бабетанка* (Ратковић 2023: 104).

Из анализираних примера уочава се колико је очување кућног огњишта било важно и неретко је та улога на крају припадала детету добијеном у позним годинама родитеља – *истреску*, *испртку* или *мрзану*.

⁵⁶ Одредница *истресак* је у РСАНУ дефинисана као: 'дете које се последње роди (у породицама с више деце)'.

3. 1. 6. Пејоративи и лоше карактерне особине

Група експресива са значењем особе са негативним моралним особинама без обзира на врсту корпуса и период у развоју српског језика је најприсутнија (Ристић 2004: 158). Ово потврђује и наша грађа, у којој је најбројнија скупина лексема управо она која се односи на погрдна именована на основу лоших, односно негативних духовних особина⁵⁷. С. Ристић закључује да се група експресива за именовање особа по моралним и психичким особинама јавља као главни носилац карактеристика експресивности (2004: 159) и они на друге начине показују не само културне навике говорника него и особине менталитета његове језичке личности (2004: 72). Унутар ове групе налази се неколико подскупина карактерних, духовних или моралних особина на основу којих бисмо могли оцртати границу и представити шта се то у Драгачеву, на основу говора његовог становништва, схвата као негативно, непожељно и које су то особине човека које би требало искоренити, променити или макар ублажити. Да се наведене особине не осуђују само у говору Драгачева, већ да српска културно-језичка заједница изражава негативан став према човеку који је у супротности са уобичајеним мерилима појма доброг, који жели и наноси непријатност другима и који потајно чини зло, показала је и Ј. Јовановић испитујући пејоративну лексику која се односи на човека у савременом српском језику (Јовановић Ј. 2018: 389).

У групу 'пејоративи и лоше карактерне особине' убрајају се: *багра*⁵⁸, *бараба*, *брезбожник*, *вукара*, *вуњара*, *вуцибатина*, *гадан*, *геџа*⁵⁹, *гњида*, *говнар*, *говнара*, *говноваљ*, *гологузија*, *грља*, *грљаш*, *гуликожа*, *гуља*, *дандара*, *дрипац*, *дрндара*, *ђубре*, *жгадија*, *закерало*, *зливовац*, *зликуша*, *злоћудан*, *зулумћар*, *јајара*, *јајцара*, *јуда*, *кабадакија*⁶⁰, *кабадахија*, *калашиње*, *кокишаплер*, *контраш*, *крвник*, *кулов*, *куловчина*, *лажара*, *лактарош*, *липсо*, *липсотина*, *лоповчина*, *лопужа*, *лопужгара*⁶¹, *лошак*, *мангаш*, *мангун*, *мангунарија*, *марва*, *мизерија*, *мућкарош*, *напакарет*⁶², *несој*, *нечовек*, *никогових*, *ништак*, *ништакчина*, *олош*, *опајдара*, *пакосан*, *пашче*, *пишљив*, *поган*, *поганац*⁶³, *поганчина*, *погаништина*, *подлац*, *подмуко*, *подмуклица*, *подсмевац*, *порђав*, *пошушњара*, *препреден*, *препредењак*, *префиган*, *пробисвјет*, *прокажен*, *пувандер*, *рђа*, *свиња*⁶⁴, *силација*, *силник*, *скот*, *скотиња*, *скудијоц*, *смутљив*, *смутљивац*, *сплачина*, *сраман*, *стрвина*, *уља*, *фуњара*, *чангрисало*, *чанколиз*⁶⁵, *џукац*, *џукела*, *џукелчина*, *џуца*, *шићарџија*, *шљам*, *штицлов* и *шуша*.⁶⁶

⁵⁷ Г. Штасни пише о семантички разубљеном концепту лошег, односно злог и чињеници да се човеков лош карактер испољава и у виду агресије, егоизма, чиме се ово манифестује и у језику (2013: 169).

⁵⁸ Одредница *багра* у значењу в. РСАНУ дефинисана је као 'људи који заслужују презрење, олош'.

⁵⁹ У значењу 1. у РСАНУ за одредницу *геџа* стоји: '(у експресивнијем говору, често погрдно) сељак (обично из уже Србије, посебно Шумадије); прост човек'.

⁶⁰ У РСАНУ је забележена варијанта *кабадајија*.

⁶¹ У РСАНУ се наводи аугментатив и пејоратив *лопужара*.

⁶² У РСАНУ одредница *напакарет* има два значења: 1. 'наказа, страшило; уопште грдна, ружна особа'; 2. 'спадало, весељак, шаљивчина'. У РД *напакарет* је дефинисан као 'лош човек'.

⁶³ Другостепени дериват *поганац* експресивно значење добија у контакту са „метафоричком и негативно конотираном творбеном основом, тј. придевом поган” (Милосављевић 2017: 205).

⁶⁴ Ј. Јовановић издваја неколико морфолошких и творбених варијаната зоонима из породице свиња: *крмак*, *крмача*, *крмачетина*, *крмачина*, *крмковић*, *прасица*, *свиња* и уочава да ово „потврђује изразиту афективност и колективну експресију говорника српског језика према свињи” (2018: 175). Ауторка пише да када свињу користимо као изворни домен „на експресиван начин критикујемо човекову алкавост и неуредност као непожељне физичке особине, односно неморалност, безобзирност и нечасно владање” (2018: 175).

⁶⁵ С. Ристић наводи ову лексему забележену у *Речнику страних речи*, који представља страну несловенску лексику славеносрпског и српскословенског језика (2004: 158).

⁶⁶ У РСАНУ смо нашли потврду за следеће лексеме: *багра*, *бараба*, *безбожник*, *вукара*, *вуњара*, *вуцибатина*, *гадан*, *гњида*, *дандара*, *дрипац*, *ђубре*, *жгадија*, *закерало*, *зливовац*, *зулумћар*, *јајара*, *јуда*, *кабадахија*, *крвник*, *кулов*, *лажара*, *лактарош*, *лоповчина*, *лопужа*, *мангун*, *мангунарија*, *марва*, *мизерија*, *мућак*, *мућкарош*, *несој*, *нечовек*, *никогових*, *ништак*, *олош*, *опајдара*, *пакос(т)ан*, *пашче*, *пишљив*, *поган*, *поганац*, *поганчина*, *подлац*, *подмуклица*.

Од такијег багри немаш се чему другом ни надати.

Бараба једна, срам га било од гузице кад образа нема, он нашо да прича о поштењу.

То е вукара каку мајка још није родила, ал што вико онај наиђе погано време кад паметни умукну, будале прозборе, а вукара се обогати.

Ће нађоше нолико вуњара да иг ућерају у ту њину влас.

Немо ми о-њему ништа причати, то е гњида од човека.

То чоєка није ни виђело, један обичан говнар.

Откад је ова гологузија дошла на-влас, не мош да им надаш цевапа.

Сад ти је главна влас ова жгадија, све мој до моєга.

И ако си им то реко, ја сам знао да су то јайцаре, нисам мого да ти кажем док си био тамо, чеко сам кад ћеш то да сватиш. (МС 2, 236).

Брезбожници и кукавиченде. Лицемери и продане душе. (МС 2, 18).

Сема која је носилац семантичког садржаја чланова ове групе лексема јесте 'покварен, лош човек'. Појачано негативно значење је у лексемама *крвник*, *нечовек*, *ништак*, *ништачина*, *поган* и *стрвина*. Ј. Јовановић (2018: 461) компонентијалном анализом лексему *гњида* представила је на следећи начин: [особа + мушко/женско + која је безвредна, неморална, пакосна, одвратна + то је, као што се зна, лоше + особа са таквим понашањем не завредњује моје поштовање + избором деминутивне форме у номинацији особе додатно истичем свој презир, гнушање, антипатију]. Слична анализа може се применити на све јединице из ове категорије.

То су крвници, осилило се то па мисли да ће довјека.

То човека није ни виђело, нечовек, рђа од човека.

Он ти је поган јел му е и сорта погана.

Ма он је добар ко добар дан, ал налеће на ону зликушу.

Е он ти је ко онај зулумћар што е попалијо село у ком је рођен.

Као прототипични придеви за означавање људских особина у српском језику издвојили су се придеви *добар* и *леп*, а с обзиром на то да и за српски језик важи да је знатно више придева којима се означају негативне ствари, не изненађује што је група пејоратива којима се означавају именована на основу лоших духовних карактеристика овако бројна. Од придевских јединица у грађи су: *гадан*, *пишљив*, *порђав*, *препреден*, *префиган*, *прокажен*, док је именичких јединица знатно више. У РД за одредницу *гадан* стоји 'ружан, прљав, који изазива гађење због неуредности тела или због покварене душе', *пишљив* је 'безвредан човек', *порђав* означава лошег и слабашног човека, лукавост је особина на коју се не гледа благонаклоно, а означена је придевским јединицама *препреден* и *префиган*, док је *прокажен* 'онај који је презрен'.

Именичким јединицама *багра*, *гологузија*, *мангунарија*, *марва* и *несој* означавају се лоше духовне карактеристике групе људи, не појединца. 'Људски отпад, морални талог и олош' у РД означен је одредницом *багра*, 'друштвени талог и пробисвети' обележени су лексемом *гологузија*, док *несој* означава лоше људе. У лексеми *марва* погрдно значење се развија спајањем синегдохе и метафоре; у РСАНУ под 1. б. дато је значење 'недисциплинована, неуређена, некултурна маса људи, руља', док је у значењу 1. в. забележено 'припроста, некултурна особа, простак, простакуша, глупак, глупача'.

Да је пејоративност семантичка појава која захвата и категорију збирности, показала је Д. Цвијовић (2017) у својој докторској дисертацији, која за предмет истраживања има збирне именице у српском језику. *Гологузија*, *жгадија* и *мангунарија* јесу пејоративи изведени суфиксом -ија и -арија, а за ове суфиксе Д. Цвијовић у свом истраживању истиче да садрже црту „омаловажавања, ниподаштавања, оспоравања, непризнавања и потцењивања” (2017: 110–111). Ауторка овај закључак изводи за групу лексема којима се именује човек

према друштвеном и социјалном положају и статусу, али је он апсолутно применљив и на лексема које се односе на човека или групу људи изразито лоших духовних особина.

Бараба, осим што означава бекрију и лолу, човека који воли да попије и ужива у музици, односи се и на лошег човека. Појачано пејоративно значење приметно је и у лексемама *вукара* и *вуњара*, а за одредницу *вуњара* у речничком чланку стоји и смрдљивац, што се може довести у директну везу са глаголом који је често у употреби у драгачевском крају – вуњати, тј. смрдети, чиме се лоше духовне особине доводе у везу са смрадом, како физичким тако и оним метафорично употребљеним – моралним. Оваква асоцијација се може повезати и са одредницама *говнар*, *говнара*, *говноваљ*, као и *ђубре*. Проблематику у дефинисању одредница у РД можемо увидети и на примеру лексема *дембел*, где без икаквих додатних информација стоји 'скитница, лажов', због чега га можемо сврстати у пејоративе којима се означавају лењи људи, али због лексема *лажов* и у групу пејоратива на основу лоших духовних, односно моралних особина. На овај начин, поред примарног значења лексема *дембел* посведоченог у РСАНУ 'ленштина, лењивац, нерадник, готован', у РД се под *дембелом* сматра и лажљив човек. Нетипична речничка дефиниција забележена је при обради лексема *грљаиш*⁶⁷ у РД 'простачина, надувенко који не може да поднесе терет иметка који му се случајно догодио'.

У овој групи пејоратива присутни су и они који означавају вршиоца недозвољене, неморалне радње, радње коју треба санкционисати. Ту су аугментативни пејоративи за лопова – *лоповчина*, *лопужгара*; ситнији лопов у Драгачеву означен је лексемом *јајцара*; у ову групу сврставамо и пејоративне називе за човека који не говори истину, односно лаже – *лажара*, као и за људе склоне манипулацији, варању и другим непоштеним радњама – прорачунатости (*лактарош*, *шићарџија*), лукавству (*препреден*, *препредењак*, *префиган*, *смутљивац*, *штицлов*).

И ако си им то реко, ја сам знао да су то јајцаре, нисам могао да ти кажем док си био тамо, чеко сам кад ћеш то да сватиш. (МС 2, 236).

У овој групи лексема са заједничком архисемом 'особа' и интегралном семом 'морална особина' највише је примарних експресива, али су забележени и неки секундарни. Пејоративни називи за нечовечне људе из групе зоолексема су: *гњида*, *пашче*, *свиња*, *цукац*, *цукела* и *цукелчина*. *Гњида*⁶⁸ означава човека слабог карактера, гада и ђубре (РСАНУ). Физичка величина гњида развила је секундарно, метафоричко значење безвредног, ситног човека. *Цукац*⁶⁹, *цукела* у РСЈ имају значење ниткова и хуље, док РСАНУ *пашче* дефинише као веома лошу, рђаву особу. „Повезивање особина, злобе, подмуклости, превртљивости и опакости са *псом* у вези [је] са колективном народном експресијом према којој се ова животиња доживљава као [...] особина агресивности, која се идентификује са подмуклошћу, суровошћу” (Новокмет 2016: 59). А. Ранђеловић (2012: 101) уочава да, иако се пас посматра као човеков најбољи пријатељ, називима за псе често се упућује на носиоце негативних особина. Неки од зоонима везаних за псе у нашој грађи су *цукела*, *куја*, *кучка*.

⁶⁷ Наиме, приликом дефинисања користимо описне дефиниције, а потом и синонимске, упућивачке и сл. Аутор речника је, поред описних, користио и синонимске дефиниције. Такође, користио је описну дефиницију служећи се разговорним функционалним стилем – синонимима типа *простачина*, *надувенко*, што није примерено дескриптивном речнику, будући да треба бирати синониме који су део стандардног лексичког фонда српског језика.

⁶⁸ Ј. Јовановић ову лексему доводи у везу са негативним вредновањем мушкараца у домену немања части (2018: 47).

⁶⁹ Фразеолошка грађа из 19. тома РСАНУ даје веома негативне фразеологизме са компонентом 'пас': бити бос као пас, бити као касапски пас, бити као пас на сену, бити као пас у ражи, пазарити као пас на вашару, нахрани пса да те уједе, лајати као пас на звезде.

3. 1. 7. Пејоративи и глупост

У монографији посвећеној придевима са значењем људских особина Р. Драгићевић придев *глуп* сврстава у непожељне духовне особине (2001: 169–180). По узору на докторску тезу Ј. Јовановић, у нашем раду интелектуалне особине посматрамо у склопу сфере човековог карактера, и глупост смо „третирали као једну у низу особина које квалификују човека 'изнутра' ” (Јовановић Ј. 2018: 379). Глупост је у центру људске нетолеранције, због чега „социјум екстрахује ове особине и обележава их језичким знацима високог степена експресивности” (Милосављевић 2017: 276) Друга група по бројности која се тиче психичких особина јесте глупост⁷⁰, а семантичка анализа ових лексема показује нам да становништво Драгачева изразито негативно оцењује људску глупост. Наша грађа броји чак 67 пејоратива чији је денотат особа умањене интелектуалне способности, а „на основу тако великог броја номинативних јединица негативне експресивности можемо закључити да се човекова интелигенција и проницљивост налазе веома високо у систему вредности говорника српског језика” (Јовановић Ј. 2018: 383–384).

Именичке и придевске јединице које се тичу умањене умне способности у говору Драгачева су⁷¹: *ајван*, *атамаљ*, *балван*⁷², *биво*, *билмез*, *бленто*, *богаљ*, *брав*, *бравче*, *будак*, *будачина*, *буздован*, *буздованчина*, *буздованчић*, *во*, *волина*, *глупак*, *глупан*, *глупача*, *глуперда*, *глупуша*, *гуска*, *дудук*, *дурак*, *етемаљ*, *загуљен*, *затупаст*, *затуцан*, *звекан*, *звекнут*, *кокошка*, *кокошчина*, *коњетара*, *коњетина*, *коњина*, *коњузгара*, *мамлаз*, *магарчина*, *мулаво*, *најташен*, *овца*, *попишуља*, *приглуп*, *рмпалија*⁷³, *сивоња*, *сировина*, *скула*, *слепац*, *сом*, *сомина*, *тантуз*, *тенто*, *тикван*, *тотов*, *тука*, *туњо*, *тупав*, *тупавко*, *тупаљ*, *тупација*, *тупоглав*, *тупоглавац*, *тупуша*, *тутук*, *тутумаљ*, *чавор*, *шљепак*, *шоњав*, *шунтаво*, *шунто*, *шупљоглав*, *шупљоглавац*. Више од половине лексема служе за пејоративно означавање мушкараца, великим бројем пејоратива се номинују неинтелигентни и мушкарци и жене, а само њих 10 се користе за пејоративно означавање искључиво жена, што се разликује од стања у савременом српском језику, где је колективна нетрпељивост у сфери интелектуалности подједнако изражена према оба пола (Јовановић Ј. 2018: 384).

Је ли, ајвану један, срам те било, што си крао Сретену грожђе?

То ти је један обичан билмез, шта гођ му заповидиш, њему тешко.

Кад се онај глупак поче бавити политиком, знај да е дошло задње време.

Оној мојој глупуши јопет загорело јело.

Лисо е нако бијо бистар, ал за школу е бијо обичан дудук, сем што е јуначке пјесме знао напамет и туј му није било равна.

Ма шта те брига шта брбља онај етемаљ, само ти ради и глај своја посла, истина ће најпотље спливати на виђело.

Пушти га у бестрага, биш да е затупас начито.

Неколико пејоратива настало је метафором и изворни домен заправо је предмет – у грађи су забележени примери: *будак*, *будачина*, *буздован* и *дудук*. За лексему *буздован* РСАНУ у значењу 2. бележи: 'ограничен човек, глупак, простак'; слично је дефинисана и одредница *дудук*, у чијој секундарној семантичкој реализацији стоји: 'глуп, ограничен човек,

⁷⁰ Важно је напоменути да смо и унутар лексичко-семантичких група лаудатива и пејоратива имали веома бројне две целине негуписаних лексема, које нисмо табеларно представљали, нити су ушле у овај статистички податак.

⁷¹ Лексеме којима се номинује човек умањене умне способности у РСАНУ су: *ајван*, *билмез*, *бленто*, *богаљ*, *брав*, *будак*, *будачина*, *буздован*, *буздованчина*, *глупак*, *глупан*, *глупача*, *глуперда*, *дудук*, *дурак*, *затуцан*, *звекан*, *звекнут* и *магарчина*.

⁷² Просте особе, без манира, доводе се у везу са особиним 'неотесаности', „што је мотивисано примарним значењем одсеченог и неотесаног (необрађеног) стабла” (Герун Ђокић 2022: 154).

⁷³ И у пиротском говору је забележено пејоративно значење лексеме рмпалија. Д. Ратковић уочава амбивалентан однос према веома развијеном и снажном мушкарцу (2023: 115–116).

глупак, блесан'. У говору Драгачева неретко се може чути поређење *туп као будак*. Зашто се баш за ово поређење користи будак и зашто се баш будаком, буздованом и дудуком означавају глупи људи, није прозирно и сасвим јасно; за прва два предмета аналогија се може успоставити према коришћењу и самом изгледу предмета. Будак и буздован су издужени предмети са врхом којим се удара у неку површину, дакле, оба предмета служе за ударање, оба су издужена и са заостреним врхом. За метафорички пренос у случају лексеме *дудук* активирани су две семе из примарног садржаја, и то сема облика – 'округласта' и сема структуре, састава – 'шупља', округли, шупаљ предмет се аналогијом повезује са неинтелигентним човеком (Јовановић Ј. 2018: 385).

Флора и фауна такође могу бити инспирација за мотивисање колективних стереотипа који прате човека смањене интелигенције, па се људи могу поредити са биволом, бравом, волом, гуском, кокошком, коњем, магарцем, сомом и тиквом. Одгајајући домаће животиње, човек је постајао боље упознат са њиховим понашањем и особинама и себи је давао слободу да их тумачи на различите начине „придодајући им различите особине својствене људима” (Новокмет 2020: 290–291). Повезаност, блискост и свакодневна упућеност на домаће животиње могу бити неки од разлога веће заступљености животињског света у преносу зоонимске номинације; лингвокултуролошки веома је важна културолошка и традиционална повезаност између животиња и људи.

Примећујемо да се за исказивање људске глупости у говору Драгачева неретко користе називи домаћих животиња. С једне стране, ту су крупне и средње крупне животиње: биво, во, коњ⁷⁴, брав и магарац, овца, а с друге стране, ситније животиње попут гуске, кокошке. РСАНУ за лексему *во* у фигуративном значењу бележи 'глупак', док се за исту лексему и под истим значењем у РМС даје дефиниција 'глуп, недотупаван човек'. Конотација глупости и неинтелигенције се код зоолексема *биво*, *во* и аугментативног облика *волина*, као и код лексеме *коњ* и изведеница *коњетара*, *коњина*, *коњузгара*, може повезати баш са семом величине и семом покретности, односно кретања. Крупноћа, спорост и тромост пренела су се на интелектуалну спорост, односно неинтелигенцију. И РСАНУ уз одредницу *коњ* у значењу 2. бележи 'незграпан и глуп, ограничен човек'. Да је глупост повезана са тромошћу и спорошћу, доказала је и Н. Ристивојевић Рајковић (2008: 50). Још једна од средње крупних домаћих животиња која се повезује са неинтелигенцијом јесте *брав*, тј. *бравче* – брав је назив за једно грло стоке, обично овцу или козу. Ову лексему РСАНУ у секундарном значењу дефинише као: 'ограничена, неразумна особа'. За означавање неинтелигентних људи у Драгачеву се користи и зоолексема *овца*. Иако је у језичкој слици света овцом представљена наивна, безазлена, мирна особа, њоме се може номинovati и глупа ограничена особа, како је дефинисана и у РСАНУ, у значењу 4. Дакле, овца је „мирна и мирољубива, али и глупа и наивна” (Новокмет 2020: 308). У свом истраживању А. Раићеловић је закључила да се за већину животиња које човек гаји да би се хранио њиховим месом сматра да су глупе (2012: 100) – међу њима су и гуска и кокошка, за које потврду имамо и у нашој грађи. Зооними из категорије птица упућују на категорију неинтелигентних жена (Новокмет 2020: 222). С. Новокмет сматра да се можда начин њиховог оглашавања може повезати са брбљањем, које се повезује са глупошћу (2020: 226). Семантика причљивости остварује се метафоричким асоцијацијама и са кокошком, за шта разлог можемо наћи у начину оглашавања, као и код гусака. *Сом* би могао бити перципиран као глупа животиња због тога што се лако лови, или што се „концептуализација његовог изгледа своди на представу о празном отварању уста без звука и гласа” (2020: 224). Додатна пејоративизација остварена је аугментативном лексемом *сомина*.

⁷⁴ Т. Милосављевић сматра да је метафоричко значење лексеме *коњ* индуковано механизмом колективне експресије јер ова животиња служи за јахање и вучу и у колективној свести перципирана је као ограничена, глупа животиња (2017: 198).

Да се глупост асоцијативно повезује са семом величине (крупноће), видимо и на примерима двеју лексема које служе за означавање неинтелигентних особа мушког пола, а то су *рмпалија* и *сивоња*, којима се означавају веома крупни, физички јаки мушкарци.

Иако је лексема *буква* веома распрострањена у стандардном књижевном језику, и њоме можемо означити недовољно интелигентну особу. Немамо је забележену у нашој грађи, међутим, фитометафором *тиква* означава се неинтелигентна особа, а метафоричка трансформација може бити заснована на семи облика, јер се изглед ове биљке може повезати са округлим обликом људске главе.

3. 1. 8. Пејоративи и лењост⁷⁵

Лексеме којима се номинују лење особе су: *базвркан, вурсација, вушер, готован, готованчина, гузичара, дангуба, дембел, доколичар, доколичарка, докон, докоњак, елебак, забушант, залудан, залудник, залудница, залудњак, замлата, згубидановић, зевзек, јолпаз, килавандер, киландер, кобила, кобилетина, кукумуд, лезилеб, лезилебовић, лењивац, лигоња*⁷⁶, *липсуља, мрцина, недоучен, пелвер, пелверчина, полабав, придокон, пропалитет, протува, скитара, сметало, спораћ, стењало, тентав, типав, типак, трунто, трут, фушер, џабалучар, џабалебарош*.⁷⁷

И то су ти базвркани што зуре поваздан докони ко мушица на празној ђупари.

Има много вушера, ал над њим нема ни један.

То ти је прави правцати готован: чека окруњено и ољуштено, шћео би д-има све готово, а да не озноји гузицу.

То ти је обичан дембел: ништа да приврједи – ко да се не ваља.

Бежи од доколичара доклен те ноге носе и очи воде јербо њине руке ђаво упосли.

Не знам на ког се тури онај лигоња, нико у њиној поврзици није бијо лињак.

Доколичарење и беспосличарење, избегавање рада и посла у говору Драгачева наилазе на осуду, док се лењост неретко повезује са тромошћу и дебљином.⁷⁸ Забушавање и избегавање обавеза, као и бесциљно кретање, односно скитање, негативно су маркиране радње, подједнако као и очекивање да уместо лењих људи неко други обави одређени посао. Драгачевци цене вредне, марљиве и окретне људе, људе који се не либе да се помуче и нараде. То је једна од најпоштованијих и најцењенијих особина и такви људи се увек посматрају са дивљењем, за разлику од *килавандера*, који, како РД бележи, отежу с послом, мрцваре и раде као од велике невоље, односно *беде, кукумуда* и *стењала*, који сваки посао доживљавају као намет и муку. Лење особе се посматрају као троме, безвољне и беживотне – *мрцине* и *липсуље*, којима је тешко и да дишу, а „камоли шта друго да раде”. Приметно је да се тромост и незграпност повезују са лењошћу, а о томе реферишу следеће лексеме: *вушер* (у Драгачеву глагол *фушерити* значи 'отаљавати посао, радити преко воље, лоше и незаинтересовано'), *замлата, зевзек, килавандер, киландер, мрцина, спораћ* и *стењало*, али се лењост повезује и са незграпношћу и дебљином као у лексемама *гузичара, кобила, кобилетина, трунто* и *труп*. „Емпиријски доживљај упућује нас на закључак да се тела и објекти великих димензија успорено крећу или су пак сасвим статични и непокретни” (Новокмет 2020: 199), а статичност и непокретност се повезују са неагилношћу и лењошћу. *Кобила*⁷⁹ и *кобилетина* одражавају колективну експресију о лењости која се повезује са крупноћом.

Веома негативно се посматрају и особе које се склањају, извлаче од посла и обавеза – *вурсација, забушант, кукумуд, стењало*, али и они који га обављају некавалитетно – *вушер, килавандер, киландер*. Ометање другог у послу такође се веома пејоративно означава.

⁷⁵ Н. Ристивојевић Рајковић дошла је до закључка да је лењост негатива особина која се више повезује са мушкарцима (2014: 138).

⁷⁶ У 11. тому РСАНУ забележена је одредница *лигоња*, која је дефинисана на следећи начин: 'неиздржљив, неотпоран човек, слабић', а потврда, односно пример јесте из драгачевског краја – Лигоња, косио до подне, па се струнио.

⁷⁷ Потврду за значење ових лексема налазимо и у Речнику САНУ, у којем се налазе следеће одреднице које се односе на лење људе: *готован, дангуба, дембел, доколичар, докон, докоњак, елебак, забушант, залудан, залудник, залудница, залудњак, згубидановић, лезилеб, лезилебовић, лењивац, мрцина*.

⁷⁸ Занимљиво је запажање Г. Штасни (2013: 94), која умне способности доводи у везу са физичким изгледом, али и са човековим односом према раду, у којем ауторка успоставља аналогију глуп–гломазан–лењ.

⁷⁹ У непожељне видове карактерних особина који се изражавају зоонимским метафорама унутар категорије 'лењост, беспосличарство' С. Новокмет убраја и зооним *кобила (кобиларда)* (2020: 237).

Од 52 лексеме, *гузичара*, *залудница*, *кобила*, *кобилетина* и *липсуља* односе се само на жене. Податак је изненађујући, јер је у српској патријархалној култури слика жене увек употпуњена атрибутима који се тичу вредноће, марљивости и рада, и српска култура истиче важност постојања жене-домаћице (Поповић 2006: 79). Разлог за овај неочекивани однос и знатно већи број пејоратива којима су означени лењи мушкарци може лежати у чињеници да „патријархална друштвено-језичка заједница очекује од мушкарца да буде стуб породице, њен заштитник, али и хранилац, издржавалац, што претпоставља да мора бити марљив радник, прегалац” (Јовановић Ј. 2018: 392). Лењост се као негативна карактерна особина код мушкараца може повезати и са финансијском пропашћу породице и немогућношћу њеног здравог функционисања и очувања.

3. 1. 9. Пејоративи и несрећа

РМС у првој значењској реализацији несрећу дефинише као злу срећу, незгоду, напаст, зло и невољу. Лексеме којима се означава неко ко нема среће или коме не иде у животу, у говору Драгачева са околином су: *баксуз*, *баксузник*, *баксузница*, *баксушчина*, *баксушчић*, *бедник*, *бедница*, *вајница*, *весели*, *веселник*, *веселница*, *веселничак*, *веселнице*, *гавран*, *грота*, *гротуља*, *злопатник*, *злопатница*, *злосретница*, *јада*, *јадник*, *јадница*, *јадничак*, *јудо*, *јатка*, *кукаван*, *куросретан*, *мученик*, *мученица*, *мучењак*, *небатли*, *невољник*, *невољница*, *несретник*, *несретница*, *несрећа*, *несрећник*, *несрећница*, *паћеник*, *паћеница*, *проклештиња*, *пусник*, *пусница*, *сирота*, *сиротан*, *сиротица*, *сироче*, *содомуша*, *страдалник*, *страдалница*, *урокљивац*, *чемеран*.⁸⁰

Она ти је, бедница, цео живот тако провела.

А бијо е, веселник, добар ко добар дан, мрава згазијо није, ни с ким се споречко није, а јадно ти свадијо, сваком је притрчо у-помоћ.

Велика е злопатница била, много е споради другиг испаштала, што би реко ђедо, она ти је, веселница, била жртвено јагње, ваљда е испаштала због коеког.

Онај кукавни Радиша нема ш чим да се огрије по овој циковини.

Примећујемо да на стање несреће и на осећања која она накнадно може изазвати нису имуни ни мушкарци ни жене, што нам грађа и потврђује, јер осим лексема *вајница*, *гавран*, *содомуша*, од којих се *вајница* и *содомуша* односе на жене (Шта ће она, вајница, ништа није крива, ни лук јела ни лук мирисала), а *гавран* на оба пола, преостале лексеме имају родно неутралне облике.

Вајница означава невољницу, јадницу, а *гавран* баксуза. У народном предању *гавран* је птица злослутница. То је ђаволска, проклета птица која привлачи и доноси несрећу, стога се ова зоолексема користи да означи човека који је представник нечисте, енергије и доносилац несреће где год се појави.

У ову групу спадају именована за човека који је невољан, несрећан: *баксуз*, *баксузник*, *баксузница*, *баксушчина*, *баксушчић*, *малерозан*, *мученик*, *мученица*, *мучењак*, *невољник*, *невољница*, *несретник*, *несретница*, *несрећа*, *несрећник*, *несрећница*. Пр. То е рђа једна, баксуз од човека; Не помаже баксузнику ништа: ако се у цаку ораја нађе један жир, њему ће рука пасти на њега; Он ти је, веселник, велики мучењак, цео живот се потуро за коекога, о себе ништа није мислијо, сад сви заборавили његова добра; Није невољница могла боље ни проћи с онијем ништаком; онај кога море муке и неприлике: *весели*, *веселник*, *веселница*, *веселничак*, *веселнице* – *Ни она моја веселница није не-стае ко да се не-ваља*; онај који страда и нема среће: *злопатник*, *злопатница*, *злосретница*, *јада*, *јадник*, *јадница*, *јадничак*, *јудо* – *Велика е злопатница била, много е споради другог испаштала, што би реко*

⁸⁰ У РСАНУ налазимо потврду за следеће лексеме: *баксуз*, *баксузник*, *баксузница*, *баксушчина*, *бедник*, *бедница*, *веселник*, *веселница*, *веселнице*, *злопатник*, *злопатница*, *јада*, *јадник*, *јадница*, *јудо*, *јатка*, *кукаван*, *мученик*, *мученица*, *небатли*, *невољник*, *невољница*, *несрећа*, *несрећник*, *несрећница*, *паћеник*, *паћеница*.

Ћедо, она ти је, веселница, била жртвено јагње, вазда е испаштала због којеког, али и називи за децу која немају родитеље, или су сиромашни и незаштићени – сирота, сиротан, сиротица, сироче.

Разлог бројности ове групе лексема можемо пронаћи у следећем цитату „српски народ је тешко живео, па не чуди богата лексика у вези са бедом, јадом, тугом” (Драгићевић 2018: 60). Осећања која заједница има према носиоцима ових особина јесу потиштеност, туга и сажаљење. Зла срећа, зло и невоља који су их снашли коштали су их мира и благостања у животу. У раду *Експресивна вредност лексема којима се именује особа у роману Време кокошки Добрила Ненадић* Д. Цвијовић констатује да се као предмет сажаљења често јављају чланови колектива који су сиромашнији или се налазе у тешкој позицији, па ауторка закључује да Ненадић „изражава извесну самилост и саосећање према свом сељаку који напаћено и тешко живи” (Цвијовић 2022: 257). Осећање сажаљења и самилости према својим мештанима који тешко и напаћено живе или их је задесила нека животна несрећа, прожима и нашу грађу у овој категорији анализирани експресивно маркиране лексике говора Драгачева. Несрећа, немоћ и мука су предмет сажаљења. Неколико лексема из ове групе представљају примере еуфемизације⁸¹. За еуфемизме М. Дешић истиче да нису занимљиви само лингвистички, него и по другим особинама јер говоре о „народном празноверју, о моралним нормама, о опхођењу према људима, о народном, друштвеном животу уопште” (1990: 41). У посебну врсту еуфемизама аутор убраја антифразе, тј. ублажавање помоћу речи супротног значења. У овој лексичко-семантичкој групи то би била лексема *весели* у значењу покојни, односно *веселник*, тј. покојник.

3. 1. 10. Пејоративи и непоузданост

Немогућност ослањања на некога, непоузданост и несталност су особине на које друштвено-језичка заједница Драгачева не гледа благоданом. Лексеме које се односе на непоуздане особе су: *аламуња*, *аламуњас*, *ветрењас*, *ветропир*, *врдалама*, *врлудава*, *лабав*, *ландара*, *лелемуд*, *шалабајзер*. Углавном су у питању лексеме чији је денотат мушкарац.⁸²

Именицом *аламуња* означена је неозбиљна особа, ветропир (*Не брук се више, аламуњо једна*), док се придевом *аламуњаст* у РД означава брзоплета особа сумњивог карактера (*Он ти је дошо нако аламуњас, не веруј му много*). Неозбиљност и непромишљеност су компоненте одреднице *ветрењас* (*Била цурица лијена за око, ал мено ветрењаста а за таке је баба говорила да ће се брзо удати*), а именичке јединице *ветропир* и *шалабајзер* упућују на нестабилног и брзоплетог човека (*Он ти је обичан ветропир, ш њим ништа не мош да се здоговориш нако човечански; То е један обичан шалабајзер, од њега е и Бог диго руке*). Несталност и неозбиљност су особине које поседује неко ко је означен лексемом *врлудава*.

Непоуздани, превртљиви људи на које није могуће ослонити се и они чија реч не вреди углавном се везују за несталност, неухватљивост – *ветрењас*, *ветропир*. Овакви људи нису цењени ни поштовани.

⁸¹ „Суштина еуфемизма [је] у томе – да смисао сакрије, већ да се кроз ублажавање открије” (Матијашевић 1983: 114. Док М. Ковачевић у еуфемизму угледава криптосемију, односно скривање и еусемију, тј. ублажавање (2006: 224).

⁸² У РСАНУ налазимо потврду за лексеме *лабав* и *ветропир*.

3. 1. 11. Пејоративи и емотивност

Јединице које припадају овој лексичко-семантичкој групи јесу⁸³: *женетина*, *женица*, *жентурача*, *жентурина*, *пекмезара*, *плача*, *плачко*, *плачљивац*, *плачљивица*, *плачљивко*, *плачо*, *секаперса*, *слинавица*, *стрина*⁸⁴, *цмиздра*, *цмиздро*, *цмиздроња*, *цмиздроњица*, *цмиздруља*, *цмиздруша*, *цмиздрушица*, *шмизла*⁸⁵.

Кад смо били ђеца па неко почне да плаче, ондак смо га задиркивали и пјевали му углас: чува плачко говеда и бабину јуницу, закла баба јуницу, даде плачку гузицу – и он би постиђен ома престо да књези.

Дабогда да од оног размаженог плачљивка бидне човек.

Она слинавица јопе слини ни за шта.

Цмиздро један, шта цмиздриш тунак ко нека женетина.

Да се не зарожемо ко каке женетине. Но да биднемо људи. Да биднемо соколови. (МС 2, 202).

Примери наведених лексема из групе којима се номинују осетљиве особе употребљавају се махом при повишеним емотивним стањима и ситуацијама, у тренуцима беса, свађа, некултурном, увредљивом обраћању са циљем да се саговорник повреди или понизи, те је комуникативна улога, дакле, врло негативна. За разлику од стања у савременом српском језику где нема ниједне лексеме којом се погрдно именује кукавица, тј. слабић, а да је резервисана искључиво за женску особу (в. Јовановић Ј. 2018), у нашој грађи одређене јединице за денотата имају и жену. Именичке јединице *пекмезара* и *шмизла* немају одговарајући облик за особе мушког пола, док остале имају свог пара и за мушкарце *плача-плачо* или *плачко*, *плачљивица-плачљивац*, или *плачљивко*, *цмиздра-цмиздро*, *цмиздроњица-цмиздроња*. Међутим, постоје и синонимне лексеме за облике женског рода, то су *цмиздруља*, *цмиздруша* и *цмиздрушица*, док сраслица *секаперса*, која је снижене експресивности, означава слабића, недораслог и незрелог мушкарца.

Лексеме које се могу односити на оба пола, али укључују различите врсте пејоративности, јесу: *женетина*, *женица*, *жентурача*, *жентурина* и *стрина*. Уколико се ове лексеме користе за обраћање и реферисање на мушки пол, именује се мушкарац који је слаб, кукавица и непоуздан. Представа мушкарца у патријархалној језичкој слици мора бити у спони са мужевношћу, физичком снагом и улогом заштитника породице, односно она мора да „истиче социолошку улогу мушкарца као што је покровитељско место у породици и друштву уопште” (Јовановић В. 2010: 94). Детронизација ове типичне представе успоставља се употребом лексема са основом жена – *женетина*, *женица*, *жентурача* и *жентурина*, као и *секаперса* и *стрина*. На овај начин се мушкост унизује, а немање части, мушког поноса, духовна је карактеристика која се у највећој мери негативно оцењује код мушкарца (исп. Ристивојевић Рајковић 2014: 140). Одузимање снаге мушкарцу у драгачевској језичкој заједници приближава га женском полу, стога погрдна именованја попут *жена*, *женетина*, *жентурача*, *секаперса* и *стрина* мушкарца означавају као недовољног, умањујући му мушкост и мужевност. Од малена мушкарци се у патријархалној средини уче стереотипном моделу мушкарца-ратника и мушкарца-заштитника који увек мора бити дорастао ситуацији, не исказујући емоције ни речима, ни кроз сузе, јер то понашање бива повезивано са слабошћу и женским полом. Они не смеју бити меки и осетљиви, јер су тада означени као кукавице.

⁸³ У РСАНУ налазимо потврду за одреднице: *женетина*, *жентурача*, *жентурина*, *плача*, *плачко*, *плачљивац*, *плачљивица*, *плачљивко*.

⁸⁴ Необично је да је у РД *стрина* погрдан назив и за мушкарца и за жену.

⁸⁵ Већина лексема су постале од глаголских основа којима се означава неконтролисано и учестало плакање.

3. 1. 12. Пејоративи и лукавост

Осим лексема које су изведене од основе *лисица*, у овој групи имамо још две лексема којима се означавају лукави, препредени људи. То су *вештац*⁸⁶ и *лукавац*. За лукавог човека, односно *лукаваца*, у РД стоји и одредница *вештац* – *Ма тај вештац зна и оно што нико честит никад није мого знати; Оном лукавцу не би верово па да седне голом задњицом на добро ражарено огњиште*.

Поред зоолексема *лисица*, ту су и облик за мушки род *лисац*⁸⁷, али и изведенице *лисиче*, *лисичина*, *лисичић* и *лисичица*. У значењској реализацији 1. а. у РСАНУ за лисицу се, између осталог, наводи да је грабљива, опрезна и, по народном веровању, лукава звер. Овом колективном експресијом сугерише нам се да је лисица у српском језику еталон за лукавост и препреденост. Разлог за то можда можемо наћи у лисичјој способности да се сакрије, камуфлира, али и њеној спретности и окретности. *Српски митолошки речник* бележи да је, по народном предању, ово животиња коју је створио ђаво (СМР 1998).

Лукав, потуљен, препреден, онај који има скривене намере није пожељан у заједници Драгачева, која цени отворене, искрене људе и људе јасних намера. Лукавост се може исказати зоонимском метафором – у колективној експресији лисица се доводи у везу са лицемерјем, препреденошћу и лукавошћу: *Ништа не веруј оном лисцу*. Лукавим људима се не верује и у њих нико нема поверења, због чега је лукавство међу негативно конотираним појмовима.

3. 1. 13. Пејоративи и причљивост

Лексема којима се номинује веома комуникативна, причљива особа су: *аброноша*, *баљезгар*, *блеблетуша*, *бобоњало*, *брбља*, *брбљив*, *брбљивац*, *брбљивица*, *брбљо*, *брбљуша*, *драмосер*⁸⁸, *зановјетало*, *језичара*, *лајавац*⁸⁹, *лапрдало*, *лапрдан*, *лапрдаћ*, *лапрдача*, *кудијоц*, *млација*, *мрсимуд*, *паламуда*, *тењезгало*, *товрљан*, *товрљача*, *товрљачица*, *торокан*, *торокача*, *торокуља*, *торокуша*, *тртомуд*.⁹⁰

Пушти брбљушу можда ће се уморити.

Немо дангубити с оним драмосером, ниједна му не ваља циганске паре.

Он ти је једно обично зановјетало, од његовог зановјетања нико вајду није виђо ни овићка.

Јопет је, чуем, његова лапрдача нешто брстила по селу.

Он ти је обичан млација, све што рекне, пола баци у воду, а она друга половина није ни за сплацињару.

Ј. Ердџановић (1902: 99) пише: „Ко год је путовао по Херцеговини, и да му раније није нико казивао, признаће да су Херцеговци у многим погледу надмашили остале делове нашег народа а нарочито својим честитим карактером и разборитошћу. А кад исти путник дође у Драгачево, изненадиће се, кад и ту нађе готово у свему онај исти народ [...]”.

Претерана причљивост, односно брбљивост, јесте подједнако непожељна особина за оба пола. Лексичке јединице којима се номинује претерана говорљивост код особа мушког пола су: *баљезгар*, *бобоњало*, *брбљивац*, *брбљо*, *драмосер*, *лајавац*, *лапрдало*, *лапрдан*, *лапрдаћ*, *млација*, *мрсимуд*, *паламуда*, *тењезгало*, *торокан*, *тртомуд*, док су оне којима се

⁸⁶ Значење 1. б. за одредницу *вештац* гласи: 'зао, рђав човек (обично стар)'

⁸⁷ У РСАНУ 1. б. фиг. 'онај који је лукав, препреден, препредењак, лукавац'

⁸⁸ У четвртој књизи РСАНУ *драмосер* је дефинисан као 'тврдица, циција; цепидлака'

⁸⁹ Значења брбљивости С. Новокмет повезује са карактеристичним и специфичним оглашавањем са понављањем, тј. са семом звучања (2020: 258).

⁹⁰ Потврду у РСАНУ налазимо за одреднице: *блеблетуша*, *брбља*, *брбљивац*, *брбљивица*, *брбљо*, *брбљуша*, *језичара*, *лајавац* и *лапрдача*.

означавају жене: *блеблетуша, брбља, брбљивица, брбљуша, језичара, лапрдача, товрљача, товрљачица, торокача, торокуља и торокуша*. Интересантно је то да је на основу екскерпираних грађе забележено више јединица којима се номинује претерано причљива мушка особа, иако је познато да се у нашој савременој језичкој заједници наведена негативна карактерна особина више везује за жене.⁹¹ Ово становиште потврђује и С. Новокмет, закључујући да општа језичка слика света претерану говорљивост замера жени (2020: 181). Ј. Јовановић сматра да, „иако у лексичком систему српског језика, очигледно, постоји већи број јединица којима се може негативно оценити претерана мушка говорљивост, чини се да оне обично остају у сфери пасивног лексичког знања, док се у живој употреби уобичајеније јављају погрдни називи за брбљиву жену” (2018: 411).

Већина јединица има глаголску основу, и ту запажамо следеће глаголе: *баљезгати, блеблетати, бобоњати, брбљати* (овом основном мотивисано је пет лексема), *зановетати, лајати, лапрдати* (овај глагол мотивисао је три јединице), *млатити, паламудити, тењезгати, товрљати, торокати* (од њега су творене четири лексеме). Јединице творене од издвојених глагола настале су суфиксацијом, а у групи пејоратива којима се означава особа која претерано говори јесу и две лексеме настале слагањем: *мрсимуд* и *тртомуд*.

Подједнако негативно се посматрају садржај конверзације који мора бити смислен, као и количина, односно дужина трајања говорења. Бесмислено и неповезано говорење наилази на осуду у говорној заједници Драгачева, као и неодмерено, односно неумерено излагање. Претерана говорљивост, брбљивост негативно је вреднована, јер се повезује са глупошћу, исхитреношћу и непромишљеношћу. У драгачевској говорној заједници јако је важно не говорити много и бесмислено, него казивати мало, али вредно – смислено. Ово потврђују и две лексеме које се тичу говорљивости, али немају лош призив, ни значење, а то су *разговјетан* и *разговоран*.

Радња која је повезана са причљивошћу и коју смо припојили овој групи експресива јесте оговарање. Лексеме које се односе на особу која оговара су: *аброноша, алапача, блеблетавац, блеблетало, блеблетуша, кудијоц, кучкетина, лајара и опајдара*. Од девет пејоратива само се *блеблетавац, блеблетало* и *кудијоц* односе на мушкарце, све остале везују се за особе женског пола, за које се, за разлику од категорије причљивости, више везује оговарање.

3. 1. 14. Пејоративи и тврдоглавост

Лексеме којима се у говору Драгачева означава тврдоглав човек јесу: *бандоглав, забравас*⁹², *загуљен, загуљенко, задрвен, задрт, замужен, магарац, магарчина, мазга, мазгов, мула*⁹³, *мулац, надрибанда*⁹⁴, *наџак, ован*⁹⁵, *овнина, своеглав, укољица, црвоглав и чипав*.⁹⁶ Половину лексема чине придевске јединице које се могу односити на оба пола, а од једанаест именичких јединица њих осам користе се само за мушкарце – *загуљенко, магарац, магарчина, мазгов, мулац, надрибанда, ован, овнина*, док се *мазга* и *мула* односе само на жену, а *укољица* на оба пола.

⁹¹ О стереотипу у вези са женском брбљивошћу пише и С. Ристић (2004: 167), испитујући погрдне експресиве у часопису *Скоротеца* из 1844. године, у којем није забележен ниједан пример за погрдно именовање жена које су склоне причљивости или оговарању, већ се ова негативна особина „актуелизује погрдним именом *алапача* само кад су у питању мушкарци”.

⁹² Лексема *забравас* у РСАНУ означава некога ко је умно заостао, тупав, будаласт.

⁹³ Одредница *мула* је у 3. а. значењу РСАНУ дефинисана као ’ћутљива особа; подмукла, притворна особа’; док је у значењу 3. б. забележено: ’глупа, ограничена особа’, а у значењу 3. в. ’себична, шкрта особа’.

⁹⁴ У РСАНУ постоји по звучности слична, а по значењу идентична одредница *задрибанда* – ’онај кога је тешко убедити у нешто, који је крајње својеглав, тврдоглав, задрт, бандоглав’.

⁹⁵ У секундарном значењу одреднице *ован* у РСАНУ пише: ’глуп, неразуман човек’.

⁹⁶ Потврду налазимо и у РСАНУ за следеће одреднице: *бандоглав, задрт, замужен, магарац, магарчина, мазгов* и *надрибанда*.

Онај Пићинац ти је прави загуљенко, нит га мош повести ни поћерати, кад задре, не одступа ни за живу главу.

Онај Рашков мулац прође путем и прави се да нас не види, таки му е и очурина бијо и није цабе казано да не пада ивер даље от кладе.

То ти је једна надрибанда каке нема надалеко, ш њим не треба имати никака посла.

То ти је уколица једна каке нема надалеко, њему ти је душевна рана да се нешто парица.

Тврдоглавост и својеглавост повезане су са особинама пргавости, задртости и експлозивним карактером. У одредници *задрвен*, која је у РД дефинисана као 'тврдоглав, неразуман, који остаје при свом схватању и кад се покаже да није у праву', укључује се и сема неразумности, коју можемо довести у везу са лудошћу, на једној, и са неинтелигенцијом, на другој страни. Тврдоглавост и неразборитост спајају се и у лексеми *мулац*, која представља, како РД бележи, глупог и тврдоглавог човека. Лексикографски опис именице *надрибанда* такође показује да се тврдоглавост и умањена интелигенција повезују.

У грађи су присутне и зоонимске метафоре којима се означавају тврдоглави, задрти људи и примећујемо да су у питању домаће животиње које служе махом за вучу или тегљење. Четвртина лексичких јединица односи се на животиње из породице магараца – *магарац*, *магарчина*, *мазга*⁹⁷, *мазгов*, *мула*⁹⁸. С. Новокмет запажа „колективна експресија о тврдоглавости повезује се са крупним домаћим животињама (*ован*, *мазгов*, *мазга*, *магарац*, *парип*) преко семе величине и очекивања да се крупне животиње отежано крећу, па их је стога тешко померити” (2020: 249).

Уочавамо да појам тврдоглаве особе у говору Драгачева укључује и особине као што су: својеглавост, пргавост, задртост, али и ограничене интелектуалне способности, као и то да се већином именичких јединица означава мушкарац.

⁹⁷ РСАНУ за одредницу мазга у значењу 2. а. бележи: 'тврдоглав, својеглав, задрт човек'.

⁹⁸ Занимљиво је да се *мазгом* и *мулом* у жаргону означава особа која преноси дрогу (Новокмет 2020:

3. 1. 15. Пејоративи и шкртост

Једна од непожељних особина јесте и тврдичлук, односно шкртост. Њу представљају четири именичке – *чешатор*, *ћивта*, *чивут* и *џимрија*, као и једна придевска лексема – *тврдорук*.

Џимрија е то, већи је његов динар нег нечија плата.

Кад је чоек прећерано тврдорук, мало вајде има од тог тврдичлука.

У говору Драгачева постоји изрека: рука која даје је рука која прима, и великодушни, дарежљиви људи увек су вредновани и посматрани благонаклоно и са похвалом. Типичан представник шкртости у језичкој слици света код Срба јесте Јеврејин, односно лексема из наше грађе *чивта* и *Чивут*. Јевреји су одувек били познати као успешни трговци и имућни људи, стога се за њих због поседовања великог богатства почео везивати стереотип о шкртом народу и тврдицама. Лексемом *чешатор* означен је онај који штеди свој новац и човек који гледа где ће се на туђ рачун најести и пити, док је *џимрија* синоним за тврдицу. Да се било какво екстремно понашање осуђује, доказ је и придевска јединица *тврдорук* која реферише на оног ко је превише штедљив.

Наведена особина својственија је мушкарцима, а разлог за то можемо тражити у „патријархалном културолошком моделу расподеле новца” (Милосављевић 2017: 237), с обзиром на то да је био на располагању и далеко доступнији мушкарцима као главама породице него женама.

3. 1. 16. Пејоративи и халапљивост

Прождрљивост и неумереност у храни у Драгачеву се посматрају веома негативно. Категорија халапљивости броји 12 придевских и именичких јединица. Прождрљив, незасит човек означен је придевским лексемама: *алав*, *алапљив*, *алован*, *аловит*, *лаком*, *незајажљив*, *незасит* и *ненасит*, док се од именичких лексема употребљавају: *ала*, *ждеро*, *ждероња*, *изјелица*.⁹⁹

Немо да биднеш алав но смеран.

Бојо сам се да се не-удади колко е бијо алапљив.

Нису ти они аловни ни неке изелице.

Онај ждеро ждере ли га ждере.

Онај ждероња мож да појде целу ћурку, каку ћурку, мож да појде по прасета.

Од забележених именичких јединица *ала*¹⁰⁰ и *изјелица* могу се употребљавати и за мушкарца и за жену, док се *ждеро* и *ждероња* односе само на мушкарце. Семантичком деривацијом добијена је лексема *ала*, која означава незајажљивог човека, а као резултат афиксалне деривације, и то суфиксације, ту су *ждеро* и *ждероња*. По народном веровању, митолошко биће *ала* је прождрљива и грабљива, „може ући у човека сасвим конкретно: он тада постаје преко сваке мере прождрљив, и све огромне количине хране које узима троши ала у њему” (Чајкановић 2014: 612).

При дефинисању лексеме *алав* у РД упућује се не само на халапљиву и незајажљиву, већ и на похлепну особу, а преклапање семантичких поља прождрљивости и грамзивости присутно је и у савременом српском језику (в. Јовановић Ј. 2018: 420), ауторка наводи да је грамзивост апстрактан појам и доводи се у везу са прождрљивошћу као „конкретнијом манифестацијом овог непожељног облика понашања” (2018: 419). И Т. Милосављевић

⁹⁹ Придевске лексеме *алав*, *алован*, *незајажљив*, *незасит* и *ненасит*, као и именичке лексеме *ала*, *ждеро*, *ждероња* и *изјелица* забележене су и у РСАНУ.

¹⁰⁰ *Ала*, односно *аждаја* је, по народном веровању, крилата прождрљива немањ.

износи да је веза између појмовних вредности које се односе на храну и оних које укључују похлепност у дијалекту транспарентна (Милосављевић 2017: 240).

Р. Драгићевић је при анализи *Речника косовско-метохиског дијалекта*¹⁰¹ Глише Елезовића утврдила да је у њему доста лексике којом се означава прождрљивост. Ауторка сматра да разлог за то „треба тражити у чињеници да је народ тешко живео, па су многи појединци често испољавали ову особину” и истиче да је међу овим лексемама доста лексема ономатопејског порекла (2018: 162). Узимајући у обзир концепт традиционалног васпитања, као и знање о драгачевском гостопримству и важности да гост буде обезбеђен, нахрањен и збринут, потврде у грађи и изразит анимозитет према претерано халапљивим и прождрљивим особама одговарају нашој полазној претпоставци¹⁰² да с обзиром на то да хране није било довољно, неумереност, прождрљивост, односно халапљивост посматране су веома негативно.

3. 1. 17. Пејоративи и неуредност

Аљкавост је особина која се налази између физичке и духовне, али смо је сврстали у групу духовних особина „јер се чини да аљкав, запуштен изглед заправо можемо сматрати манифестацијом неке унутрашње немарности” (Јовановић Ј. 2018: 421).

Лексеме којима се означавају неуредне особе у говору Драгачева су¹⁰³: *аљав, аљавура, аљкав, атаљ, бркљав, вашља, вашљив, вашљивка, вашљивче, гаднуља, гадура*¹⁰⁴, *дреаљ, дроњо, ђубро, ђуброња, ђубруша, каљав, каљо, крмељан, крмељив, крмељуша, парандило, прљавура, раздрљен, рђосан, смрадоња, смрадуља, срозуља, траља, траљо, чупа, чупавац, чупуша, цора, шантав*¹⁰⁵, *шлањав, штрока, штрокав и шуго*.

Дошо задрузи нако аљав, па грдно виђети.

Ђе нађе ону аљавуру, кумим те Богом јединијем.

Прође онај атаљ, висе му дроње, реко би је плашило, а јок иксан.

Немо, бре, човече, д-идеш каконодраго, ко неки дреаљ, да простиш, но се обри и обуци чисто.

Прође она смрадуља и нешто брсти, а ја се мислим: еј пуста, кад не знаш шта те псуе, боље би ти било да се мено плакнеш.

Однос према хигијени културно је кодиран и свака врста претеривања подлеже строгој критици колектива (Милосављевић 2017: 246). У говорној заједници Драгачева врло негативно се гледа на аљкавост и немар, било физичку, било карактерну – лексема *парандило* означава ’лоше одевеног и запуштеног човека’ – пр. *Оном парандилу с Љуте крушке, рње самосаме закрпе; срозуља је ’аљкава жена, која иде зарозаних чарапа’ (Прође она срозуља нис-пут); траља и траљо означавају неуредне особе, док се лексемама чупа, чупуша и чупавац означава неуредност косе, несређеност и њена нестилизованост. Експресивним придевским јединицама *шантав, шлањав*, као и именичком јединицом *штрока*, чију пејоративизацију поспешује и звучност гласа *ш*, номинују се неуредне, запуштене особе.*

¹⁰¹ *Речник* је објављен у четвртој и петој књизи *Српског дијалектолошког зборника* 1932. и 1935. године.

¹⁰² У говору Драгачева постоје изреке: гладан као гладна година, гладан као пас, гладне му очи, година гладна.

¹⁰³ У РСАНУ су забележене следеће лексеме са значењем аљкавости, неуредности: *аљав, аљкав, бркљав, вашљив, вашљивка, дроњо, каљав, крмељан, крмељив, крмељуша*.

¹⁰⁴ У РСАНУ одредница *гадура* у значењу под а. је дефинисана као: гадна, одвратна, зла жена; неваљалица; ружна жена.

¹⁰⁵ У РД одредница *шантав* дефинисана је на следећи начин: 1. мањкав, инвалидан, фаличан; 2. траљав, неуредан.

Од пејоратива мотивисаних стереотипним схватањем одређених животиња којима се именује аљкава особа у нашој грађи присутне су једино лексеме *џора* и *вашка*. Лексемом *џора* се у РД означава 'неуредна женска особа', односно 'замазана, прљава особа'. С. Новокмет бележи да је свиња један од представника прљавости, неугледности, неуредности и замазаности (Новокмет 2020: 194). Свиња¹⁰⁶ је представник чак два тематска поља негативних карактеристика јер се сврстава и у категорију величине (крупна) и у категорију хигијене (прљава) (2020: 194). Појачана негативна експресија према свињи запажа се и у нашој грађи, јер се њоме, с једне стране, означавају крупније, а с друге стране, неуредне, прљаве и аљкаве особе. Да се међу неуредне, прљаве животиње свакако сврстава и свиња (у нашој грађи замењена још експресивнијом лексемом *џора*), показала је и А. Ранђеловић у свом раду (2012: 102).

Под значењем бр. 2 маркираним квалификатором погрд. (= погрдно) у РСАНУ за лексему *вашка* стоји: 'никакав, гадан човек; пропалица, битанга'. На овај начин дефинисана зоолошка лексема *ваш* реферише о изразито негативној психичкој особини која се односи на понашање, темперамент и карактер. Међутим, породица речи груписана око корена, односно именице *ваш* у говору Драгачева односи се на особу која је аљкава и неуредна. Лексеме *вашља*, *вашљив*, *вашљивка* и *вашљивче* номинују особу која не води рачуна о личној хигијени, због чега је добила вашке.

Поред лексеме *џора*, која је настала зоонимском метафором, у групи именица којима се означава аљкавост особе издвајају се и следеће – са творбеном основом крмељ: *крмељан*, *крмељив*, *крмељуша*; смрад: *смрадоња*, *смрадуља*; штрока: *штрокав*.

Аљкавост, неуредност, нечистоћа замерају се и женама и мушкарцима. Аљкави људи остављају утисак оних који не воде рачуна о себи и због чије се прљавости и непријатних мириса људи ретко са њима друже, тачније избегавају их.

¹⁰⁶ У нашој традицији свиња може имати и улогу заштитника, тотема и њена крв може имати исцелитељска својства (СМР 1970: 279).

3. 1. 18. Пејоративи и злоба¹⁰⁷

Духовне, односно карактерне особине које заједница у Драгачеву посматра веома негативно јесу и злоба, поквареност, притворност и подмуклост. Ова група пејоратива веома је бројна – чине је чак 44 лексеме: *акреп*¹⁰⁸, *аспида*, *бестидник*, *бештија*, *вештица*, *вештичара*, *вештиченда*, *гад*, *гадура*, *гурсуз*¹⁰⁹, *душман*, *ђаво*, *зликуша*, *злопамтило*, *злотвор*, *злоћа*, *злурад*, *змија*, *змијурина*, *јевтичарка*, *калаштура*, *куја*¹¹⁰, *кујетина*, *кучка*, *куштра*¹¹¹, *мућак*, *напасник*, *нечист*, *отровница*, *отровњача*, *оштроконца*, *пакосан*, *пакосник*, *пакосница*, *пакоштиња*, *позлобан*, *покварењак*, *роспија*, *сатана*, *сатанајло*, *сатануша*, *сатанчина*, *сотона* и *чињалица*.¹¹²

Она се потретила меродавна, вала Богу, каких све акрепа има, да Бок сачувај.

Оној аспиди би требало затиснути уста, да не лае ко керуша.

Не глај бестиднику образ ако њега води гузица.

То ти је гад један, без образа, таког нема докле ш ићи преко бјела свјета.

Ма он је добар ко добар дан, ал налеће на ону зликушу и сад нема куд.

То е злоћа једна, препредењак, у сто боја оварбан.

И ми ти сели на трупац пред-њином капијом да запалимо по једну, кад се иза качаре помоли она његова куштра и поче нешто да цала.

У језичкој слици света Драгачеваца, као и у језичкој слици света српског друштва уопште злоба као непожељна и негативна морална, духовна особина приписује више женама у односу на мушкарце. Од укупно 44 пејоратива у овој групи на жене се односе следећи: *аспида*, *бештија*, *вештица*, *вештичара*, *вештиченда*, *гадура*, *зликуша*, *змија*, *змијурина*, *јевтичара*, *калаштура*, *куја*, *кујетина*, *куштра*, *отровница*, *отровњача*, *оштроконца*, *пакосница*, *пакоштиња*, *роспија*, *сатануша* и *чињалица*. Дакле, више од половине лексема односи се само на жене, неке од њих се могу односити на оба пола: *акреп*, *ђаво*, *злопамтило*, *злоћа*, *позлобан*, а код 13 лексема денотат могу бити само мушкарци: *бестидник*, *гад*, *гурсуз*, *душман*, *злотвор*, *мућак*, *напасник*, *нечист*, *пакосник*, *покварењак*, *сатанајло*, *сатанчина* и *сотона*.

Интересантно је запажање Ј. Ердџановића о карактеру Драгачеваца: „Драгачевци су, како сами веле, на добро добри а на зло још гори. Ово је крај Србије, у коме се никоја неправда не може дуго одржати. Какав силник, кајишар или уопште покварен човек, ако брзо не дође пред земаљску правду, мораће ипак да најзад плати – главом: народна рука извршиће само казну, на коју је таквога изрода опште мњење већ одавно осудило” (1902: 101). Веома је драгоцен овај културолошки податак, јер, као што видимо, лексичко-семантичка група лексема која се односи на зле, нечовечне људе јесте изразито разграната и развијена.

Не изненађује мноштво лексема које су у блиској вези са појмом ђавола, односно сотоне. Концепт ђавола је у српској култури и традицији директно повезан са злом. Лексема *ђаво* у РСАНУ дефинисана је, између осталог, овако: 1. ’по народном веровању и религиозном учењу натприродно биће, које обично живи у паклу, замишљено као оличење

¹⁰⁷ Семантичком анализом пејоратива којима се погрдно именују људи као носиоци негативних духовних особина Ј. Јовановић је указала да се изразито негативно посматрају индивидуе које се одликују злбом, рђавошћу, охолошћу и особинама из спектра негативних црта личности (2018: 388).

¹⁰⁸ У РСАНУ у оквиру 4. значења одреднице *акреп* стоји: ’мршава, ружна особа (обично жена)’.

¹⁰⁹ У РСАНУ је дефинисан као ’угурсуз, невалалац; обешењак’.

¹¹⁰ И РСАНУ под значењем 2. за одредницу *куја* бележи се: ’зла, рђава женска особа’, али и ’женска особа лаког морала’.

¹¹¹ У РСАНУ одредница *куштра* дефинисана је као: ’кошчата, мршава женска особа’.

¹¹² Одреднице у РСАНУ којима је означена особа која је зловна, покварена, притворна и подмукла су: *аспида*, *бештија*, *вештица*, *вештичара*, *гад*, *гадура*, *душман*, *ђаво*, *злопамтило*, *злотвор*, *злурад*, *змија*, *калаштура*, *куја*, *кујетина*, *мућак*, *нечист*, *отровњача*, *оштроконца*, *пакос(т)ан*, *пакосница*, *позлобан*, *покварењак*.

зла, зли дух, сатана'; 2. в. фиг. 'рђаво, зло створење'. С обзиром на то да је у српској култури јасна дихотомија између добра и зла, анђео и ђаво су антиподи, зло је отелотворено у виду ђавола, и грађа нам то потврђује следећим лексемама: *душман, ђаво, нечист, сатана, сатанајло, сатанчина* и *сотона*. РСЈ лексему *ђаво* дефинише на следећи начин: 'по религиозном учењу и народном веровању натприродно биће, зли дух који заводи људе и наводи их на грех', наводећи и синониме *сотона, враг* и *нечастиви*¹¹³. У нашој култури постоји устаљена стереотипна симболична опозиција добра и зла, „услед чега онај који је чинио зло, тј. човек удружен с врагом (ђаволом) настрада, пропадне, односно враг човека неминовно води у пропаст” (Вуловић 2015: 90). Након прихватања хришћанства Словени су свој речник обогатили и лексемама *дијавол, сатана, демон*, а Љ. Раденковић истиче да за ово биће постоји неколико десетина назива (2008: 315–318). Посматрајући и анализирајући одлике ђавола у српској народној традицији, Ђ. Јанић, закључује да је ђаво онај који искушава, завидљив, лукав и лажов (Јанић 1989: 225–229).

Други симбол зла и нечистивих сила јесте змија. Представа змије као зла корене вуче и из библијске традиције која змију види као отелотворење ђавола и симбол искушења. РСАНУ у значењу 2. а. даје дефиницију 'љуга, зла, опасна, одвратна особа; скуп злих људи, злотвора, издајица', а у 2. г. бележи 'несрећа, зло (велика опасност, тешка слутња, тежак вид неког рђавог душевног стања и сл.), јад, чемер, отров', док РСЈ лексему *змија* маркира квалификатором разг. (= разговорно) и дефинише на следећи начин: 'зла, опака жена, оштроконтља, наџак-баба'. Змија¹¹⁴ је мотивисала неке од пејоратива којима се означавају зли људи у говору Драгачева – *аспида, змија, змијурина, отровница*¹¹⁵, *отровњача*.

Подробно и свеобухватно истраживање српске религијске фразеологије спровела је Н. Вуловић Емонтс у монографији *Српска фразеологија и религија – лингвокултуролошка истраживања* (2015). Ауторкина, али и наша фразеолошка потка показују да је ђаво представник погрдних, пејоративних значења, и да представља зло, пакост и поквареност, што се види у фразеологизмима: *зао као враг (ђаво), пакостан као враг, ђаво од тетке*, али и лукавост, односно довитљивост – *врага (ђавола) би на леду потковао, знати ђавола на леду потковати, ђаволу је испод чекића утекао (побегао), знати ђавола на селамет истерати, лукав као враг*. Наведени фразеологизми означавају „лукавог, препреденог човека, спремног на превару и обману зарад користи” (Вуловић 2015: 153). Дакле, представљање ђавола у српској култури, традицији и језику везује се за зло и лукавост, али и немирлук и несташлук.

Вештице су митолошка бића која поседују натприродне моћи и симбол су нечистивих сила и зла. Према веровању, само старије жене које су удате или су биле удате и чије су године достигле пуну зрелост могле су бити вештице (Зечевић 2007: 119). У РД лексема *сатануша* и *чињалица* у дефиницији садрже реч *вештица*, док сама ова лексема и њене изведенице упућују на злу жену. *Сатануша* је дефинисана као 'вештица, врачара', а *чињалица* само обрнутим редом речи 'врачара, вештица'. Употребна фреквентност лексема са дистинктивним знаком 'жена' одређена је културним стереотипом и дуалистичким схватањем жене у српској традицији (Милосављевић 2017: 487). И у говору Драгачева и схватањима ове говорне заједнице приступа се жени као „бићу са демонским својствима” (2017: 487). На овом културолошком обрасцу почива слика о демонској природи жена и о женама као исконском злу, које порекло има и у библијској хришћанској традицији. Ауторка

¹¹³ Лексема *нечастиви* нам је показатељ како су вербални табуи психолошки условљени, односно „везани за верске концепте и несазнатљиве природне појаве од којих су људи страховали” (Танасковић 2018: 350). У селу Лопаш и данас се у говору код старијег становништва уместо лексема *змија* користи *непоменица*.

¹¹⁴ Зооним *змија* је смештена и у категорију непожељних видова карактерних особина, тачније у поткатегорију која је означена као злоба, опакост, подмуклост, превртљивост, окрутност (в. Новокмет 2020: 237). Аутор наводи да се за змију везују особине злобности, пакости, покварености због њених дијагностичких особина (отровна, често опасна по живот) које обликују негативну колективну експресију (2020: 248).

¹¹⁵ Потврду проналазимо и у РСАНУ под значењем 2. б.: 'зла, опака, пакосна жена, злобница, пакосница'.

истиче да „наивна логика приписује жени лако потпадање под утицај нечастивих сила, у дослуху са којима се преображава у зло биће” (2017: 487).

3. 1. 19. Пејоративи и размаженост

Размаженост је у веома блиској вези са неваспитаношћу и у говору Драгачева односи се на млађу популацију, због чега се и не посматра толико негативно, с обзиром на то да се одређено понашање, које се одраслим особама не би толерисало, деци допушта.

Бенавна јој она ђечица, ал су нако васпитана, нема шта да се каже.

Оно бабино бенече само се умиљава.

Напуштили оно дерле, никог живог не зарезуе.

Виђе ли ти да оно дерлиште не шће да каже ни добар дан?

Млого си размазила ту твоју кмезу.

Лексеме којима се номинује размажена особа су: *балавурдан, бенаван, бенече, дерле, дерлиште, кмеза, мангунчић, несни, пекмезара, пишуља*¹¹⁶, *пустошан, распуштен, слинавко, слино*.¹¹⁷ Придевска јединица бенаван означава мазну и размажену особу, бенече је, такође, размажено дете, док се у лексеми дерле поред семе размажености укључује и сема немирлука, несташности. Кмеза и пекмезара се односе на размажену девојчицу, обе у себи садрже појачано експресивне глаголске основе кмезити, односно пекмезити које се односе на плакање.

Да се поједини поступци, одређено понашање и сл. у вези са млађом популацијом посматрају углавном са одобравањем и лаудативно, пример је и лексема *пустошан* која је у РД дефинисана као 'размажен, умиљат'.

3. 1. 20. Пејоративи и грубост

Благост и топлина су веома цењене особине у Драгачеву. Грубост, непријатност и неприступачност наилазе на неодобравање јер нарушавају културне и васпитне норме понашања. Ове особине се више уочавају код припадника мушког пола, те претпостављамо да се на непријатност и грубост код жена строже гледало и да су ове особине женама унутар патријархалних устројстава незамисливе, пошто је жена морала бити чедна, смерна и сталожена, без наглих реакција и јавног исказивања било каквих, а посебно не негативних, јаким осећања.

Три придевске јединице чине категорију грубости: *осион, осоран и осорљив*¹¹⁸. *Осион* је човек који је груб, обестан, арогантан, *осоран* је груб, оштар, док се *осорљив* у РД упућује на *осоран*.

Дошо осион ко да е ђаво уишо у њега, не мош ласно да му приђеш ни с кое стране.

Немо да биднеш осоран, но буди љубаван према сваком, благо баби, јел лепа реч гвоздена врата отвара.

Био је он осорљив према сваком и ја сам се бојо да не налети на некога ко што е и сам.

¹¹⁶ Занимљиво нам је да нити у РД, нити у Стевановићевим књижевним делима, а ни у наше записе са терена није ушла опсцена лексика, која је свакако део активног лексичког фонда Драгачеваца. Разлог за то можемо пронаћи код С. Ристић (1999: 21) јер овакве речи спадају у „ред 'непожељних' лексичких јединица због повезаности њиховог денотативног значења са изванјезичким садржајима који по важећим друштвеним нормама припадају табуу”, М. Шћепановић истиче да је ономастичка грађа отпорнија у односу на апелативну „према захтјевима културног нормирања” (1999: 625).

¹¹⁷ У РСАНУ су потврђена значења одредница: *пишуља, дерле, кмеза*, док *мангунчић* има позитивну конотацију.

¹¹⁸ Све три лексеме постоје и као одреднице у РСАНУ са значењима која смо навели у тексту.

Грубост и суровост повезују се са некултивисаним и невоспитаним понашањем, које никако није у оквиру норматива који владају у друштвено-језичкој заједници Драгачева.

3. 1. 21. Пејоративи и љутња

Пејоративи са компонентом 'љутње, беса и осорности' припадају групи која се може представити компонентама 'особа + начин понашања'.¹¹⁹ У нашој грађи забележене су следеће лексеме: *бјесан, горопадан, драмосерка*¹²⁰, *дрнђа, дрнило, дрнован, дрновит*¹²¹, *живчо, жучан, загрижљив, згрануља, злоеб, зоља, јаросан, једак, јогунаст, јогуница, кавгација, киван, љутица, маовит, мусоња, надрндан, намћор, намћорчина, намћорчић, наопак, напрашит*¹²², *објесан, потмуо, пргав, прзница, прјек, срда, срдит, чандрљив, чатал, џандрљив, џафтара*.¹²³

Горопадан је бијо целог живота, нико није мого да му угоди.

Успремдете то што сте растоврзли, ако вам бане онај дрнило и затекне овај короваш, биће белаја.

Онај живчо гађо оном лудом главчином у врата и разбијо иг очи славе, узо га ђаволчина под-своје, или му е она вештица дала неку манђију.

Тасо – то ти је злоеб каког нема надалеко; он ти је ко мушица из оне приче о огромној ливади у којој су милијони цвјетова, а неко се у њој унередијо, па челе лете од цвјета до цвјета, а мушица сво то цвјеће прескочи па право на оно једно једино говно.

Дошо некако напрашит да га не мош ласно ни повести ни поћерати.

Лексеме које означавају особе женског пола су: *драмосерка, дрнђа, згрануља, зоља, јогуница, љутица, прзница, срда* и *џафтара*. Већина лексема номинује женску особу која се брзо и лако наљути (*дрнђа, згрануља, срда, џафтара*); исто значење има и зооним *зоља* – љута, свадљива жена, спремна на расправу. Зоља¹²⁴ је назив за неколико врста опнокрилаца, најчешће се односи на осу. У зоље спада и стршљен, чији је убод веома болан, а понекада и смртоносан. Метафоричким преносом дошло је до померања значења са примарног, конкретног на секундарно, фигуративно, па као што је зоља опасна и својим убодом може нашкодити, тако и жена може повредити отровним речима. Уз лексему *прзница* стоје само њени синоними *укољица* и *закерало*.

Не изненађује чињеница што у грађи има више пејоративних именована за жену која се брзо и олако наљути, као и за оне које се неретко препиру, споре и свађају. Очекивали смо овакав резултат, с обзиром на то да се наведена негативна особина у културној свести више везује за жене него за мушкарце.

Лексеме које номинују мушкарца склоног љутњи и свађи су: *дрнило, живчо, злоеб, кавгација, мусоња, намћор, намћорчина* и *чатал*. Наведене лексеме су веома експресивне, а

¹¹⁹ Љутња је 'стање онога који се љути, непријатно узбуђење изазвано нечијим увредљивим поступком, лошим понашањем, каквом незгодом и сл., гнев, бес' (РСАНУ).

¹²⁰ У четвртог тому Речника САНУ одредница *драмосер* дефинисана је овако: 'тврдица, циција; цепидлака'.

¹²¹ У примерима *дрновит* и *дурновит* уочава се паралела са глаголима *дурити се*, односно *дурнути се* (Герун Ђокић 2022: 112).

¹²² У РСАНУ одредница је *напрасит*.

¹²³ У РСАНУ су забележене следеће одреднице које садрже у својој структури сему љутње: *бјесан, горопадан, дрнован, дрновит, жучан, загрижљив, зоља, јарос(т)ан, један, јогуница, кавгација, киван, љутица, мусоња, намћор, намћорчина, наопак, обестан*.

¹²⁴ У РСАНУ за одредницу *зоља* у значењу 1. стоји: 'инсекат *Vespa vulgaris* из ф. опнокрилаца, налик на пчелу, отровне жаоке, који се храни инсектима, воћем, слатким соковима и др., оса, осица', док је у секундарном значењу забележено да је у питању 'особа љутите природе, прзница, свадљивац; зла, опасна особа'.

на експресивност додатно утичу гласови присутни у њима – гласови *ч* и *џ*. Лексема *дрнило* у РД односи се на човека који се љути и виче, *живчо* означава љутитог и раздражљивог човека, а *злоб* је свађалица.

Највећи број лексема чине придевске јединице које се користе и за мушки и за женски пол: *горопадан, дрнован, дрновит, жучан, загрижљив, јаросан, једак, киван, маовит, надрндан, наopak, напраћит, објесан, пргав, прјек, срдит, чандрљив, џандрљив*¹²⁵. *Горопадан* означава љутиту, дрчну и плаховиту особу, док је љутња често пропраћена и галамом, што показују и одреднице *дрнован* и *жучан* из РД. На основу грађе увиђамо да се људи који се посматрају као љутите особе или они који су свадљиви и које одликује набуситост, раздражљивост и сл. веома негативно посматрају и такве особе наилазе на осуду друштва.

3. 1. 22. Пејоративи и неспретност

Говорна заједница Драгачева веома цени и поштује окретне, способне и сналажљиве људе. Ово је једна од важнијих особина у говору Драгачева, док је у грађи забележен велики број пејоратива којима се номинују неспретни, несналажљиви људи. У тематској групи која се тиче неспретности и смотаности забележене су следеће јединице: *завалит, заврзан, заврзен, зврндов, згеба, килав, килавац, килавица, килавко, килеш, килоња, килостер, млакоња, млакушаст, млакушац, млинтав, млинто, млитавко, млитоња, млитуша, мртворјезан, мрциња, неачак, невичан, незграпан, њоњо, поверетизан, понеачак, сапетан, сврза, слабић, слабомоћан, сметен, метењак, стрваћ, траљав, трапавко, трапађоза, трапав, трапо, трапуша, тута, шепртља, шљампав, шљампо, шмокљан, шмокљо, шоњо*.

Једанаест лексема су придевске јединице: *заврзан, килав, млакушаст, млинтав, мртворјезан, невичан, сапетан, слабомоћан, сметен, траљав, шљампав*.

Еда ли ће оног мог заврзана.

Неке јаде се овај Витомир потревијо сметен, шта год почне, ништа не доврши како треба.

Ма мораш наћи неког другог ко није тако траљав.

Како разби наки бокал, шљампо један шљампави?

Онај који је заврзен у Драгачеву је означен лексемом неспретњаковић, појачану пејоративност бележи одредница килав – *смотан, несретан*, а сему немоћи и слабости садржи лексема *млакушаст*. Слично значење има и придевска јединица *мртворјезан* – који је спор, безвољан, као и лексема *траљав*, која означава спору и неспретну особу. Компоненту невичности, неспретности садрже одреднице *невичан, сапетан, сметен*. Не посматрају се благонаклоно споре, непредузимљиве и неажурне особе. Све што је супротно од спретности, окретности, агилности и предузимљивости негативно је маркирано.

Већина именичких јединица означава особу мушког пола: *килавац, килавко, килоња, килостер, млакоња, млакушац, млинто, слабић, метењак, стрваћ, трапавко, трапо, шљампо, шмокљо* и *шоњо*.

Е, мој трапавко трапави, појтај мено, благо мене, није ти колац у леђима.

Он ти је добрица, ал нису га цабе прозвали Трапо сав је некако сметен.

Онај шмокљо Милосављев ко да није имо шта да једе.

Ожени се и онај шоњо и сад ћеш ти заузети његово место.

Разлог за оволики број пејоратива којима се номинује мушка особа која је непоуздана, неспретна можемо можда пронаћи у традиционалном, патријархалном поимању мушкарца

¹²⁵ Занимљив нам је податак М. Шћепановића да је „до данас очуван афирмативан став према апелативној бази кур- у нашим дијалектима”; апелатив кур се усталио као „симбол мушкости, јунаштва, заштитништва” (1999: 626).

који мора бити глава породице, онај који чува и штити, храбри и брани, због чега се изразито негативно оцењују одлике и особине које се не уклапају у представу мушкарца који је глава породице. Он не сме бити благ и непредузимљив, сметен, шепртљав и неспособњаковић, односно како бележи РД – *стрваћ*.

Тромо, неспретно кретање се може повезати са смањеном интелигенцијом, и то посебно код особа мушког пола, а потврду да је глупост код мушкараца повезана са тромошћу и спорошћу налазимо и у истраживањима Н. Ристивојевић Рајковић (в. 2008: 50). Лексеме заврзан, заврзен, сметен и сметењак управо садрже компоненту умањене интелигенције уз примарно значење неспретности, несналажљивости, трапавости.¹²⁶

Именичке јединице којима се означава неспретна жена су: килавица, мрциња, сврза, трапађоза и трапуша, стога уочавамо да се смотаност, невичност и беживотност не толеришу ни женама.

¹²⁶ Речник Драгачева ове одреднице дефинише уклапајући их само у групу неспретности, међутим, потврде са терена: *Ма, он је прави сметењак, ништа нумије* ово значење шире и на интелектуалне особине, односно успорену или умањену интелектуалност.

3. 1. 23. Пејоративи и некултура

У савременом српском језику пејоратива којима се означава „човек као репрезент примитивног, некултурног, сировог, неотесаног, непристојног, дрског понашања” (Јовановић Ј. 2018: 439) је доста, у нашој дијалекатској грађи оваквих лексема је свега седам. То су: *галатан*, *ге(ј)ак*¹²⁷, *геачина*, *ђилкош*, *неотесан*, *нерас*, *нескресан*.¹²⁸

Нако није рђав човек, ал има валинку: свака му друга рјеч галатна, чуди ме откуд му то нико његов није галатијо.

Ман се ти тог ђилкоша, далеко му лепа кућа.

Неотесанији човек није уишо у моју радијоницу, што имадијаше обичај да каже лика Анка: стока без-репа.

Јес дошо нако мено нескресан, ал је поштен ко сунце.

Придевска јединица *галатан* означава човека који је непристојан, неуљудан, вулгаран. РД лексему *геачина* дефинише као пејоратив од *гејак*, иако сама одредница *гејак* није обрађена у Речнику Драгачева. *Ђилкош* је мангуп и кавгација, *нераст*¹²⁹ је непристојан и груб мушкарац. С обзиром на то да у колективној експресији свиња означава прљаву, неуредну, безобзирну особу, јасно је зашто се за некога ко је прост и некултуран користи синоним *нераст*¹³⁰. *Неотесан* је примитиван, неугодан, непристојан, а *нескресан* је простак. Све именичке јединице односе се на мушкараца, на основу чега уочавамо да се некултурно и примитивно понашање примарно везује за њих, не за жене, и да је мање својствено женама јер не постоји ни једна потврда која за денотат има жене. Ово запажање деле и Ј. Јовановић (в. 2018), као и Н. Ристивојевић Рајковић (в. 2008).

¹²⁷ Необично је да *гејак* и *геачина* имају дата значења, док лексема *геџо* у РД означава човека из Србије, оног који је самосвестан, јунак, придевска јединица означава онога ко је поносан и материјално јак Србин, сељак.

¹²⁸ Потврду у РСАНУ имамо за: *галатан*, *геак*, *геачина*, *ђилкош*, *неотесан*.

¹²⁹ *Нераст*, или *азман* је некастрирано свињче. У РСАНУ је дефинисан као 'одрасли, неујаловљени вепар, мужјак свиње; вепар који служи за приплод'.

¹³⁰ У селу Лопаш у овом значењу употребљава се и лексема *азман*.

3. 1. 24. Пејоративи и несташност

У грађи има и лексема којима се именује несташно, неваљало дете. То су лексеме: *андрак*, *антихрист*, *вилован*, *враг*, *враголан*, *враголас*, *ђаво*, *ђаволица*, *ђаволичак*, *ђаволуша*, *ђаволчина*, *зврк*, *зијанћер*, *зијанћерас*, *клипан*, *неваљо*, *несретан* и *обешењак*.

Уватијо га неки андрак, ниђе да се смири не може.

То ти је враголан један, ниђе часа не часи.

Добар му е син, јес мено враголас, зна сто ђавола, ал смириће се, још је зелен.

Ђаво један, само витли по саборима и којекудије.

Онај зврк Станишин јопет оде да жмури пред задругом, а њиву му пресвоила трава.

Онај мали зијанћер ми с клисом сломијо најљепшу мушкатлу.

Наиђоше они обешењаци из-школе и опељешеше ми трешњу, ај што су е обрали, то да им човек алали, ал што искршише волико грађе.

Изведенице од именице *ђаво* означавају несташно дете. Несташан и немаран (обично млађи) човек је *зврк* или *клипан*, а *зијанћер* и *зијанћераст* односе се на млађе, несташне особе које праве штету. Религијског контекста су лексеме *антихрист*, *ђаво* и одговарајуће изведенице, као и *враг* и *враголан*.

Степен пејоративног значења је умањен због тога што су денотат деца, а деци се овакво понашање на неки начин подразумева, односно својствено им је, па је с тим у вези и праг толеранције према оваквом понашању у односу на њихов узраст знатно виши.

Све наведене одреднице, осим лексеме *клипан*¹³¹, обрађене су и у РСАНУ и односе се на несташност. Код лексеме *андрак* у РСАНУ у првом значењу стоји: 'ђаво, враг, нечиста сила'. Метафоричким преносом са нечистих сила добијено је значење немирног, несташног, ђаволастог детета. Поред примарног значења, 'према учењу хришћанске вере, главни и последњи непријатељ Христов, који ће се јавити пред други долазак Христов', у трећем значењу лексеме *антихрист* наводи се и: 'онај који је самовољан, пуст, разуздан'. Поново видимо да се немир, разузданост доводе у везу са силама нечастивим.

Одредница *вилован* се у примарној семантичкој реализацији у РСАНУ упућује на виловит, за који у трећем значењу стоји 'силовит, помаман, плаховит, необуздан'. Уколико се виловитост односи на децу и млађе становништво уопште, значење није пејоративно. Њима се такво понашање допушта и толерише, док се показивање осиноности, односно виловитости код одраслих не посматра благонаклоно.

Враголан је у РСАНУ дефинисан као 'несташна, обесна, обично млада особа', а на сличан начин је обрађена и одредница *враголаст* 'несташан, немиран, обестан'.

Значење 2. а. одреднице *ђаво* у РСАНУ јесте 'живахно, несташно створење; шалјивција, враголан', а потврду у РСАНУ налазимо и за лексеме *ђаволица*, *ђаволуша*, *ђаволчина*. Интересантно је да се и у одредници *ђаволчина*, која је у РСАНУ дефинисана као 'аугм. и пеј. од ђаво, шалјивчина', ђаво доводи у везу са обешењаштвом, шалјивошћу и немирлуком.

¹³¹ *Клипан* је у РСАНУ дефинисан двојако, као 'неотесан, неспретан, приглуп мушкарац, заврзан, сметењак; простак и глупак' и 'добро израстао дечак; неотесан и приглуп дечак, звекан'.

3. 1. 25. Пејоративи и алкохолизам

Друштвено-говорна заједница Драгачева не прихвата претеривање ни у чему, све што одудара од прототипа није пожељно и ремети устаљене и прихваћене обрасце понашања. Међу претеривање спада и склоност ка пороцима, пре свега алкохолизам. Све лексеме које се тичу алкохолизма за денотат имају мушкарца, што не изненађује, с обзиром на то да се порочност не уклапа у традиционалну представу мушкарца у дијалекатској слици света; он мора бити стуб куће, посвећен, одговоран и заслужан за одржавање сигурности и мира у породици.

Лексеме којима се означава особа склона алкохолизму су: *бекрија*, *бекријчина*, *бекријица*, *испичутура*¹³², *локара*, *локмара*¹³³, *паточар*, *пијандура*, *пишан*, *џиброња*, *шљокара*, *шљокација*, *шприцераш*.¹³⁴

Онај мој бекрица јопет дошо раздраган, види се да е ђевли.

Ма није ти он од рјечи, обична испичутура: кад је пијан – обећа, кад се отрјезни – нема појма шта е обећо.

Ис, ништа горе не мрзим него виђети локаре како поваздан дангубе и шљокају.

Онај Милое није само добро јешан но се потревико и пишан.

Степен пејоративног значења међу јединицама је различит: *бекрија* има значење лоле и бећара, али поред овог шаливога значења, ова лексема може имати и погрдно значење. Метонимијско преношење забележено је у лексеми *испичутура*¹³⁵ – *чутура* је округла плjosната посуда за ношење пића и метонимијом смо добили значење особе која много и често пије. У лексемама *локара*, *шљокара* и *шљокација* основе су глаголи, док је у лексемама *џиброња* и *шприцераш* основа именица – *џибра*, односно талог који остаје од воћа при производњи алкохола, и шприцер, мешавина обично белог вина и киселе воде. Уочавамо да се у творбеној основи горенаведених изведеница налазе негативно обојени глаголи који означавају претерано и/или учестало конзумирање алкохола – *локара*, *шљокара*, *шљокација*.

Ис, ништа горе не мрзим него виђети локаре како поваздан дангубе и шљокају.

Е, људи мои, дођоше ми главе ове шљокаре.

Пушти ти оне шљокације, нек иду бестрага.

Међутим, у основи се могу налазити и именице, као у лексемама *џиброња* и *шприцераш*, којима се означава врста алкохолног пића које се испија, али и небирање онога шта се пије, као у примеру *џиброња*, јер денотат пије талог који није за пиће, односно не хаје за квалитет алкохола, чиме се исказује висок степен алкохолизма, али и осуде у друштву.

Пушти, бре, тог џиброњу, видиш да е пропо од ракичине.

Они су ти познати ко велики шприцераши: веле да е лашње напоити волове но њиг двоицу јел волови знају колко им је доста, а он јок.

¹³² Именичка јединица појачане експресивности *испичутура* је сложеница императивног типа са глаголом у првом и именицом у другом делу.

¹³³ „У основи лексеме *локмар* извесно је да стоји глагол *локати*, у погрдном значењу 'пити преко мере халапљиво и гладно' ” (Герун Ђокић 2022: 70).

¹³⁴ Потврду у РСАНУ налазимо у одредницама: *бекрија*, *бекријица*, *испичутура*, *локмара* и *пијандура*.

¹³⁵ Као подтип метонимијског модела НАЗИВ ПРЕДМЕТА → КОРИСНИК КОМЕ ЈЕ ТАЈ ПРЕДМЕТ ОСНОВНО СРЕДСТВО У РАДУ (нпр. *варјачара*, *вуциметла*, *мазало*), Ј. Јовановић (2018: 631) наводи случајеве „када се човек презриво именује према неком предмету који са собом носи, али није посредни средство за рад, већ пре обележје његове припадности одређеном друштвеном сталежу”.

У драгачевској заједници негативно се оцењују опијање и алкохолизам јер особа склона честом и неумереном конзумирању алкохола није у стању да испуњава своје социјално предодређене улоге у друштвеној заједници, постаје дисфункционална, због чега је друштвено-језичка заједница прекорева, осуђује, а ово понашање труди се да санкционише или макарзначи као неприхватљиво и непожељно.

3. 1. 26. Пејоративи и болест

У нашој грађи забележено је деветнаест лексема које се односе на човека који није здрав, односно психички и, много чешће, физички је болестан, немоћан. Важност здравља у патријархалној средини је огромна и не изненађује бројност јединица чији је денотат мушкарац: све осим једне именичке лексеме односе се на мушкараца, хранитеља и главу породице. Његова болест је већи удар на заједницу коју треба прехранити и одржати, јер болесна особа се ослобађа свих или уобичајених улога и друштвене одговорности које као члан друштва има (в. Милосављевић 2017), стога је физичко и психичко здравље мушкараца у патријархалној средини имало примат. Болесна особа се номинује следећим лексичким јединицама: *велер*, *велерко*, *губав*, *јевтичав*, *јевтичар*, *јектичав*, *каракушљив*¹³⁶, *кевешљив*, *кењкав*, *крмељ*¹³⁷, *крмељив*, *лоћикав*, *лудак*¹³⁸, *метиљав*, *метиљавко*, *метиљуша*, *навредан*, *сипљав*, *сипљив*, *сипљо*, *срзо*, *шмокљав*.¹³⁹

Губав је 'болестан од губе'¹⁴⁰, *јевтичав*, односно *јектичав*, као и именичка јединица *јевтичар*¹⁴¹ означавају онога ко је туберкулозан, односно оног који болује од туберкулозе. Уопштено стање болести, слабости, безвољности и немоћи означено је лексемама *каракушљив*, *кењкав*, *крмељив*, *лоћикав*, *метиљав*, *срзо* и *шмокљав*. Учестало обољевање представљено је придевском јединицом *навредан*¹⁴². У РСАНУ одредница *вредан* упућује на *вредовит*, а *вредовит* је онај који наноси вред, штетан, убитачан. Вред је телесна повреда, озледа, повређивање, бол, стога је можда одатле потекла мотивација за настанак речи *навредан*.

Од болести које су мотивисале настанак пејоратива различите јачине експресивности присутне су губа, јевтика или туберкулоза, болест изазвана метиљима и сипња, односно астма.

Његови негдашњи тобољжи пријатељи, бежали од њега, реко би је губав, јел ако га виде ш њим, не могу да напредују у служби.

Бијо весели Живота Миљојкин јевтичав и рано умрије, тек пресамитијо тријесту, Бог да му душу прости.

Он је бијо јевтичар, није му било спаса.

Ма добра е она ко љеб, ал некако, брате, метиљава начисто: не мош д-ишчекаш док она заврши посо.

Примери нам показују да се болесна особа перципира као пропала, немоћна, нејака, и психички и физички слаба, што је супротно од језичке слике коју друштвено-говорна заједница о човеку, пре свега о мушкарацу, поседује, стога се уочава превласт пејоратива из ове категорије који се односе на мушкараца од ког се очекује да мора бити физички и психички јак, снажан и спреман.

Ђе нађе оног каракушљивога Радована да товари трупце кад знаш да е метиљав.
Боље да га водимо доктору, нешто е од прекључе кењкав, а и рђаво једе.

¹³⁶ Ова именица је у РСАНУ дефинисана на следећи начин: 'који болује од каракуша (о коњу)'.
¹³⁷ Ова лексема се односи на слабо, оронуло чељаде, а необично је да се одредницом *крмељуша* упућује на стару немоћну жену, па се уочава да се на старост гледа негативно јер асоцира на болест.

¹³⁸ Једина лексема којом се означава психичка болест; у РД дефинисана као 'човек поремећене свести'.
¹³⁹ Потврду за ова значења налазимо и међу следећим одредницама у РСАНУ: *губав*, *јевтичав*, *јектичав*, *кењкав*, *лоћикав*, *лудак*, *метиљав*, *метиљавко*.

¹⁴⁰ 1. а. мед. 'тешка, хронична, заразна кожна болест' (РСАНУ).
¹⁴¹ Интересантно је да је лексема *јевтичарка* у РД 'зла жена, која натура јефтику'.
¹⁴² Д. Цвијовић истиче да се у селу Горња Трешњица код Љубовије користи глагол *вређати* управо у значењу датом у РСАНУ: 'додиром задавати бол (обично на већ повређеном месту), озлеђивати'.

Шта да ти кам, није свог здравља, дошо мено лоћикав, ал јопет се бори колко може, па се надам да ће јопет да претекне.

Знаш како викаше баба Драгиња: жути жутују, црвени путују.

У поглављу 3. 1. 1. старост смо довели у директну везу са смрћу, а у овом учачамо да се негативан став заједнице према болесним људима и знатан број пејоративних лексема такође може повезати са страхом од смрти, као једним од највећих страхова. Болест¹⁴³ се перципира као пропадање, одумирање и онеспособљавање.

3. 1. 27. Пејоративи и лудост

Лексеме из категорије лудости забележене у грађи су: *авашаст*, *акнут*, *батаљуга*, *безјак*, *бена*, *беслемаћ*, *бесловесан*, *блентав*, *бленто*, *блеса*, *блесав*, *блесан*, *блесара*, *брљо*, *будала*, *будаласт*, *будалаш*, *будалетина*, *будалина*, *будалчина*, *врнта*, *врнтав*, *врнто*¹⁴⁴, *врнтов*, *врнтоња*, *лампарија*, *луда*, *лудак*, *манит*¹⁴⁵, *марнут*, *недотаван*, *приблесав*, *сублесав*, *сулуд*, *суманут*, *ћакнут*, *уврнут*, *чакнут*, *чвркнут*, *шашав*, *шашавко*, *шашавуља*, *шенут*, *шунтав*, *шунтавко*, *шунто*.¹⁴⁶

Ал он бијо стварно мено авашас.

То није чоєка ни виђело, обичан безјак.

Пушти крају, виш да је блентав начисто.

Будале се не сију, саме ничу.

То е један обичан врнто, оно што он каже не вреди циганске паре.

Ће дадоше маниту човеку д-управља бејаги задругом, па он ни за козе није.

Упропасти ми наки усев, ко да е недотаван.

Бројност именичких и придевских јединица којима се у говорној заједници означава човек и његово неурачунљиво поступање показује нам да наведено понашање наилази на осуду и негативне емоције. Неке лексеме из грађе нису сасвим семантички прозирне и јасне. Лексемом *авашаст* означава се особа са блажим обликом психичког поремећаја или, како у РД стоји, 'шашкаста особа', *батаљуга* је онај који је сишао са ума, тј. онај који је батаљен – интелектуално и умно некомплетан, *безјак* је малоуман, ограничен човек, док *беслемаћ* означава неодговорну и, како РД бележи, мало недовршену особу.

У лексеми *бесловесан* садржане су две компоненте: глупост и неразумност. Ј. Јовановић бележи да су „лексеме из ове тематске групе семантички блиске погрдним називима за особу смањених интелектуалних способности”¹⁴⁷ (2018: 443). Ипак, како ауторка запажа, у њиховој семској структури није доминантна компонента глупости, већ неурачунљивости. То показује и лексема *блентав*, која је у РД дефинисана као 'сублесаст, интелектуално заостао; невешт, неспретан'. Лексемом *блесав* означен је 'човек који је мало ограничених умних способности, луцкаст'. Иако су у питању пејоративи, ниједан од њих нема високу пејоративност, напротив, осећа се сажаљење према носиоцу особине лудости. Т. Милосављевић истиче да су глупост и лудило, иако потпадају под урођене аномалије, у

¹⁴³ И у *Асоцијативном речнику српског језика* веома честа реакција на реч *смрт* била је *болест*.

¹⁴⁴ *Врнто* је у РСАНУ дефинисан као: 'глупак, тупавко, шмоклан, зврдов'.

¹⁴⁵ У РСАНУ је *манит*.

¹⁴⁶ У Речнику САНУ налазе се следеће одреднице које се односе на луду особу: *акнут*, *бена*, *бесловесан*, *блентав*, *бленто*, *блеса*, *блесав*, *блесан*, *блесара*, *будала*, *будаласт*, *будалаш*, *будалетина*, *будалина*, *будалчина*, *врнтав*, *недотаван*, *луда*, *лудак*.

¹⁴⁷ Т. Милосављевић истиче да се структура лексичко-семантичке групе придева која се тиче интелигенције дели на две зоне: на позитивном полу су неутрални придеви са интегралном семом 'паметан', а на негативном адјективни експресиви обједињени компонентама 'глуп' и 'луд', али ни ауторка менталну категорију лудости не поистовећује са концептуалном вредношћу глупости, која је заправо умна ограниченост, а не умни поремећај (2017: 258).

центру људске нетолеранције, због чега, како ауторка бележи, „социјум екстрахује ове особине и обележава их језичким знацима високог степена експресивности” (2017: 542). Иако и наша грађа бележи лексема са високо негативном конотацијом и веома појачаном експресивношћу, као што су: *батаљуга*, *лампарџа* и др., скоро подједнако је оних са компонентом блесавости и луцкаости, чиме се пејоративност и експресивност умањују: *бена*, *блентав*, *бленто*, *блеса*, *приблесав*, *сублесав* и сл.

Шест лексема у себи садржи значење неурачунљивог понашања: *блеса*, *блесав*, *блесара*, *приблесав*, *сублесав* и ове јединице не сврставамо у високо пејоративне, као ни целу групу лексема којима се означава неурачунљиво понашање. Пет лексема изведено је од именице *будала*: *будаласт*, *будалаш*, *будалетина*, *будалина*, *будалчина*. У РД компоненту луцкаости садрже следеће лексема: *будала* 'малоумна, луцкаста, неразумна особа', *будаласт* 'онај који се понаша луцкасто'. Исту компоненту садрже и лексема *врнта* и *врнтав*, као и *шашав*, *шашавко* и *шенут*. Структура елемената семантичке реализације смањује интензитет експресивног пејоративног значења.

3. 2. Увод у анализу пејоратива који се односе на физичке карактеристике човека

Именовање и описивање човека у оквиру дијалекатске заједнице одражава њихов поглед на свет. Говори о култури и социјалним односима, а изучавање механизма именовања доприноси и разумевању културног идентитета једне језичке заједнице (Савић Грујић 2016: 6), односно о колективној експресији која је заснована на уверењима и представама (Гортан-Премк 2004: 107). Предмет нашег истраживања чини више од 1300 именичких и придевских јединица говора Драгачева са околином којима се карактерише човек по некој физичкој или духовној особини и које су део семантичких група физичке и духовне особине, подгрупа семантичког поља људске особине. Тачније 1362 лексеме, од којих је 30 лексема има два значења, а једна поседује три значења. И физичке јединице, као и духовне, поделили смо на пејоративне и лаудативне; истражујући их, између осталог, покушали смо да одгонетнемо шта је идеал лепоте у драгачевској говорној заједници, као и које физичке карактеристике се посебно негативно посматрају и нису пожељне.

Бавећи се семантичком анализом придевских деминутива у призренско-тимочким говорима Р. Жугић (2015: 143), истакла је да је у грађи више јединица са значењем манифестативних особина у односу на оне са значењем карактерних особина. Међутим, код нас је ситуација обрнута и бројније су лексеме које се тичу духовних, а не физичких особина.

П. Влаховић наводи да „сваки крај, свака етничка група има свој одређени општи идеал људске лепоте, који се веома често подудара и са антрополошким карактеристикама дотичног становништва” и да колективно народно схватање оцртава општи поглед који служи као мерило онога што је лепо или ружно (1970: 62). Уколико особа по спољашњем изгледу одступа од прототипа, тачније од стереотипа о нормалном, уобичајеном изгледу, ствара се когнитивно-мотивациона заснованост за развој експресива, лексичких јединица другостепене номинације (Ристић 2004: 87–88). Људмила Поповић је у истраживању посвећеном проучавању антрополошких особина које су утицале на слику и представу идеала телесне лепоте у руском, украјинском и српском фолклору закључила да савршенству колористичке комбинације код жена доприноси спој црне косе, белог лица, црних обрва и трепавица, док су код мушкараца важни црни бркови и брада (в. Поповић 1999 према Савић Грујић 2016: 15).

А. Савић Грујић запажа да је формирање лексичких јединица којима се квалификује и именује човек на основу физичких особина првенствено засновано на визуелној перцепцији, али су на крајње обликовање деловале и социокултурне специфичности говорне заједнице. Управо у социокултурним специфичностима говорне заједнице садржане су „традиционалне животне вредности човека из руралне средине” (2016: 318). Бројност номинационих средстава за означавање непожељних телесних одлика представља културну специфичност говорне заједнице – све оно што одступа од уобичајеног и што није у складу са социјалним нормама маркирано је као негативно (2016: 318). Ауторка истиче запажање до којег смо и ми у нашем истраживању дошли, а то је чињеница да је број позитивних и експресивно неутралних лексичких јединица којима се означавају физичке карактеристике занемарљив.

Р. Драгићевић је у истраживању посвећеном придевима са значењем људских особина закључила да пажњу највише привлаче физички деформитети, а одмах за њима и наглашени делови тела. Тиме ауторка доказује да „при описивању вршимо поређење са прототипом” (2001: 171), и то у односу на оно што прототип нема или оно што је веома истакнуто у односу на прототип. Придева којима се означавају физичке особине је мање од оних којима се означавају духовне, а придеве за физичке особине поделила је у две основне групе – оне којима се означава пожељна особина и оне којима се означава непожељна особина. Придеви за означавање пожељних особина деле се на оне који могу означавати позитивну обележеност према изражености дела тела (плећат), сличност са неким или нечим (мачкаст), или имају неко друго позитивно значење (крепак) (2001: 250), док су придеви за непожељне физичке особине семантички разуђенији (2001: 251).

При класификацији¹⁴⁸ грађе водићемо се приступом и поделом Ј. Јовановић, коју је ауторка применила у својој докторској дисертацији и номинационе јединице погрдног значења које се односе на физичке одлике „на основу диференцијалних сема у семском саставу, које носе прецизну информацију о конкретном телесном обележју иманентном или отуђивом за човека” поделићемо у следеће тематске групе: пејоративи и непријатан физички изглед особе, пејоративи и дебљина, односно мршавост, пејоративи и предимензионираност, пејоративи и низак раст, пејоративи и косматост, пејоративи и инвалидитет.

¹⁴⁸ Р. Жугић (1997) је придеве који означавају физичке особине у говору околине Лебана разврстала на оне којима се телесни изглед квалификује као датост или стечена одлика и оне који означавају човеков однос према свом изгледу. Придеви из друге групе су изразито пејоративни.

3. 2. 1. Пејоративи и непријатан физички изглед

Веома бројна категорија која се издвојила из грађе, а тиче се физичког изгледа јесу именована непријатног физичког изгледа. Особе непријатне спољашњости означавају се лексемама: *авет*, *аветиња*, *акреп*, *габор*, *габорка*, *гад*, *гадан*, *гаднуља*, *грдан*, *грднуља*, *грдоба*, *грозан*, *грозник*, *дрекавац*, *дрекало*, *караконцула*, *наказа*, *наказан*, *накарада*, *накарадан*, *пракљача*, *рогобатан*, *ругоба*, *сотвор*, *сотвора*, *сподоба*.¹⁴⁹

Мушка особа непријатног изгледа означена је следећим пејоративима: *грозник*, *дрекавац*, *сотвор*, док су пејоративи за жене: *габорка*, *гаднуља*, *грднуља*, *караконцула*, *пракљача*, *сотвора*; преостале лексеме су родно неутралне. Број негативних именовања за жене према критеријуму физичког изгледа одувек је већи од броја имена за мушка лица (Ристић 2004: 167). Приликом експресивизације говорник има циљ да некога или нешто похвали или наружи. Овај број експресива високе тоналности говори нам о положају који је лепота, односно њено одсуство код женских особа имало на вредносној скали у друштвено-језичкој заједници Драгачева. Веома је било важно да жена испуњава одређене естетске критеријуме, наметнуте од стране заједнице, док ова особина није била од нарочите важности за мушкарце, за разлику од пиротске друштвено-језичке заједнице у којој је ово веома важно (в. Ратковић 2023).

Виђи га само несрећника каки је, ко нека аветиња.

Бјежи од оног габора, видиш каки је: ја му, вако матора, не би узела ора из руке.

А он нако запуштен, необријан, каљав, бијаше грдан ко лопов, не би му човек ора узо из руке.

Дође она његова караконцула и поче нешто да дрви, а ја јој рекох: ти мош код твое куће тако, вође – јок.

Кад би ружноћа бољела, та ругоба не би ни подне дочекала.

Јок, него ће да нам живот сачува она безбожна сотвора од доктора и она пишуља што се руга оном што е Бог заповиђо [...] (МС 2, 15)

Особе непријатне спољашњости неретко се доживљавају као онострана бића, утваре и приказе – *авети*, *аветиње*. Дрекало и дрекавац означавају привиђење, утвару и приказу, али и ружне људе. Занимљиво је да се лоше карактерне особине повезују са ружноћом и да се онај ко није добар човек, ма колико леп био, тако не може доживљавати нити посматрати.¹⁵⁰ Лексема *акреп* у РД дефинисана је као 'зловна, завидљива особа', док је наша грађа са терена придодала и значење ружне особе. И у лексемама *гад*, *гадан*, *гаднуља* удружене су две врсте негативног доживљаја особа; овим лексемама су означени са једне стране зли, а са друге стране ружни људи. Прљавост, неугледност, неуредност и ружноћа се могу односити на душевни и физички аспект, али и на оба истовремено. Погрдни називи за ружног човека и ружну жену су и жаргонизми – *габор* и *габорка*, као и семантичке групе и лексеме везане за језгра *гадан*, *грдан* и *грозан*. У РСЈ уз лексему *габор* стоје квалификатори који истичу њено експресивно, погрдно значење. Ова именица потиче од италијанског *gabbo*, што значи ругање (Имами 2003: 116).

Турцизам *караконцула* примарно значи „*crni demon, zao duh*” (Skok 1971: 46), међутим, у говору Драгачева њиме је означена и 'ружна и неукусно обучена жена'. За ову лексему Р. Драгићевић запажа: „Ова сасвим непотребна реч (непотребна ако се посматра из

¹⁴⁹ Н. Ристивојевић Рајковић у свом контрастивном истраживању на материјалима из српског и норвешког језика доказала је да се жена не сматра ружном само уколико нема лепе црте лица, већ и уколико нема атрибуте женствености (2014: 137–138).

¹⁵⁰ „Није необично што се наивна народна свест везује за сујеверје, веровање у онострано, натприродно. Митска бића треба довести у везу са остацима паганства у српској духовности” (Драгићевић 2018: 142).

угла материјалне културе и страних језичких потреба) пробила се до српског књижевног језика. За њу постоји велики број потврда са разних страна, од различитих писаца. Означава биће из маште, непознатог изгледа и непознатих особина, али већина говорника чак и данас вероватно има слику тог бића. Лексема је и данас врло експресивна, а добар део те експресивности потиче, чини се из гласовног склопа” (2018: 60). Пракљача је ’даска са рукохватом за прање рубља лупањем’, а метафоричким преношењем добили смо значење ’високе, мршаве жене, без облина’. Жена није смела да буде ни превише гојазна, али ни мршава; било који вид екстрема наилазио је на неодобравање и неприхватање. Све оно што је несразмерно и непропорционално обично се сврстава у опсег – спољашње ружног (Штасни: 2013: 114).

3. 2. 2. Пејоративи и дебљина, односно мршавост¹⁵¹

Унутар лексичко-семантичке групе која означава погрдне називе за човека на основу његовог физичког изгледа, и то на основу глобалне димензионираности – општег утиска субјекта о дебљини, висини и телесној грађи на коју реферише (Јовановић Ј. 2018: 315), издвојиле су се и категорије мршавости, дебљине и димензионираности уопште. Ова група пејоратива односи се на изразиту дебљину или мршавост код особа оба пола и броји чак 30 јединица које означавају гојазну особу и 29 јединица које се односе на мршаву особу.

Унутар категорије дебљина као засебну поткатегорију издвојили смо лексеме које се тичу предимензионираности задњице и занимљиво је да се и ове лексеме односе и на жене и на мушкарце.

Лексеме којима се именује незграпна и(ли) крупна особа су: *бубњаив*, *бумбар*, *бућмурас*, *вепар*, *веприна*, *гмаз*, *грдосија*, *грмаљ*, *дежмекаст*, *јундуља*, *јуница*, *кабас*, *крава*, *краветина*, *крмача*, *крмаченда*, *крмачина*, *крмачица*, *крошњо*, *мечка*, *огузас*, *подбул*, *пупчо*, *скробуља*, *смлата*, *трбан*, *трбат*, *трбоња*, *чкембав*, *џора*, *шкембав*.

Прекомерна дебљина се замера и мушкарцима и женама. Придевске и именичке родно неутралне јединице којима се означава дебео човек у говору Драгачева су: *бубњаив*¹⁵², *кабас*, *огузас*, *подбул*, *смлата*, *трбат*, *чкембав* и *шкембав*.

Наиђе милицајац, нако кабас, и крупним гласом ко из бадња пита: Је л ти, мали, ђе је кућа Крстомира Живорадљевог?

Јес она била нако огузаста, ал је била отарашна у сваком послу, није јој било равне.

Нисам виђо оног Миша одавно, Боже сачувај каки је трбат, ни онај човек, ни помози Боже.

А тотрк, нако чкембав, вели: добро, докторе, ако не смијем масно, ни слано, смијем ли да пасем, а доктор му не оста дужан, па вели: смијеш, ал немој по роси.

Нисам виђо Миша Ерцова одавно, много се угојио па ми би необично кад га виђег нако шкембавог.

Кабас је онај који је, како стоји у РД, ’гломазан, масиван’, *огузас* онај који има широке кукове и задњицу, док се све три лексеме – *трбат*, *чкембав* и *шкембав* односе на особу која има велики стомак. Гломазност и крупноћа могу бити афирмативно посматрани искључиво уколико се односе на физички јаког, стаменог и способног човека, у супротном се незграпност, трбатост и дебљина посматрају као нешто што успорава и отежава кретање, самим тим и рад, онемогућава виталност и здраво функционисање и то је једна од физичких карактеристика која је веома негативно посматрана у говорној и друштвеној заједници

¹⁵¹ Ј. Јовановић запажа: „Чини се притом да постоје некакви имплицитни критеријуми друштвено-језичке заједнице у оцени нечије спољашњости као „нормалне” и свако одступање од њих санкционише се избором подругљивог имена у номинацији те особе” (2018: 315).

¹⁵² Ова одредница у РД односи се на живину која има глисте и дефинисана је као ’великог стомака, а мршав’. Међутим, у нашој грађи забележене су и разговорне ситуације у којима је денотат човек, обично дете.

Драгачева, у којој се цене окретни и покретни – *танковијаст* људи. Уочавамо и да се „трост изазвана тежином, као физичком карактеристиком мушкарца, асоцијативно доводи у везу са његовом лењошћу” (Јовановић Ј. 2018: 495–496).

Погрдни називи за дебелу женску особу су: *дебелгуза, јундуља, јуница, крава, краветина, крмача, крмаченда, крмачина, крмачица, мечка, скрбуља, цора*^{153 154}.

Јој, кад поче она његова дебелгуза да цача, дабок-сачувај, пашче с маслом не би поело.

Видиш како јој е кућа: ко да у њој живи цора, а јок жена.

Она Димитријева скрбуља кад једе не зна да колко јој је доста.

Све лексеме осим лексеме скрбуља су зоонимске лексеме. О концептуализацији жена и мушкараца, посматрајући их кроз зоонимске метафоре у српском и норвешком језику, писала је Н. Ристивојевић Рајковић. Ауторка је закључила да се у склопу категорије физичких особина истиче дебљина, и да су неретко представљени путем метафора чији су изворни домен крупније животиње (2008: 50–51). У нашој грађи присутне су крава, свиња и мечка. И РСАНУ у секундарној значењској реализацији даје значење лексеме *крава* као гломазне, незграпне женске особе и доводи у везу са тромошћу и лењошћу. Емпиријски доживљај упућује на закључак да се тела и објекти великих димензија успорено крећу или су пак сасвим статични и непокретни (Новокмет 2020: 199). Повезивање дебљине са лексемом *крава* остварује се путем зоонимске метафоре, а она поред физичке неугледности и гојазности има још једно значење – лењост и трост, што нам потврђују горенаведена тумачења о односу дебела–трома–лења особа. Лексеме појачане експресивности које се односе на ову домаћу животињу јесу и *јундуља* и *јуница*. Зоонимском метафором добијене су и лексеме које се односе на свињу – *крмача, крмаченда, крмачина, крмачица* и лексема *цора*. На основу семе изгледа, тачније димензија, и семе колективне експресије у Драгачеву се за крупну, незграпну жену користе поменуте лексеме које се доводе у везу са свињом. Потврду за повезивање прљавости и дебљине, односно крупноће реализоване, између осталих, и лексемом *крмача*, налазимо и у истраживању Ане Ранђеловић (2012: 102). Појачавање пејоративног значења уочавамо у примерима: *крмачица, крмача, крмаченда, крмачина* и *цора*, где се у последњој именованој јединици осећа најјачи негативни емотивни набој, односно највећи степен пејоративности. Лексема *цора* је и једина дефинисана у Речнику Драгачева у којем је забележено: 'крмача (о жени)'. Гломазна, превише гојазна жена означава се и лексемом *мечка*. Ова лексема реферише на крупну жену, ону која има велики вишак килограма.

Погрдни називи за дебелу мушку особу јесу: *дебелгуз, вепар, веприна, гмаз, грдосија, грмаљ, крошњо, пупчо, трбан, трбоња*.

Уиђе у чекаоницу грмаљ са шубаром и бундом, поче д-ода и да нешто брунда и прети. Шта ти је онај крошњо све испричо док сте ишли из задруге?

Љубинка су звали Пупчо споради тога што е имо стомак ко да е прогуно лопту.

Наиђе онај трбоња из општине и поче да тупи зубе о томе како ми треба д-оставимо наше њиве, ливаде и штале и д-идемо у радне задруге.

Уочавамо да се део пејоратива којима се именује крупан, дебео, гојазан човек односи на људе који имају велики стомак. Не изненађује нас велики број пејоратива мотивисаних великим стомаком за мушкарце у говору Драгачева, јер није од велике важности категорија лепоте, али јесте физичка спремност, способност рада и сналажења, а особе које су гојазне и

¹⁵³ Занимљиво је да Речник Драгачева не даје потврду за значења добијена овим зоонимским метафорама, ове лексеме у РД дефинисане су само на основу примарних значења. Све потврде су забележене у разговору са мештанима Драгачева.

¹⁵⁴ У косовско-метохијском говору, односно у речнику Глише Елезовића забележене су следеће лексеме којима се означава дебела жена: *дебелгуза, друсла, дунда, масногуза*.

особе чији физички изглед потврђује небригу о себи и свом телу не остављају утисак окретних људи, људи који су спремни да раде и зараде, какви мушкарци као стубови патријархалне породице у Драгачеву морају бити. Други део пејоратива јесу зоонимске метафоре – *вепар* и *веприна*. У РСАНУ за одредницу *вепар* у значењу 2. стоји 'прљав, неуредан или безобзиран, нечастан човек'. Унутар ове лексеме уочавамо сему нечистоће, с којом је у блиској вези и сема дебљине.

Као поткатегорија у групи лексема које се тичу дебљине издвојили су се пејоративни називи за људе који имају већу задњицу. То су: *гузана, гузара, гузичар, гузичара, гузат, гузичат, гузоња*¹⁵⁵, *догузак, догузас, тртав*.

Она његова гузичара само гла како ће да тропи, а за посо ако се сети, што викали: сетила се преља куђеље очи свете неђење.

Ни оном гузоњи није ласно да вуче нолику стражњицу.

Иде нако догузас право вако к нама и смије се, он ти је стално расположан и добар ко љеб, а народ ко народ прозво га Гузан.

Прође путем онај тртави и направи се шашав, не рече ни помоз Бог.

Низак човек изражене задњице у Драгачеву именује се именичком јединицом *догузак* и придевском јединицом *догузас*. *Гузичара* је 'лења жена, дебелгуза'. Занимљиво је да је денотат за особу која има изражену задњицу родно неутралан, то може бити и мушкарац и жена.

У антонимском односу са претходном групом лексема које се односе на дебљину налази се категорија мршавости¹⁵⁶, односно недовољне ухрањености. Лексеме које се односе на особе које су мршаве, слабе и неухрањене су: *веретизан, глиста*¹⁵⁷, *жгољав, жгољавац, жгољавко, жгољавуша, жгољо, жидак, јауд, крџав, мрљав, мрша, мршотина, неподаткан, пикљав, пикљаст, пикљо, притка, рђав, сув, сувињав, сувогуз, сувогуза, сувоњав, цвиљав, чпотава, цгољав, цгољавац, цгољавица, цигљав, штркљас*.

Добра е радница, ал дошла мено веретизна, реко би јој је душа у носу, а и једе ко тичица.

Онај жгољавац нашо нешто да паметује.

Шта он зна о томе, жгољо један жгољави.

Добро е ижцигљо, још је неподаткан, касти жидак, ал се види да ће да бидне крупна људескара, ако Бог да.

Ма није да неће, но не може, видиш како е мрљав.

Придевске и именичке јединице које се односе на оба пола су: *веретизан, глиста, жидак, јауд, крџав, мрљав, мрша, мршотина, неподаткан, пикљав, пикљаст, рђав, сувињав, сувоњав, цвиљав, чпотава, цгољав, цигљав и штркљас*. Остале јединице су у међусобном односу кохипонимије, односно синонимије, односећи се и на особе мушког, али и на особе женског пола: *жгољавац, жгољавко, жгољавуша, жгољо, сувогуз, сувогуза, цгољав и цгољавица*. Једине две лексеме које се не уклапају у наведену поделу јесу *пикљо* и *притка*. *Пикљо* је у РД дефинисан као 'дугоног, мршав човек', а *притка* јесте јединица из наше грађе,

¹⁵⁵ Истоветна јединица налази се и у категорији пејоратива који се тичу представника друштвеног статуса и положаја.

¹⁵⁶ Занимљиво је да придев мршав у *Речнику САНУ* има чак 23 значења, у *Речнику српскохрватског језика*, односно у РМС 8 значења, а у једнотомнику ова одредница има чак 14 значења. Разлог његове полисемантичности може бити и чињеница да „лексеме којима се означава човек представљају богату групу која има извориште у антропоцентричној природи језика” (Миланов 2022: 263).

¹⁵⁷ Непожељна физичка карактеристика која се изражава зоонимском метафором јесте и мршавост, а зоолексема којом се означава јесте и *глиста* (Новокмет 2020: 194).

не из РД, којом се означава висока, танка жена. Лексема је настала метафоричким преношењем према семи изгледа, јер притка означава дугачку, танку грану.

Мршавост, слабост и неухрањеност се посматрају негативно, баш као и претерана дебљина. Веретизни, односно мршави људи су они који нису спремни и способни за тежак, сеоски рад, рад на пољу и због тога се мршавост третира подједнако пејоративно као и дебљина и тромост. И мушкарци и жене морају бити довољно јаки и развијени. Занимљиво је да се придевска јединица рђав доводи у везу са неухрањеношћу и да је у РД дефинисана као 'слаб, танак, мршав, никакав'. Неретко се мршави и ситни људи доводе у везу са злом, и у Драгачеву постоји изрека – 'да је ваљао/-ла, порастао/-ла би'.

Јасно нам је да је бројност пејоратива којима се номинују неухрањене и мршаве особе између осталог и резултат стереотипне слике коју језичка заједница има о мушкарцу, али и о жени. Он мора бити телесно развијен и довољно снажан, али не ни превише крупан, нити гојазан, док жена мора бити ни премршава ни предебела да би се уклапала у слику пожељне жене у српском језику и култури. Тромост, незграпност, али и алкавост су особине које се замерају претерано гојазним људима, док се неухрањеним и мршавим замера немоћ, слабост. У оба случаја представници ових физичких особина су онемогућени да брзо и ефикасно обављају различите послове који су се у једној патријархалној средини, каква је (била) Драгачево, стављали пред њих.

3. 2. 3. Пејоративи и предимензионираност

Иако се у пристојном говору избегавају, и у књижевном српском језику и у нашој дијалектолошкој грађи груба, увредљива имена „дају се и особама са појединим манама” (Ристић 2004: 94). Веома негативан став друштвено-језичка заједница има према предимензионираности или према изгледу који се на било који начин одваја од прототипичног.¹⁵⁸ Лексеме којима се означава особа која има велика уста или неку врсту деформитета у вези са уснама су: *кривоуст*, *лабрњаст*, *пућав*, *трћав*, *ћаплав*, *шора*, *шорав*¹⁵⁹, *шоро*.

Откад га закачи онај шлог, оста мено кривоус.

Зато што е нако пућав, ђеца га прозвала Пућо и остаде му тај надимак до дањ-данас.

Шта си се ошоријо ко онај трћави Витомир.

Виђе ли ти прође ли она шора путем.

Онај шорави Миле поче нешто да тењезга, да ти се слоши и не дада д-ископамо канал според пута кроз његову башчу која е зарасла у коров.

Милун Шоро је бијо добар дечак, ал порћав ђак.

Од осам лексема шест је придевских, родно неутралних, док лексема *шора* означава жену, а *шоро* мушкарца који има велике, пуне усне. Поред величине усана која је предимензионирана, а не умањена, за њу немамо потврду у грађи, запажамо и пејоративе који се односе на изглед усана – особа која има искривљена уста означена је пејоративом *кривоуст*, а особа која има напућена уста јесте *пућава*. Онај ко има изразито велику доњу усну је *трћав*.

Метафоричким преношењем на основу семе изгледа добили смо експресивне пејоративне лексеме којима се именује човек специфичног изгледа вилице, и то: *скоблас*, *скобло*, *теслав*, *тесло*.

¹⁵⁸ Класификација је извршена према „диференцијалној семи изгледа одређеног дела човековог лица или тела, који прекорачењем норме у погледу димензија мотивише погрдну номинацију” (Јовановић Ј. 2018: 316).

¹⁵⁹ Описујући ритуале у кући, Д. Николић бележи да се у Горњем Драгачеву знало шта се сме, а шта се не сме чинити, нпр. у посуду са млеком се није смео дробити хлеб једном руком, јер уколико то уради мушкарац, ожениће се шоравом женом (Николић Д. 1996: 106).

Јес мено скоблас, ал је нако по све добрица.

Богами да не наиђе онај скобло да нам помогне натоварити оно дебло, не знам шта би радили.

Онај тесло шћеде да ме превари и да ми угура велеричну робу под прву класу.

Како не знаш оног трговца, дође нако крупан и мено теслав.

Скобла је алатка за дуљење дрвета и јединицама *скоблас* и *скобло* означени су људи који имају вилицу налик на скоблу, односно чија је вилица избачена и истурена. Човек са истуреном доњом вилицом у Драгачеву означен је пејоративом *тесло*, односно означен придевском лексемом *теслав*. Тесла или кесер јесте алатка која служи за тесање, тј. углачавање дрвета. Најчешће се користи у раду на грађевини.

У грађи имамо потврду и за особе које имају велике, криве, проређене или неправилне зубе, али и оне које их немају: *зуба*, *зубан*, *зубоња*, *кезоња*, *крезо*, *крезав*, *чкрбав*.

Онај зубоња е добар домаћин и честит човек.

Милован Зубоња је бијо добар ловац, а умљо је ловину да спреми прсте да појдеш.

Овај мој кресо каже да још има доста зуба и да му не вале они који су га оставили.

Млого рано е осто без зуба те нако крезав поче да шушка кад прича.

Куд гој мрднеш мош да видиш, вако, само понеког чкрбавог и багљавог гемаља, без кувета, што е закаведо и прекустуријо се сав шмокљав и гроно вако ко ја.

Неравни, неправилни, криви или велики зуби привлаче пажњу и често су људи који су носиоци ових физичких недостатака предмет поруге или подсмеха. Недостатак и губљење зуба повезује се и са старошћу, која је увек асоцијација на немоћ и смрт, стога ту можемо потражити разлог за појачану пејоративност ове групе лексема.

Пејоративи којима се означава особа која има велику главу су: *глават*, *главоња*¹⁶⁰, *главурдан* и *глобус*.¹⁶¹ У савременом српском језику бројност ових лексичких јединица и њихов семантички потенцијал су последица значаја, функције и положаја који глава има за живот људи.

Није он цабе нако глават: смислијо како е лакше а боље.

Је л долазијо кода вас онај главоња.

Главоња и *главурдан* су синоними којима се именује особа велике главе. Лексема *глобус* настала је метафоричким преношењем на основу семе облика и семе величине. *Шућур* је балкански турцизам арапског порекла (Skok 1973: 420) који означава врсту тикве. У говору Драгачева *шућурка* означава особу мале, ситне главе и лексема је настала метафоричким преношењем имена са биљке. Користи се искључиво за особе женског пола. Лексема *шућурка* не спада у домен пејоративне лексике, иако и за величину главе постоји прототипичан изглед, величина, па чак и облик. Шућурком се означава женска особа мање главе. Ова лексема је у РД забележена само у њеном примарном значењу 'уукрасна тиквица', док је значење женске особе мале главе забележено у нашој грађи.

Лексема *главоња* јесте вишезначна јер, поред особе велике главе, њоме се именује и особа која је на одређеном друштвеном положају који обично није заслужила, или јој спрам знања, звања и умећа не припада, стога има изразито негативну конотацију. Суфикс *-оња* који твори ову изведеницу један је од типичних суфикса који у реч уноси повећано/увећано

¹⁶⁰ Секундарна семантичка реализација ове лексеме бележи и пејоративно значење 'представник више власти'.

¹⁶¹ Женска особа која има малу главу номинује се лексемом *шућурка*.

значење оне именице која је у основи. Деривате са суфиксом -оња Д. Вељковић Станковић (2011: 67) посматра као „онај који се одликује превеликим X”.

3. 2. 4. Пејоративи и низак раст

Лексеме обједињене око хиперсеме 'низак раст' у говору Драгачева су: *догузак, догузаст, доземљак, испрдак, кепец, патуљак, прцољак*.

Иде нако догузас право вамо к нама и смије се, он ти је стално расположан и добар ко љеб, а народ ко народ, прозво га Гузан.

Нашо он, кепец један, да ми нешто соли памет.

Друштвеној и говорној заједници Драгачева пажњу веома често привлаче физичке особине које одуарају од просечне, уобичајене и прототипичне. Приметили смо да је велики број пејоративних лексема из категорије дебљине, мршавости, непријатног физичког изгледа или неке врсте инвалидитета. Нетипична и нестандартна димензионалност је такође једно од плодних тла за стварање погрдних именована, једна од њих је и низак раст. Пожељно да је мушкарац нормалног раста, јер, уколико је нижи, бива називан *догуском, доземљаком, испртком, кепецом, патуљком* или *прцољком*. Негативно се посматра и спој ниског раста и изражене задњице – *догузак*, али и низак раст и ситна телесна грађа, мршавост – *кепец, прцољак*.

Ове пејоративе наново можемо довести у везу са пожељном особином за мушкарце, а то је физичка развијеност и снага. Неухрањени, ниски мушкарци, ситне конституције су одударали од пожељног у друштвено-језичкој заједници Драгачева.

3. 2. 5. Пејоративи и косматост

Лексичко-семантичка група с доминантном семом 'коса' садржи и придевске и именичке јединице којима се квалификује човек на основу изгледа косе. У овој групи налазе се информације о поседовању, односно непоседовању косе, као и на основу начина на који је коса обликована, односно није обликована и сређена, као и на основу самог изгледа длаке – коврцавости. Тако разликујемо особине ћелавости: *ћело*; коврцавости: *куштрав, куштро, куштроња, куштроњица, куштруља* и чупавости: *рундо, чупа, чупуша, чупав, чупавац*.

Виђе ли ти како промаче онај куштрави иза врзине.

Што се онај куштро не пита с нама.

Није њему ласно живјети с оном куштруљом.

Онај рундо ђедов пуштијо косу ко нека ђевојчица.

Што не очешљаш ону чупу но си је пуштила напоље наку.

3. 2. 6. Пејоративи и инвалидитет

Лексеме које означавају човека са одређеном врстом инвалидитета су: *атамаљ, багљав, багљо, богаљ, валичан, велеричан, вргаљ, гурав, гутљав, згуро, згура, кљакав, кљако, кљаст, криваљ, кривошија, сакат, ћопав, ћопо, чкарт, чкартав, шантав, шепав*. Већина јединица су придевске лексеме – *гурав, гутљав, кљакав, сакат, ћопав, чкартав, шантав* и *шепав*. Од преосталих лексема само се згура односи на жене, док је мушкарац денотат код свих осталих јединица – *богаљ, згуро, кљако, кљаст, ћопо*.

Нисам ја цабе вако гурав, цео живот у терету и никако да се исправим.

Рђаво му намештили и остаде му нога гутљава.

Кад је вамо зашо у године, бијаше окљакавио па га прозвали Кљако, споради тога што е, веселник, кљакав.

И он, сирома, нако сакат, с оним његовим штакама дође кода нас и рад би бијо да помогне колико било.

Прекори човек Зору у писму, вели: још си наша да се брукаш с оним чкартом чкартавим, а ја ратуем, а Зора њему одговара: нит је тебе до рата, нит је мене до чкарта, што се мора, мора, поздравља те твоја Зора.

Не знам шта би ти реко, дошо нако шантав, није он прилика за вашу Радованку.

Одређене врсте телесног недостатка, мањкавости или инвалидности нису наилазиле на прихватање и саосећајност, разумевање према носиоцима одређених физичких инвалидитета је изостало и неретко је било предмет подсмеха. Веома упадљиви телесни недостаци су они који се тичу одређеног начина ходања или пак недостатка неког од екстремитета. Погрбљеност, шепавост, сакатост су само неке од различитих врста неспособности и носиоци ових недостатака се перципирају као „чкарт” – онемогућени за нормално функционисање.

Физичка мањкавост и инвалидност неретко наилазе на неразумевање и емпатију друштва и носиоци ових физичких недостатака бивају стигматизовани као недовољни и неспособни. Очекивали смо више сажаљења према особама које имају неку врсту телесног недостатка, с обзиром на то да су спречене нормално да раде и зарађују, међутим, то је врло ретка појава. Занимљиво је запажање Т. Милосављевић: „Придевима који карактеришу човека са телесним недостатком означава се апсолутни степен испољености непожељне особине, због чега нема антонима са позитивним значењем” (2017: 83). У својим истраживањима (2001, 2010) Р. Драгићевић је закључила да постоји знатно више негативних него позитивних јединица. У монографији посвећеној анализи придева са значењем људских особина установила је да постоји много више јединица којима се изражавају духовне и физичке негативне особине него позитивне (2001: 251), али и да не постоје придеви којима се означава позитивно својство у апсолутном присуству (па тако немамо реч за оног ко добро види), иако придеви са значењем негативних физичких карактеристика има (нпр. *слеп*). Ни у нашој дијалекатској грађи нема забележених лексема за човека који нпр. добро види, или лепо чује, правилно хода, док је велики број лексема које означавају супротно стање – слепило или глувоћу. Поседовање ових особина (доброг вида и слуха) је подразумевајуће, иманентно, односно неутрално, а због тога што подразумевамо да неко добро види, односно добро чује истакнуто је оно што од датог обрасца одступа.

У групу инвалидности, односно назива за људе који имају одређени телесни недостатак можемо уврстити и поткатегорије: пејоративне називе за људе за дефектом вида и слуха.

Лексеме које карактеришу човека са дефектом вида су: *буљав, буљавко, буљко, буљоок, врља, врљав, врљавко, врљо, зрикав, зрикан, совуљага, ћорав, ћоро, чакарас, шкиљав*.

Ене га онај буљо, мотридерде га шта ће д-учини.

За све је крив онак буљооки.

Она његова врља зна да цака ијако е врљава.

Ми смо много вољели Спасоја, ал кад се нешто играмо, никад ниси сигуран ђе он гледа, бијо мено врљав.

Он човек није бијо ћорав него тако прозвали споради тога што е моро да носи ћозлуке.

Придевским јединицама *буљав, буљоок, дрљав* и именичким јединицама *буљавко, буљко, буљо, дрља, дрљо* и *совуљага* означена је особа изразито испупчених очију. Разрока¹⁶² особа, односно особа којој једно око гледа на једну, а друго на другу страну означена је лексемама *врља, врљав, врљавко, врљо, зрикав, зрикан*, док се за особу која има оштећено око, слабовида је, односно у потпуности слепа, користе лексеме *ћорав, ћоро, шкиљав*. Занимљивог гласовног склопа је придевска лексема *чакараст* која именује особу различите

¹⁶² У савременом српском језику придевом разрок није мотивисана ниједна именица с атрибутивним значењем и човеком као денотатом (Штасни 2013: 120).

боје очију. Лексемом *чакараст* која је пореклом из турског језика (Петровић Сн. 2012: 302) означава се особа шарених очију.

Лексеме које карактеришу човека са дефектом слуха или предимензионираним ушима су: *глувара*, *глуваћ*¹⁶³, *клемпа*, *клемпо*, *клемпоња*, *клемпоњица*, *чуљав*, *чуљас*.

Она глувара не чуе кад је зовем.

Онај глуваћ јопет упуштијо овце у нашу отаву, ваљда ће не-чуе звоно, па му шумгну.

Јопет је, мешчини, боље бити клемпав но чуљав.

Виђе ли ти шта зна овај његов клемпоњица, а јаком пошо у школу.

Ако и јесам чуљав, нисам глув.

Придев *чул* је балканизам румунског порекла који се везује за пастирску терминологију и означава овце малих ушију (Skok 1971: 339) и ово значење се са животиња пренело и на човека који има мале уши. Особа која не чује означена је лексемама – *глувара*, *глуваћ*, док је особа која има велике уши названа – *клемпа*, *клемпо*, *клемпоња* и *клемпоњица*.

¹⁶³ Занимљива је секундарна значењска реализација лексеме *глуваћ* у РД – онај који се прави глув, који „чује” само оно што му се допада.

3. 3. Негруписани пејоративи

Постоји неколико категорија са пејоративним именовањем човека у говору Драгачева са околином који нису толико бројни, али су важни да се на њих осврнемо.

Са по три јединице у грађи присутне су категорије: лагања, разведености, окрутности; са по две досаде, заосталости, муцавости, страха, нападности и хвалисавости; док је по један пејоратив забележен у категорији неискуства, нестрпљивости, неозбиљности, манипулације, неодговорности, цинкарења, непривлачности, ситничарења, занесености, галаме, несигурности, крађе, говорне мане, лицемерја и гласности.

Особа која лаже, учестало и много означена је као *лажов*, *лажовчина* и неко ко је *лајав*, с тим што у РД онај ко је лајав поред лагања, оговара и псује. За патријархалну драгачевску средину концепт брака, удаје и женидбе, као и заједничког суживота је веома важан. У поглављу (3. 1. 2.) приказали смо негативну слику која прати домазета у драгачевској традицији, међутим, и на развод се гледа веома негативно. Разведени човек је *распуштеник*, жена *распуштеница*, а придевска јединица којом се ова категорија означава је *распуштен*.

Он ти је веселник распуштеник, немаде срећу да нађе ваљану женицу, но налеће на оног звијука.

Она ти је распуштеница, налећела сирота на неког будалаша и није могла д-истрпи његов зулум и вратила се у-род.

Дејо ти весели позадуго бијо распуштен кад му е она женетина побегла с неким ништаком.

Крвник, *крволук* и придевска јединица *крволучан* означавају некога ко је окрутан и немилосрдан, а у РД синоним за крвника је *целат* – *То су крвници, осилило се то на мисли да ће довејка; Тај ти је бијо ознаш, крволук један, далеко му лепа кућа*. Појачна експресивност присутна је код одреднице *крволук*, она именује некога ко је „крвопија, човек-звер, душманин”. *Гњаветало* и *давеж* су жаргонске јединице синонимског реда које се односе на незанимљиве, неинспиративне и досадне људе. *Гњаветало* је онај 'који дави, замара бесмисленим причама, гњаватор', док је одредница *давеж* у РД обрађена као онај 'који прича без мере, дави, гњаватор' – Ће се удружи с оним гњаветалом, мора да ти је дојадијо. *Затуцан*, *затучен* и *назадан* означавају умно заостале особе – Ма немо то узимати за озбиљно, виш да е, веселник, дибидуз затучен. *Муцавац* и *муцо* су особе које имају потешкоћа са говором, а необично је да се обе лексеме односе на мушкарце што можемо довести у везу са патријархалним устројењем унутар једне традиционалне куће у којој је положај жене био углавном ограничен, и оне су имале мање права гласа, дискусије и разговора, стога се муцавост као говорна мана на коју носилац не може да утиче, замерала мушкарцима. Разборитост и разговорност везивале су се више за мушкарца који је био глава домаћинства, стога можемо сматрати да се муцавост гледала као умањење те важне улоге. Још једна од особина коју мушкарац у традиционалној средини мора да поседује јесте храброст. Неопходно је да муж, отац, брат буде стуб куће у сваком смислу, спреман да заштити, сачува и одбрани своју породицу, те се на недостатак ове особине у говору Драгачева не гледа благонаклоно и за уплашеног мушкарца, оног који није храбар користе се лексеме *брезмудић* и *кукавиченда*. *Брезмудић* је слабић и страшљивац, а лексемом високе пејоративности *кукавиченда* појачава се негативна конотација основе кукавица, додавањем суфикса -енда – То е кукавиченда каку још мајка није родила. Све оно што одудара од просека негативно се маркира, тако се поимају и лексеме *дречав* и *напаст*. *Дречав* је придевска јединица којом се означава онај који је нападан и упадљив, а *напаст* се, како у РД стоји, односи на 'досадно, а упорно чељаде'. Хвалисавац, хвалиша – особа мушког пола која се хвали у Драгачеву је *куронец*, односно *куронецало*.

Мудоњица је лексема којом се именује неискусан, а надмен човек, *избрзан* је нестрпљив и непромишљен, *клипета* је неозбиљан младић, док је вурсација вишезначењска лексема која има три значења. У РД забележено је прво значење, док су преостала два значења прикупљена на терену у разговору са мештанима Лопаша: 1. који хвата вурсат, који уцењује 2. онај који се извлачи од посла 3. манипулатор. Уколико желимо некога да окарактеришемо као неодговорног у Драгачеву можемо користити лексеми *муфљуз*, а за онога ко 'цинкари' лексеми *друкара*. У језичкој слици света израђен је модел како физички и психички треба да изгледају мушкарац и жена, и док се за мушкараца који није по датом моделу и од њега одступа користи лексема високе пејоративности '*жена*', неженствена, мушкобањаста девојка назива се *мушкарача*. Онај који се спори због ситница је *цепидлака*, ситничар је *закерало*, а замлата је *занесењак* и *залудник*. *Лармаџија* је галамџија, *поводљив* је онај који је несигуран, *лопужа* је лексема појачане експресивности којом се именује, како у РД стоји 'ситнији лопов', док је *дипло*¹⁶⁴ у РД веома сликовито дефинисан као 'онај који са напрезањем прича као да дува у дипле'. *Дволичњак* је притворна особа и лицемер, а *бунџија* је 'незадовољник, бунтовник'.

¹⁶⁴ Дипле су народни музички дувачки инструмент са дуплом свиралом.

4. О лаудативности

Под лаудативима „подразумевамо номинационе јединице позитивне експресивне тоналности чије семантичко поље садржи поред денотативног и конотативни садржај, који чине: евалуативне, експресивне и емотивне семе, при чему позитивна конотација може бити: хипокористична, афирмативна или шаљива, а емотивна нота може исказивати: симпатију, наклоност, поштовање или дивљење” (Ратковић 2023: 102). С. Ристић је закључила да се у већини случајева према особама које испољавају позитивне особине исказују емоције слабијег интензитета као што су нпр. симпатија и одобравање и ауторка сматра да се суздржаност у похвалама, а сколоност ка покудама може сматрати одликом говорника савременог српског језика и на плану комуникације ову појаву третира као нижи ниво уљудности, односно културе, тј. одраз незадовољства стањем у друштву или различитим срединама (2013: 72). Однос позитивних и негативних експресива другачији је у фамилијарној комуникацији и у домену обраћања малим и младим бићима, на њих се у говору Драгачева гледа благонаклоно и увек са топлином, тепањем због чега је највећи број лаудатива из сфере, групе породичних односа. Знатно већа бројност јединица којима се указује на негативну квалификацију човека последица је тога што се оно што је добро и лепо подразумева (Штасни 2013: 66). „У језику је много више придева са значењем непожељне особине него оних са значењем пожељне, иако су ови централнији. Осим тога, како нам показују статистички подаци, нешто је мање лексема којима се негативно квалификују жене у односу на број лексема којима се покудно квалификују мушкарци” (Драгићевић 2001: 259). И. Клајн је истакао да је познато то да негативне особине јаче стимулишу језичку креативност него позитивне (Клајн 1994: 224), а као што видимо на основу грађе лексика анализираним подручја се одликује појачаном експресивношћу и, познајући наведени менталитет и одлике становника Драгачева од којих издвајамо радозналост, знатижељу и говорљивост, не чуди нас толико већи број пејоратива у односу на лаудативе у експресивној лексици драгачевског краја.

Унутар наше грађе је мање лаудатива у односу на пејоративе, што је и била је једна од претпоставки. И пређашња истраживања (в. Ристић 1994, Драгићевић 2001) дошла су до овог закључка да је знатно мање јединица којима се именује човек према позитивним особинама у односу на негативне.

Лаудативе који се односе на именовање човека у пиротском говору Д. Ратковић (2023) је класификовала у 4 групе, то су: лаудативни називи за човека на основу старосног доба; лаудативни називи за човека као припадника друштвеног слоја, носиоца социјалног/материјалног статуса или представника занимања; лаудативни називи за човека као носиоца пожељне физичке особине и лаудативни називи за човека као носиоца позитивне духовне особине или репрезента пожељног понашања (2023: 124–125).

Све јединице позитивне експресије можемо поделити у следеће групе: лаудативи и доброта, лаудативи и вредноћа, лаудативи и дарежљивост, лаудативи и духовитост, лаудативи и мудрост, лаудативи и спретност, лаудативи и храброст. У анализи физичких лаудатива посебно се издвојила лексичко-семанчка група лаудативи и лепота, док су последње две лексичко-семантичке групе: лаудативи и родбински односи и лаудативи и тепање.

4. 1. Духовни лаудативи

4. 1. 1. Лаудативи и доброта

Лексема 'добар' у РСАНУ представљена је као полисемантична. Онај ко је добар јесте 'благе човекољубиве нарави, који не чини зло, човечан, племенит, предусретљив', али и онај 'који се држи позитивних друштвених норми, који се понаша узорно, како треба'. Човек је у својој суштини биће у којем је и добро и лоше (Штасни 2013: 91). Укупан број лексема које припадају категорији доброте јесте 36.

Р. Драгићевић сматра да се прототипична ситуација за испољавање доброте тешко процењује (2001: 198); примећујемо да је то скуп неколико обједињених позитивних моралних карактеристика које чине да се неко означи као добар човек, онај који поседује доброту. Ту су укључени морал, поштење, праведност. У нашој грађи забележени су следећи лаудативи који се тичу доброте: *аирли, анђелак, анђелче, анђелчић, анђео, благовесник, делија, добрица, добричина, добриша, душа, јага, јагње, јагњенце, карактеран, кратак, људесина, људескара, људина, милостив, нараван, поћудан, поштењак, поштењачина, прав, припрос, сиромашак, склешит, смеран, тијачак, тијачан, тишак, узданица, чистунац, чудан, чудница*.

Био е то аирли човечић, није му било равна.

Он је био добрица, да га на рану привијеш.

Сви знаду да е он ваљатан и карактеран човек.

Он ти је био људескара с које га кој стране гледо.

Дошо му онај најстарији унук нараван, на ране да га привијеш, а оно мало некако дошло сво пргаво и закољуждено.

Млого е меродаван и поћудан, турио се на ђеда, сунце га гријало, плунути ђед.

Беше тата тијачан, никад ружна ил осорљива реч из његовијег уста није изишла.

Непроменљивим придевом оријенталног порекла *аирли* означава се срећан, добар и честит човек. Лексеме *анђелак, анђелче, анђелчић* су изведенице од основе *анђео* и представљају метафору која се заснива на „трансформационом типу апстрактно – конкретно” (Милосављевић 2017: 206) и ово фигуративно значење последица је колективне експресије засноване на догматском учењу о анђелима (Штасни 2013: 60). Из домена религијског концепта поред анђела јесте и именичка јединица *благовесник* – добар, топао човек који доноси повољне вести. Турцизмом *делија* у РД означен је 'снажан, развијен мушкарац', међутим, унутар ове лексеме поред семе храбрости налази се и сема доброте. Речник САНУ у секундарној значењској реализацији у првом подзначању за одредницу делија бележи: 'храбар човек, јунак, јуначина', док у другом подзначању стоји: 'крупан човек, људина, горостас, телесно лепо развијен и наочит мушкарац'. При дефинисању одреднице *делија*¹⁶⁵ употребљена је лексема људина која у говору Драгачева са једне стране означава снажног, храброг мушкараца, а са друге племенитог и морално исправног. У обе одреднице – и делија и људина – налази се калокагатијски принцип спајања физичке лепоте – лепог, снажног, јаког тела и моралне лепоте, доброте и духовности. Позитивна експресивна тоналност у лексеми делија развила се на основу психичких и физичких особина припадника рода делија, који су се издвајали у односу на остале ратне чиниоце османлијске војске (Ћинђић 2022: 12).

Изведенице од основе добар којима се означава носилац карактерне особине доброта су: *добрица, добричина, добриша*. Овим лексемама именује се добар, частан, добродушан, доброћудан и честит човек добре душе, а управо се лексемом душа у говору Драгачева са околином означавају емоционални, осећајни и осетљиви људи, на основу чега запажамо да

¹⁶⁵ Детаљно лексичко-семантичко разматрање овог турцизма дато је у раду М. Ћинђић „Вишевековно путовање *делија* кроз језик, књижевност и историју”.

су неодвојиви део доброте појачана топлина, саосећајност. О концептуализацији значења речи *душа* у савременом српском језику¹⁶⁶ писала је Стана Ристић. „Душа се у сазнању носилаца српског језика не поима само као целина психичког бића човека него и као поједине његове манифестације, што се остварује механизмом замене дела целином. Тако се именом душа означавају најважније психичке особине: савест, осећање, брига (старање) и карактер” (1999: 142).

Зооним *јагње* универзални је симбол кроткости, невиности, чистоте и доброте. Човек назван јагњетом је кротак и послушан човек, односно мирна и блага особа. Ова лексема се у другој значењској реализацији РСАНУ повезује са Исусом Христом, односно постоји колективна експресија о чистоћи и невиности јагњета и представи Исуса као жртвеног јагњета. Лексемама *људескара*, *људесина* и *људина* означавају се квалитетни људи. Иако знамо да се аугментативом може исказати и неко негативно значење, поједини примери поред значења велики остварују и додатно позитивно значење као што је јак, снажан, одважан, храбар и слично (Јовановић В. 2010: 87). У ову групу аугментатива, поред лексеме *људина*, придодајемо и именице *људескара* и *људесина*.

Да у језичкој слици света постоји одређени прототип постојања спрема кога се остатак равна и мери, уочавамо и у дефинисању одреднице *скешит* у РД за коју стоји ’одмерен, подесан, таман како треба’. Други део описне дефиниције значи према мерилима и вредностима одређене друштвено-језичке говорне заједнице, односно у нашем случају према дијалекатској слици света Драгачеваца тј. традиционалног схватања стварности. За Драгачевце добар човек је честит, поштен, одмерен и смеран, кротак и питом. Човек чистог образа, али и необичан, изузетан и другачији (в. *чудан* у РД).

¹⁶⁶ Рад је објављен 1999. године у *Зборнику радова са Четвртог лингвистичког скупа „Бошковићеви дани”*.

4. 1. 2. Лаудативи и вредноћа

Анализирајући придеве са значењем људских особина, Р. Драгићевић уочила је да се међу особинама које нарочито привлаче пажњу говорника српског језика између осталих налази и вредноћа (2001: 116–117). У српској културној традицији, али и у дијалекатској језичкој слици Драгачеваца високо се вреднује однос према раду који подразумева вредноћу и марљивост. За особе оба пола веома је важно да су вредне, енергичне и способне. Лексеме лаудативног значења којима се означава вредан човек у говору Драгачева са околином су: *ваљатан, видра, видрица, гагрица, отарашан, плиска*¹⁶⁷, *поспјешан, потегалац, превитан, приљежан, раденик, раденица, радиша, радишан, ревносан, рмбаџија*¹⁶⁸, *рукорадан, тишак, убојит, устаоц и утржан*.¹⁶⁹

Мићо ти је видра од човека, способан и вредан за троицу.

Еве баби долази њена видрица.

Није Милева од ониг што трче, ал отарашна некако.

Она плиска Мићова препарла преко потока, онако у ливаду, док си реко шта би.

Миланчић ти је превитан за све, свашта му баста.

То е била раденица, није јој имало равне.

Ова кућа је предњачила од осталије у џемату, веле, с два разлога: у неколко кољена су тујнак били радишни, штедљиви, басташни и упорни људи и имадијагу батлину да се ижене вредним, карактерним, и побожним женама, кое су им ђецу сподизале, о кући бригу бригале и за сваки ред знале. (МС 2, 162)

Заогрнути чистим образом, преци Милојеви беху вредни, радишни и поштени земљоделци [...] (МС 1, 11)

Ваљатан је 'ваљан, вредан и марљив' човек. Вредан и способан човек означава се и зоолексемом *видра*. Ова животиња, живахна, хитра, окретна и брза, поседује све особине које би вредан човек морао да поседује. *Видрица* је у РД 'вредно и отресито дете' и на основу ове дефиниције уочавамо да су се вредноћи и раду деца у драгачевском крају учила одмалена. Познато је да је човек склонији ка именовану негативних појава и оволики број лаудатива којима се означава вредна особа у Драгачеву само потврђује важно место ове особине у систему вредности.

Међутим, није било довољно да неко само ради и завршава свој посао и обавезе, посебно су се ценили добри радници, брзи и експедитивни – отарашни. Човек који је *отарашан* јесте 'вредан, ефикасан, који све послове обавља брзо и добро'. А врло је важно и да су потегалци, а *потегалац*¹⁷⁰ је 'добар радник, који хоће да запне, потегне', као и *тишаџи* 'смирени и систематичан радник'. Такви људи у Драгачеву су веома поштовани.

У нашој традиционалној култури присутан је концепт жене-домаћице (Поповић 2006: 79) која мора бити вредна, окретна, способна, одржавајући кућу и породицу. У дефиницији одреднице *плиска* уочавамо пожељену представу жене у драгачевској говорној заједници. *Плиска* је 'вредно, окретно, танковијасто женско чељаде'. Интересантно је да се уз придеве вредно и окретно, јавља и придев који се односи на физички изглед, а то је *танковијаст*, односно онај ко је 'танког, витког стаса'. И Р. Драгићевић запажа да особа са пожељним

¹⁶⁷ Интересантно је значење које је забележено у РСАНУ за лексему *плиска*: особа која се много украшава, гизда, кинђури; док значење за одредницу *плиска* и потврда да се ова лексема користи да значи вредне људе није забележено.

¹⁶⁸ *Рмбаџија* је 'човек који ради тежак физички посао'. Ова лексема је пејоративног призива и изведена је експресивним суфиксом *-џија*. Међутим, на онога ко ради тежак физички посао, труди се, у Драгачеву се гледа са поштовањем, стога смо ову лексему уврстили међу лаудативе, а не пејоративе.

¹⁶⁹ У РСАНУ потврду налазимо за следеће лексеме: *ваљатан* и *отарашан*.

¹⁷⁰ У *Књизи о Милутину* Д. Поповића забележена је ова лексема, али са значењем које се односи на коња који добро вуче кола са теретом (Герун Ђокић 2022: 53).

особинама не сме бити мршава ни предебела, не сме имати упадљиве деформитете већ мора бити уредна, и вредна (2001: 167–117).

4. 1. 3. Лаудативи и дарежљивост

Лексеме којима се означава дарежљив човек у говору Драгачева са околином су: *галантан*¹⁷¹, *издашан*, *подашан*, *раздарушан*, *чазбен*, *џазбен*.¹⁷²

Он ти је прави господин, галантан човек, нема шта да се каже: да сам тобом, би се пријатељио ш њим.

Тачно е то да што у-кући треба ни у-цркву се не дае, ал добро утуви, синко: казано е да подашна рука бива богатија и да човек има само оно што дае.

Раздарушну чоеску све иде од руке: шта гођ ради – све му се позлати.

А они, чазбени, ижњели би све што имаду да те почасте нако здуше.

Подашан и *раздарушан* је онај ко је 'дарежљив, широке руке, великодушан'. Занимљив је начин на који Драгачевци перципирају онога ко је дарежљив; уз одредницу *галантан* стоје следећи синоними – дарежљив, фин, учтив, пријатан, љубазан. Дарежљивост се доводи у везу са гостољубљем, а познато је да су Драгачевци веома гостољубиви и гостопримљиви, спремни да угосте и дочекају госте, односно *чазбени* – широке руке, гостољубиви, они који воле да почасте и дочекају госта, пријатеља.

У Драгачеву се верује да дарежљиве људе прати срећа, односно да само онај који другоме даје и може бити срећан и богат, као и да таквим људима све од руке иде.

4. 1. 4. Лаудативи и духовитост

Духовита особа означава се лексемама: *завитлант*, *зафркант*, *лакрдџиаш*, *наганта*, *смешљив*, *спадало* и *шерет*.

Он ти је лакрдџиаш, све удара на неку брезвезну зебанцију.

Е, Ката ти је права наганта; пита она попа: је л, попо, рече ли ти малоприје у беседи да е исто помислити ко и урадити, јесте, вели поп, од помисли све полази, а она: еј, вала Богу, помислила ја да ти понесем ону дугачку пршуту, и док намирик стоку, сметнук и заборавик, ал сад видим да е исто, ко да сам доњела, па ми лакну.

Онај Лисо ти је спадало једно, сто јада он зна да ти искомендија.

Онај Бранков ђерет није никог остављо на миру.

Лексема *спадало* која означава духовитог човека и шалвивчину налази се у дефиницији још две синонимне лексеме – *наганта* и *лакрдџиаш*. *Наганта* је у РД дефинисана као 'шалвивџија, спадало', а *лакрдџиаш* као 'спадало, шалвивчина'.

У говору Драгачева ценили су се смешни, духовити људи, они који својим присуством увесељавају догађаје и дане, враголасти људи спремни на забаву. Необично је да су денотати за све лексеме којима се означавају враголасти, духовити људи мушкарци и можемо закључити да се екстровертно понашање њима допушта, што не бисмо могли рећи за жене које своју друштвену, духовиту страну нису смеле толико истицати, пре свега због тога што је њихова улога у патријархалном друштву првенствено била усмерена на смерност и покорност. Оне свој карактер нису могле у јавности испољавати директно и јасно. Претпостављамо да се због тога сва грађа која се тиче духовитости односи на мушкарце.

¹⁷¹ У секундарном значењу за одредницу *галантан* РСАНУ бележи: који лако троши новац, дарежљив, издашан.

¹⁷² Потврду у РСАНУ имамо за лексеме: *галантан*, *издашан* и *подашан*.

4. 1. 5. Лаудативи и мудрост

Под интелигенцијом се подразумева човекова развијена способност да спознаје сложене појаве и производи нова достигнућа: памет, разум, ум, али и бистрину духа (Vidović Bolt 2013: 3). Лаудативи којима се означава мудра, бистра особа у говору Драгачева са околином су: *бистрица*, *знавен*, *заумит*, *мозгоња*, *мудрица*, *музувиран*, *очкоперан*, *паметница*, *промућуран*, *разборит*, *свезнадар*, *чапорновит*.

Заумит је бијо целог вјека, стално е нешто радијо и гледо како д-унапреди и своју кућу и село и споради тога су га сви ценили и поштовали, нико за њега није имо једну ружну рјеч да рекне.

Мош ти да причаш шта ош, ал он је, брате, мозгоња, нема шта да се каже.

Да-[вид]иш ти како е оно дјете бистрооко и очкоперно.

Оди, бабина паметнице, да те баба пољуби.

Он ти је од малијег ногу бијо промућуран, зрелији млого од његовијег вршњака; викаше баба: ово дјете ће далеко да догура јел по јутру се дан познае.

Баба е Јану звала стојадара је л зна стотину јада, а Јанка свезнадар јел зна и на чим небо стои.

Богме је чича још чапорновит, не плаши се никог сем Бога живого.

Мудрица, *бистрица* и *паметница* односе се на бистре, отресите девојчице, а на основу придева *отресит* уочавамо да се памет у говору Драгачева повезује са вештином брзог мишљења са једне стране, али и са разборитошћу са друге стране. Иако на први поглед не изгледа као лаудатив, именица *мозгоња*, пре свега због пејоративности суфикса -оња, означава човека 'који мисли и правилно резонује'. М. Стевановић је, анализирајући именице типа *грбоња*, *главоња*, *носоња* и слично, закључио да оне „чешће означавају биће (човека) у кога је упадљиво велико оно што означава основна именица” (Стевановић 1986: 506). *Мозгоња* је у говору Драгачева са околином онај који има велики мозак, односно велико знање захваљујући коме исправно размишља. Онај ко је паметан у исто време мора бити и бистар, досетљив, оштроуман, односно *музувиран*, али и *очкоперан* тј. *отресит*, *оштроуман*, *кочоперан*. *Разборит* је у РД дефинисан као 'расудљив, разуман, мудар'.

Придевском јединицом *заумит* која је родно неутрална, као и све остале придевске јединице у грађи, именује се човек који је 'бистар, промућуран, упоран у нечему', њему је синонимна придевска јединица *промућуран*. Веома је занимљиво да се све именичке лексеме које се односе на мудре људе тичу жена, и да не постоји именичка јединица осим именице *мозгоња* која се односи само на мушкарца, док је одредница *свезналица*¹⁷³ у РД дефинисана као 'паметна, бистра женска особа, најчешће девојчица'.

4. 1. 6. Лаудативи и спретност

Способност, окретност, вичност, спремност за рад су особине које су неопходне и за мушкарца и за жену у друштвено-језичкој заједници Драгачева. Радна способност је нарочито важна и доводи се у везу са бистрином и оштрином ума, дакле, човек у Драгачеву мора бити и телесно, физички, али и ментално способан и уочавамо да се у овој духовној особини укрштају интелигенција и физичке карактеристике.

Лексеме којима се означава спретна и способна особа су: *басташ*, *басташан*, *вичан*, *мудријааш*, *прекљен*, *стојадара*, *ућерезан*, *уметан*, *урјезан*.

Потревио се басташ на ђеда.

Басташна е око бјелог мрса, нема јој равне.

¹⁷³ Ова именица у РСАНУ обележена је као двородна тј. обележава и мушки и женски пол.

Мирослав Савин ти је бијо вичан д-узведе уз маије, бастало му.
Баш је прави мудријаш, види се да е Веселинова семенка.
Њега е у животу свашта сналазило и он ти је сад прекаљен и спреман за све.
Бабина стојадара, зна на чим звјезде стое.

Именичка јединица *басташ* и придевска јединица *басташан* значе 'онај коме иде од руке, који је способан, вичан нечему', а *вичан* значи вешт и спретан. Код Скока су забележени примери *bastahov* i *bastaski*, као и глагол *bastasiti* који значи 'радити посао'. *Мудријаш* је сналажљивац, који паметно резонује. Способност је важна особина и код жена јер жена мора бити окретна, вешта, спретна и разумети се у штошта, што учачамо и у дефиницији одреднице стојадара у РД – девојчица 'која зна сто јада'. Онај ко је способан мора бити и *урјезан*, односно енергичан.

4. 1. 7. Лаудативи и храброст

Ј. Јовановић истиче да се у нашем когнитивном систему преплићу концепти храбрости¹⁷⁴, одважности, части, јаке воље и чврстог карактера, а да одступање од ових принципа изазива осуду (2018: 403). Лексеме којима се означава храбар човек у говору Драгачева са околином су: *ајдук*¹⁷⁵, *ајдучина*, *арамбаша*, *бјесан*, *дрчан*, *крабар*, *курчевит*, *мудат* и *џамбас*. Заједничка сема за све лексеме јесте 'храбар', а заједнички денотат особа мушког пола. Слика заштитника и главе породице неодвојива је од концепта храбрости, јер је храброст особина коју је мушкарац, отац, супруг, брат, син морао да поседује.

Рече Славка Бранкова, кад му е осекла пупак, да ће то арамбаша да бидне.

На спомену Петровом у Лиси је све о њему казано: „Овај биљег показуе краброга војника ... служио верно 3. г. при владанију књаза Алексаандре”.

Млого ти, бре, кум курчевит, он министру у очи каза да е лажов.

Има муда, свака му час, мудат ко нико.

Сретен ти је земајле бијо џамбас каког мајка није родила, тај се није плашио никог сем Бога.

Лексеме *ајдук* и *ајдучина* у говору Драгачева означавају неустрашиву, смелу и одважну особу која у најразличитијим изазовним ситуацијама изнова доказује своју храброст. За разлику од говора Драгачева у говору Призрена лексема *ајдучина* се везује за „негативан садржај експониран ... суфиксацијом [...] где се аугментативношћу проширује пејоративна димензија основе, чиме се појачава тоналитет експресивности” (Милосављевић 2017: 494). Наша грађа показује да је реч о аугментативу чије се значење остварује као афирмативно и похвално, те би могло да се уврсти у становиште В. Јовановића да „поједини аугментативи који означавају мушке особе, типа *војничина*, *људина* поред значења 'велики', реализују и додатно позитивно значење 'јак, снажан, одважан, храбар' и сл.” (2010: 87). И лексемом *арабаша* означава се 'храбар човек'. Занимљива је секундарна значењска реализација лексеме *бјесан* – 'поносан, јак, силовит'. У основи придевске јединице *курчевит* налази се мушки полни орган, а ова лексема означава онога ко је 'чврст, храбар, дрчан'; сличне експресивне јачине је и лексема *мудат* која означава онога ко је 'одважан, храбар'. *џамбас* је препродавац стоке, најчешће коња, а у РД овом лексемом означен је храбар човек.

¹⁷⁴ А. Ранђеловић је, анализирајући зоонимске метафоре на грађи ексцерпираној из РСЈ, запазила да је најпожељнија особина управо храброст, односно борбеност (в. Ранђеловић 2012).

¹⁷⁵ Занимљиво је да је у српском призренском говору примарна семантичка реализација лексеме *ајдук* крадљивац, лопов, пљачкаш (Милосављевић 2018: 239).

У ову групу можемо укључити и лексеме из подгрупе снага: *жилав*, *зверка*, *јаторан*. *Жилав* је онај ко је 'чврст, издржљив, отпоран', синоним за снажног мушкарца је *јаторан*¹⁷⁶, а *зверка*, поред снажног односи се и на виталног човека. Јак телесни састав и снага везују се за мушкарце, као носиоце породице. Телесна развијеност, снага и виталност спадају у пожељне, чак и неопходне особине мушкараца. Физичка снага и издржљивост су неки су од кључних параметара при вредновању мушкараца у стереотипној слици коју наша друштвена заједница поседује (в. Поповић 2006), а наша дијалекатска грађа то и потврђује.

¹⁷⁶ У Речнику САНУ налазимо потврду за овај придев, с тим што се значење не односи на физичку особину човека, већ на апстрактни дојам.

4. 2. Физички лаудативи

4. 2. 1. Лаудативи и лепота

Традиционална, али и савремена језичка слика жене иде уз појмове лепоте, нежности и чедности (в. Јовановић В. 2010: 100). Велики број пејоративних лексема којима се номинује особа непријатне физичке спољашњости високо међу вредности котира њен антипод – лепоту. Наша дијалекатска грађа потврђује нам да је лепота неизоставан чинилац традиционалних схватања идеалних мушкараца и жена. Лексеме којима се у говору Драгачева именује лепа особа су: *анђелак*, *анђелче*, *анђелчић*, *анђо*, *вила*, *гиздав*, *ђинђа*, *кршан*, *личит*, *луткица*, *љепушкас*, *наочит*.

Еве га мој слатки анђелак дошо код бабе.

Оно Росино дјете ко неко анђелче.

Милина е погледнути, ко да је сишо анђо с неба.

Била лјепа ко вила Равијојла.

Била е то гиздава ђевојка, љепше не би у целом крају.

Запјева Станое ону: ој, ђевојко, ђинђо моја.

Бијаше Дејо кршан, ко бор, кад је дошо из војске, а ене ти га сад: скуресо, једва иде, што викали – свему има време.

Виђек Верине синове, стасали, личити момци, из оне сиротиње израсли ко два бора, не зна се да л су љепши, ил васпитанији ил бистрији.

Бијаше Млађ онако наочит, нема шта да се каже.

Приликом анализе вербалних асоцијација на стимулус леп, Р. Драгићевић је закључила да су за Србе у контексту физичке лепоте важни: висина, младост, савршеност и складност (2010: 129). У говору Драгачева лепота се са једне стране повезује са митолошким бићима – анђелима – када се везује за децу и женску лепоту, или вилама које за денотат имају само жене, али је пратилац пријатног изгледа у друштвеној и језичкој заједници Драгачева и висина, као и физичка спремност и спретност код мушкараца. Све именичке јединице, уколико се не односе на децу, за денотат имају жене, што не чуди јер „жена мора да буде лепа, док за мушкарца то није толико битно – код њега се од свих физичких особина највише цени снага” (Ristivojević Rajković 2008: 48). *Гиздав* човек је онај који је ’китњаст, дотеран, леп’, *кршан* је ’леп, наочит, згодан, развијен’ и видимо да се уз физичку лепоту, посебно код мушкараца, додаје и физичка снага и развијеност, *личит* је ’леп за гледање, наочит’, док је одредница *наочит* у РД дефинисана као ’стасит, леполик’. Све четири лексеме – *гиздав*, *кршан*, *личит* и *наочит* – већински се користе када је предмет говора мушка лепота.

И у пиротској друштвеној заједници постоји физички идеал жене и мушкарца. Мушкарца мора бити леп, млад, здрав, снажан, а посебно је интересантно да је забележен већи број лаудатива који се односе на физички лепог мушкарца, док је идеална жена млада, лепа, снажна, физички развијена (Ратковић 2023: 125–126).

На основу претходних истраживања грађе закључили смо да су физичка снага, развијеност и висина јако важни за мушкарца у језичкој слици Драгачеваца. Међутим, истина је да немамо много лексема којима се похвално означава онај ко је висок, то су: *клинцав*, *порастан*, *штркљаст*, док су именичке јединице *бандера*, *чапља* и *штркља* пејоративи којима се означава висока жена.

Ма још је он клинцав и зелен ко трава, нема човека док не служи војску.

Порастан ти син не било му урока.

Бијаше иштркљо, ал није податко, па се нако штркљас, мено погуријо у плећкама.

Клинџав је 'висок и танак, танковијаст', *порастан* онај који је 'висок, крупан за свој узраст', а *штркљаст* 'висок, а танак'.

Н. Ристивојевић Рајковић запазила је да „idealn muškarac mora biti visok, snažne telesne građe” (2014: 138, 140).

4. 3. Лаудативи и родбински односи

„Особито је и лепа народна особина у овом крају, као уопште у свим нашим планинским крајевима, да се јако пази на родбинске везе, услед чега многе породице знају и за своје најудаљеније рођаке и о њима воде рачуна” (Ердељановић 1902: 104). Породица је за Драгачевце светиња. Породица се чува, о њој се брине, она је срж света ове друштвено-језичке заједнице. И то не само примарна породица. Са много поштовања и љубави Драгачевци се опходе према својим, како ближим, тако и даљим рођацима. Љубав према породичном животу, неговање родбинских веза, поштовање и пажња према члановима свог рода за Драгачевце су од изузетне важности и то је приметно и у немалом броју лаудативне лексике, начину на који се Драгачевци обраћају породичним члановима, тепању, благом обраћању и честим коришћењем деминутива и хипокористика.

Лепоту родбинских односа видимо и на основу лексике која се налази у овој лексичко-семантичкој групи и представља скуп јединица лаудативног значења.

Опсежна истраживања посвећена терминологији сродства и родбинских односа спровела је М. Бјелетић (в. литературу). За систем термина сродства ауторка закључује да је аутономан, хомоген и затворен. У њему нема јединица из других лексичко-семантичких сфера, односно „оне су продрле само у слој термина за обраћање и то само из одређених, нарочито одабраних семантичких кругова” (1996: 99). Важно је истаћи да родбинска терминологија јесте „слој лексике који најдуже одолева страним утицајима” (Бјелетић 1991: 398). Терминологија сродства, односно родбинска терминологија је било српског живља, исконски импулс који нас подсећа које су вредности нашег народа изразито важне.¹⁷⁷

Лаудативи који се тичу родбинских односа у нашој грађи су: *банче, баша, брале, бралица, братинка, драгоцеће, ђешо, лика, ликица, ликичица, мајчица, маторка, милоцеће, нина, оџика, оџо, пашо, рођо, својтљив, сеица, сеја, сејица, сека, селе, сестрица, сестричица, синко, синчина, синчић, снаица, снајкица, снаша, тајица, тајко, тајо, тале, татица, таћо, тета, тетица, теткица, ћера, ћеруждина, ујница, унучина, унучић, унучица, чикунa, чиле*.

Родбинска терминологија јесте древни слој лексике и улази у основни лексички фонд. Посебна поткатегорија јесу термини за обраћање, тачније терминологија сродства и они представљају „специфичан лексичко-семантички круг у оквиру родбинске терминологије, а чине их тзв. имена одмила (секундарна имена, почасна звања) којима се новодоведена млада обраћа рођацима свога мужа, најчешће деверима, заовама¹⁷⁸ и јетрвама (Бјелетић 1996: 97). То су лексеме: *драгоцеће* (заова), *ђешо*, *милоцеће* (заова), *сеја*, *сека*, *селе*, *сестрица* (све називи за заове). *Мајчица* је хипокористик и назив за свекрву. Примећујемо да је из грађе изостао лаудатив за свекра. Разлог за то претпостављамо да лежи у патријархалном устројству некадашње драгачевске породице. Свекру се указивала посебна част и снаја је неретко у односу са свекром због поштовања била на дистанци. Поменули смо у истраживању обичај који смо забележили од Милице Мире Димитријевић да је снаја имала задужење, између осталог, да свекра полива при умивању, али и да му пере ноге. Лаудатив за свекрву у говору Драгачева јесте *мајчица*. Можемо наслутити да се он створио из потребе да

¹⁷⁷ Д. Ратковић истиче да неговање и очување лаудатива за сроднике говори о поштовању породице и неговању патријархалног морала (2023: 114).

¹⁷⁸ Занимљив је податак да је у речницима призренско-тимочке области забележено 6 фонетских варијанти лексеме заова и чак 20 лексема које су у неким семантичким реализацијама забележене са овим значењем (Савић Грујић 2019: 246).

ослика ситуацију обреда иницијације, односно прелаза из једног примарног породичног дома у други, приликом којег снајка, односно нова млада, у новој кући добија нову мајку у виду свекрве. Близкост, приснији односи и емотивна повезаност, па и повезаност генерацијском блискошћу разлог су за бројност назива за заове и девере. Поменуте лексеме су непознаница млађем слоју Драгачеваца и нису део њиховог активног лексичког фонда.¹⁷⁹

Виђи, нано, шта ми је мое драгоцвеће извезло, дабогда се усрећила, дабогда јој се ручице позлатиле.

Ону млађу заову сам звала милоцвеће, а старију сеица.

Снајка нађенула презиме заовама на-љепоту: сеја, сеица, сека, милоцвеће, драгоцвеће.

У свадбеном ритуалу надевања имена младожењи се изоставља (Сикимић 1998: 44). Уочавамо да ни у нашој грађи нема лаудатива који се тичу супруга. У патријархалним срединама невеста није супруга ни смела звати по имену, махом му се обраћала заменицом ти. Ова ситуација се мењала након рођења детета, када супруга први пут свог мужа може звати личним именом (према Сикимић 1998: 30).

Надевање нових имена део је посебног свадбеног ритуала (Сикимић 1998: 32). Поред емотивне функције, жеље за припадањем, уклапањем у нови дом, Н. Богдановић истиче и профилактичку, односно заштитну улогу. Преко нових надевених имена крије се идентитет носилаца зарад заштите од нечистих и урокљивих сила невесте, односно „непознанице која је ступила у колектив” (2019: 75).

Терминологија сродства садржи велики број лаудатива. Као посебна тематска група издвојила се група која се односи на лаудативе настале приликом склапања брака, односно доласка снаје у кућу. На основу забележених лексема умногоме се може уочити положај младе у домаћинству, очекивања која заједница има од ње, као и односи који могу бити и прећутни, односно подразумевани. Бележећи лексику која се тиче сродства и родбинских односа експресивне тоналности, чувамо је од заборављања и помоћу ње откључавамо делић језике слике микрозаједнице говорника српског језика. На основу бројности лаудатива у овој групи закључујемо да је породица за Драгачевце била свето место, и да су се и примарна, али и секундарна, односно проширена породица и те како морале поштовати, а међуљудски односи чувати, развијати и неговати. Забележене лексеме осликавају нам традиционално и патријархално устројство ове друштвено-говорне заједнице.

¹⁷⁹ Ф. Таноцки у *Рјечнику родбинских назива* истиче да су овоме узрок промењени социолошке услови. Некада су су сродници у прошлости живели у блиским родбинским везама у истом селу или патријархалној задрузи, у данашњим другачијим условима, нема тога додира због чега долази до слабљења родбинских веза и губљења свести о родбинској близкости, што се осликава и у језику на терминологији родбинских назива (Таноцки 1986: 11).

4. 4. Лаудативи и тепање

Овој категорији лаудатива припадају лексеме: *баћо, брајко, девојчура, девојчурак, кокица, ликица, љушче, мазуља, макања*¹⁸⁰, *макањица, мезимац, мезимица, мезимче, миле, пиленце, рђица, снашица, својта, срцана, срце, тић, упишуља, упишуљица*. Наведени пејоративи су у најчешћој употреби када се односе на децу и млада бића. Патријархална драгачевска средина јавно показивање емоција усмеравала је само на децу, одрасли људи, нарочито у јавности, једни другима нису тепали.

Који ти је тепо да би исказо љубав говорећи: рђицо једна. (МС 1, 47)

Еве га мој слатки анђелак, дошо код бабе.

Шта ти ради оно твое љушче, је л проодало, очију ти твојиг?

Јеси ли виђела ону макањицу како згодно напредуе.

Каже Дамљан његовој Милосави: Срцана, турде по каву, а она порумење од стида што јој то рече пред њима.

Ђе си, каже мој унуче, ђедов сиви тићу, узданицо, надо и одмено моја.

Она мала упишуљица још спава.

Е, мој брајко, кад би наши стари поустајали из гробова и виђели на шта су ои што дођоше иза-њи саспели, ома би се тамо врнули да не-глају очима својем ову бруку и срамоту. (МС 2, 12)

4. 5. Негруписани лаудативи

Преостале лаудативе из домена духовних особина анализираћемо заједно. По три лаудатива налазе се у категоријама: срећа и веселост, по два у категоријама: домаћин(ство), понос и шала, а по један лаудатив унутар категорија: срдачност, поштовање, лакоћа, упорност, захвалност, љубавник, вредност и пријатељство.

Батлија, расположан и *срећковић* су лексеме из категорије среће. *Батлија* је особа која доноси срећу, срећник, *расположан* је онај који је радостан, расположен, а *срећковић* човек који има среће. Они који умеју да се радују и веселе су *барабе, бећари* и *веселаци*. У РД одредница *бараба* има две антонимне семантичке реализације, примарна је 'бећар, лола, бекрија', а секундарна 'ништак', *бећар* је дефинисан као 'веселак, лола', а *веселак* као 'боем, лола, шаливчина, комедијант'. Уочавамо да је у све три одреднице у РД присутна лексема *лола* која се односи на младог момка, тако да се и бећар и бараба и веселак односе на младог момка који воли да се весели, ужива, неретко уз конзумирање алкохола (в. поглавље 3. 1. 24.).

У претходним поглављима истакли смо гостољубље и гостопримство као важне одлике Драгачеваца, а за њих је подједнако важно одржавање свог дома и из ове категорије издвајају се лексеме *кућевник* и *кућевница* – добар домаћин, који унапређује кућу, домаћинство и добра, умешна домаћица. Полисемантичка структура ове важне културема указује нам на значај појма *кућа*¹⁸¹ у менталном лексикону Срба, као и на приврженост дому и домаћинству (Ристић/Коњик 2020: 201–202). Управо се у основи лексема *кућевник* и *кућевница* налази лексема *кућа*. Занимљиво је да међу пејоративе у које спадају представници друштвених слојева, сталеза и репрезенте материјалног статуса Ј. Јовановић убраја и лексеме *гецо* и *гецован* (2018: 362) које у РД имају искључиво афирмативно значење.

¹⁸⁰ Лексема *макања* у значењу *мало, нејако дете, физички недорасла особа* забележено је и у *Књизи о Милутину* Д. Поповића (Герун Ђокић 2022: 68).

¹⁸¹ „Појам КУЋА се у етимолошком памћењу, као и у савременом језику, реализује као вишедимензионалан концепт у коме доминирају друштвени параметри типа укућани, домаћинство, домовина, као и егзистенцијално-психички параметри типа скровиште, неговалиште, параметри који у савременом језику примарно одређују концептуализацију појма ДОМ” (Ристић/Коњик 2020: 204).

*Гегула*¹⁸², *геџо* и *геџован* означавају онога ко је 'човек из Србије, самосвестан, јунак' и као и човека који је 'поносан и материјално јак Србин, сељак'. Лексема *геџа* сврстана је и у скупину пејоратива којима се именује човек као „репрезент некултурног, сировог неотесаног, непристојног, дрског понашања” (2018: 439), док је значење ове лексеме само са наставком -о на крају, типичним за источнохерцеговачки дијалекат, искључиво похвално.

Именичке јединице изведене суфиксом -аш *комедијаш* и *лакрдјаш*¹⁸³ означавају ведре, расположене људе, спремне на шалу. Лексема *баћо* је лексема која има два значења; 1. рођак, брат, бата 2. пријатан, љубазан, непознат човек. Истакли смо већ колико је одржавање добрих родбинских и породичних односа значајно у заједници Драгачева, стога се непознат а љубазан, односно срдчан човек именује лексемом *баћо* која служи у фамилијарном обраћању, зарад остваривања приснијег и ближег односа.

Угледан и поштован човек у говору Драгачева је *виђен* човек, а упоран се означава именичком јединицом *овнић*. У колективној експресији Срба ован је симбол тврдоглавог човека, али и оног који је упоран, па и задрт. Ублажавање значења у лексеми *овнић*, као и афирмативан став према човеку означеним овом лексемом, добили смо и захваљујући суфиксу -ић¹⁸⁴. *Благодаран* је лексема којом се означава онај ко је захвалан. Лексема турског порекла *дилбер* синоним је за момка, драгог, дику. Сливеницом *бесцен* означава се вредан човек, онај чији квалитет нема цену, док је *брајко* добар друг и пријатељ.

¹⁸² Ову лексему С. Ристић смешта у неизведене именице необичног гласовног склопа којом се именује особа (Ристић 2004: 13).

¹⁸³ Именицу лакрдјаш Ј. Јовановић сврстава у групу која говори о нежељеном начину понашања или активностима/навикама које друштвено језичка заједница сматра лошим и не одобрава их (2018: 380).

¹⁸⁴ Суфикс -ић, -чић, који је и по пореклу и по својој основној функцији деминутивни суфикс, јесте и најпродуктивнији суфикс којим се граде деминутивне именице мушког рода. Он је у односу на остале суфиксе чвршће задржао деминутивну функцију, што је разлог томе да ређе учествује у лексикализацијама и терминологизацијама. Из грађе ексцерпираних из савременог српског језика В. Јовановић запажа да је овај проширени суфикс -чић продуктивнији од основног суфикса -ић (Јовановић В. 2010: 37).

5. Турцизми који се односе на физичке и духовне особине човека у говору Драгачева¹⁸⁵

Предмет анализе овог поглавља јесу јединице турског порекла експресивног звучања и значења које се односе на човека и његове позитивне и негативне физичке и духовне особине у говору Драгачева. Као контролне речнике користили смо *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, *Речник косовско-метохиског дијалекта* Глише Елезовића и збирку речи Димитрија Чемерицића (према Петровић Сн. 2012).

С обзиром на то да је наша претпоставка да ће у истраживању лексема којима се означавају непожељне особине бити више него лексема којима се именују позитивне, претпостављамо да ће и турцизми којима се означава човек према духовних и физичким особинама показати овај однос.

5. 1. Уводне напомене о турцизмима

Утицај Турака, турске културе и турског језика на културу, традицију и језик српског народа приметан је и сада. И пре 14. века, односно пре турских освајања, одређени оријентализми су постојали у српском језику, а за њих је уобичајен термин туркизми (Петровић Сн. 1993: 71); под појмом *туркизам* подразумева се „реч или израз преузет из турско-татарских језика у који други језик”, док се за лексику оријенталног порекла која је „унесена преко турског језика у време освајања Турака Османлија, предлажу термини *турцизми* или *османизми*” (Драгићевић 2018: 46). Важно је истаћи да се „под термином туркизам у српском језику не подразумевају само речи позајмљене из турског језика, већ и речи из других језика (арапског, персијског језика, грчког и др.), које су посредством турско-османских језика примљене у српски језик”¹⁸⁶.

Учвршћујући власт, Турци су утицали на „лексички фонд српског језика у области администрације, војске, а затим у области занатства, свакодневног живота итд.” (Драгићевић 2018: 46). Ширењу и задржавању туркизама у српском језику доприносили су директни језички контакти, али су и директни, међуљудски контакти у великој мери утицали на развој и ширење туркизама у српском језику.

Претпостављамо да је типу наше ексцерпираних лексике, експресивној лексици, било једноставније да уђе и да се задржи у нашем језику, јер је било лакше искористити страну, непознату реч уколико је било потребе да се неко увреди, да му се подсмехне, него познату, домаћу, српску. Разлог бројности ових јединица и останка у систему између осталих разлога може бити и директни међуљудски контакт.

Теми туркизама посвећен је позамашан број библиографских јединица. До 1993. године написано је близу 250 радова и лексикографских приручника (Петровић Сн. 1993: 120–127), а овај број до данас увећан је за стотину публикација (Петровић Сн. 2012: 10–11). Занимљиво је да [се] „свест о туркизмима као посебном делу српског лексичког корпуса први пут се појављује у *Српском рјечнику* Вука Караџића из 1818. године, у коме су туркизми означени звездом” (2012: 10).¹⁸⁷

¹⁸⁵ Ово поглавље представља измењену верзију нашег објављеног рада „Турцизми који се односе на физичке и духовне особине човека у Речнику Драгачева”, *Књижевност и језик*, LXX/1, 67–81, 2023.

¹⁸⁶ „Осветлана грешка или туркизам”, аутор др Марија Ђинђић, доступан на сајту *Ђуриловање*, објављен у часопису *Политика*, 10. 11. 2015. <http://ђуриловање.срб/vesti-iz-medija/cid342-84071/osvestana-greska-ili-turcizam> приступљено 6. марта 2024. г.

¹⁸⁷ Од 26270 лексема у *Рјечнику* из 1818. г. око 2500 спада у туркизме, а од 47500 у *Рјечнику* из 1852. број туркизама је порастао на 3700 (Пецо 1987: 9–10).

5. 2. Радови о турцизмима у српском језику

М. Ђинђић је у одељку посвећеном тематским групама у докторској дисертацији *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)* грађу поделила у 47 тематских група и истакла је да „бројност турцизама у одређеној тематској групи кореспондира са релевантношћу и важношћу лексичког утицаја у датим пољима” (исп. Ђинђић 2013: 549).

С. Петровић 2012. године у свом истраживању анализирао је збирку речи Димитрија Чемерићића која се састоји од 15561 листића, међу којима је 2700 речи турског порекла.¹⁸⁸ Сву ексцерпирану и анализирану грађу ауторка је поделила у 22 тематске групе, најбројније лексеме тичу се градске средине и људске делатности у њој (2012: 356). Међу бројније тематске групе спада она која се односи на људске особине. Јако вредна запажања о турцизмима у лексички српског призренског говора у монографији *Лексика српског призренског говора* пружила је и Т. Милосављевић, а у монографији *Српска лексика у прошлости и данас* ауторке Р. Драгићевић подробно је испитана лингвокултуролошка анализа лексема турског порекла ексцерпираних из *Речника косовско-метохиског дијалекта* Глише Елезовића.¹⁸⁹

5. 3. Турцизми у Речнику Драгачева

Наша грађа обухвата експресивну лексику турског порекла која се односи на духовне и физичке особине човека у говору Драгачева и турцизме ћемо сравнити са *Речником српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, *Речником косовско-метохиског дијалекта* Глише Елезовића и збирком речи Димитрија Чемерићића (према Петровић Сн. 2012).

У савременом српском језику користи се око 3000 турцизама и половина спада у одомаћене и фреквентне турцизме (Ђинђић 2013: 553).¹⁹⁰ Ексцерпиране речи турског порекла су и данас остале део активног лексичког фонда говору Драгачева и нису непознаница, чак ни млађем слоју становништва.

5. 3. 1. Истраживање турцизама у Речнику Драгачева

Уколико опишемо турцизме у *Речнику Драгачева*, односно у говору Драгачева ми ћемо „описати сегмент лексике у вези са човеком у неком дијалекту у прохујалом времену”, а то значи осветлити сегмент језичке и националне слике света говорника тог дијалекта. Тај сегмент слике света је изузетно важан, па и лексика којом је покривен тај сегмент стварности спада у темељну лексику лексичног система сваког идиома” (Драгићевић 2018: 50). Веома је корисно проучити турцизме којима се означава човек у говору Драгачева, уочити којих лексема има и колико, какав је однос пејоратива¹⁹¹ и лаудатива и које лексичке групе су присутне.

„Као што смо до сада могли да се уверимо, у литератури се констатује да је српски језик из турског позајмљивао углавном оне лексеме које су у вези са новоуспостављеном

¹⁸⁸ Лексеме чију смо потврду нашли међу збирком речи Д. Чемерићића (према Петровић Сн. 2012) су: *ајван, акреп, бећар, будала, дежмекас(т), дембел, зевзек, зијанћер, зулумћар, кабадаија, караконџула, намћор, сакат, угурсуз, чакар(аст).*

¹⁸⁹ Лексеме чију смо потврду нашли у *Речнику косовско-метохиског дијалекта* Г. Елезовића: *акреп, арум, будала, веретизан, дембел, дилбер, дудук, зевзек, зијанћер, зулумћар, јогун, јогуница, караконџула, кабадаија, кавгаија, кадар, наказ(а), намћор, ростија, сакат, угурсуз, чакараст, чкембав, џимрија.*

¹⁹⁰ Лексеме чију смо потврду нашли међу грађом тезе М. Ђинђић су: *(х)аброноша, аирли, алапача, баксуз, батлија, беслемаћ, бећар, билмез, будала, галатан, дилбер, дежмек, делија, дудук, душман, зијанћер, зевзек, зулумћар, јогун, јолпаз, кабадахија, караконџула, кадар, копиле, лола, намћор, мангун, муфљуз, наџак, ростија, чакараст, џамбас, џимрија, џуца, шашав, шерет.*

државном организацијом у XV веку, затим у вези са занатима, предметима, културом и цивилизацијом коју су Турци донели на Балкан. Међутим, грађа прикупљена за ово истраживање указује на то да је позајмљено и много лексике за појмове који су већ били именовани у српском језику, а то су особине, емоције, родбински односи итд.” (Драгићевић 2018: 52). Интересује нас колико се турцизама који се односе на емоције и родбинске односе у говору Драгачева задржало. Аутор *Речника Драгачева* није наводио етимолошке ознаке речи страног порекла, што значи да ексцерпирани лексеме турског порекла дате у раду не представљају заокружен списак. Као и у другим говорима, очекивано је да у говору Драгачева постоје турцизми које не бележе Скок или Шкаљић. Лексика турског порекла из народних говора српског језика забележена у речницима појединих говора указује на потребу да се формира и комплетира корпус турцизама у српском језику.

5. 3. 1. 1. Турцизми које се односе на духовне особине

На основу класификације дате у монографији Р. Драгићевић (2001: 169–180) у којој, анализирајући придеве са значењем људских особина, ауторка пише о физичким и духовним особинама, сву грађу поделили смо у ове две главне групе.

Придев *духовни* посматрамо општијим у односу на придев *карактеран* (Јовановић Ј. 2018: 380), а „појам духовне особине видимо као погодан хипероним који подразумева све остале човекове „унутрашње” особине (когнитивне, моралне, конативне)” (2018: 380). У примерима у којима нисмо могли да прозremo која духовна особина је мотивисала пејоратив, односно лаудатив, класификовали смо их према одређеном начину понашања или навици.

У групу духовних особина спадају:

Табела бр. 1: Турцизми и духовне особине

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ГРУПЕ	ПРИМЕР ЛЕКСЕМЕ
способност	<i>арамбаша, кадар, џамбас</i>
полтронство	<i>угурсуз</i>
неинтелигенција	<i>ајван¹⁹², билмез¹⁹³, дудук¹⁹⁴</i>
лењост	<i>дембел, зевзек¹⁹⁵, јолпаз¹⁹⁶, муфљуз¹⁹⁷</i>
злоба	<i>акреп¹⁹⁸, зулумћар, роспија¹⁹⁹, џуџа</i>
тврдицлук	<i>џимрија</i>
лудост	<i>будала, беслемаћ²⁰⁰, шашав</i>
добро расположење	<i>батлија, бећар²⁰¹, дилбер, лола, угурсуз, шерет</i>
лоше расположење	<i>арум²⁰², баксуз, намћор, наџак²⁰³, јогунаст, јогуница, кавгаџија</i>
насилништво	<i>кабадакија, мангуп, зулумћар</i>
несташност	<i>зијанћер²⁰⁴</i>
причљивост	<i>алапача, аброноша</i>
доброта	<i>аирли²⁰⁵</i>

Од тринаест лексичко-семантичких група само три се односе на позитивне духовне особине, навике или облике понашања. Стана Ристић је утврдила да је знатно већи број негативно означених лексема, јер је српски језик склон не само чешћем коришћењу негативних експресива, него и „њиховом појачавању и преувеличавању, док је знатно умеренији у исказивању позитивне оцене и у употреби позитивних експресива углавном снижене, ублажене тоналности” (2004: 73). При анализи придева са значењем људских особина, Р. Драгићевић је закључила да постоји знатно више придева којима се означавају духовне особине него оних који означавају физичка својства (2001: 251), а то потврђује и наша грађа.

¹⁹² Значење број 3. у РСАНУ је: ’онај који ништа не зна, глупак’.

¹⁹³ *Билмез* је у РСАНУ обрађен као: 1. незналица, глупак, будала. 2. ленштина.

¹⁹⁴ Примарно значење одреднице *дудук* у РСАНУ јесте: 1. оно што је издуженог, округластог, цевастог облика а уз то шупље, док је у секундарној значењској реализацији дато значење 2. а. глуп, ограничен човек, глупак, блесан.

¹⁹⁵ *Зевзек* је у РСАНУ дефинисан као: а. брљив, глуп човек, сметењак, шепртља, звекан. б. онај који збија шале, шаливчина, обешењак, спадало.

¹⁹⁶ У РСАНУ овом одредницом квалификује се онај ко је 1. мангуп, препредењак; неваљалац, покварењак.

¹⁹⁷ У секундарном значењу РСАНУ за одредницу *муфљуз* бележи: покварен, рђав човек, биганга, пропалица.

¹⁹⁸ Ова одредница забележена је и код Г. Елезовића, али не у овом значењу, док 4. значењска реализација за одредницу *акреп* у РСАНУ гласи: мршава ружна особа (обично жена).

¹⁹⁹ Лексема *ороспија* из Чемериќићеве збирке дефинисана је као ’неваљалица, курва, роспија’ (Петровић Сн. 2012: 228).

²⁰⁰ *Беслемаћ* у РСАНУ има другачије значење: ’крупан, незграпан човек; суклата’.

²⁰¹ РСАНУ бележи чак 5 значења ове лексеме, а у секундарној семантичкој реализацији стоји: ’веселјак, лумпач, бекрија; мангуп, лола’.

²⁰² За одредницу *арум* Елезовић даје фиг. значење ’инаџија, тврдоглав’, док је у РСАНУ дефинисана као: 2. пеј. (за човека) 2. јогунаст, напрасит, љут. б. строг. в. луцкаст, сулуд.

²⁰³ У 4. значењу РСАНУ за лексему *наџак* пише: ’зла, цандрљива особа, особа незгодне нарави’.

²⁰⁴ Код Петровић (Петровић Сн.: 2012: 142) и Ђинђић (2013: 271) лексема *зијанћер* означава штеточину.

²⁰⁵ *Аирли* је у РСАНУ прилог, обично уз: било, нека је и значи са срећом, на срећу од користи, док је *аирлија* срећан човек, онај који доноси срећу, батлија.

На скали вредности способност и вредноћа се у друштвено-говорној заједници Драгачева високо налазе. Две лексеме турског порекла – *кадар* и *џамбас* у *Речнику Драгачева* дефинисане су као: *арамбаша*, *џамбас* – храбар човек, међутим, у грађи са терена имамо забележено и значење окретног, покретног и способног човека²⁰⁶, док је *кадар* онај ко је 'моћан, вредан, издржљив, способан'.

Шест лексема чини лексичко-семантичку групу 'добро расположење': *батлија*, *бећар*, *дилбер*, *лола*, *угурсуз* и *шерет*. *Бећар*, *лола* и *дилбер* су синонимске одреднице и у РД *бећар* је дефинисан као 'веселац, лола', а лексема *лола* означена је дефиницијом 'драган, момак'. *Дилбер* је 'момак, драги, дика'. Уочавамо да се јединице из ове групе односе на особе мушког пола и да су заједничке семе младост и радост. *Шерет* је 'шаливџија, забављач'. Примећујемо да јединице из лексичко-семантичке групе добро расположење имају заједничке особине и да се односе на младе момке, весељаке, обешењаке.

Лексема *угурсуз*²⁰⁷ је једна од ретких полисемантичних јединица у *Речнику Драгачева* и дефинисана је двојачко: 1. обешењак. 2. полтрон, љигавац. Код Г. Елезовића одредница *угурсуз* је дефинисана као: баксуз, онај који среће нема; несрећник, обешењак.

Батлија не припада подгрупи у којој су: *бећар*, *дилбер*, *лола* и ова лексема је антоним речи *баксуз*, јер се њоме именује онај који доноси 'срећу, срећник'. Сличну семантику има и одредница *аирли*, придевска лексема којом се номинује онај ко је срећан, добар и честит.

Преосталих десет група означава негативне духовне особине и према бројчаној заступљености јединица у њима најбројније су групе које се односе на лоше расположење, као и на зле, односно лење људе. Зли људи су означени именичким јединицама: *акреп*, *зулумћар*, *ростија*, *џуца*. Од четири именичке јединице једино именица *ростија* за денотата има особу женског пола, док се преостале три односе на мушкарце. *Акреп* је у РД дефинисан као: 1. злобна, завидљива особа, док је друго значење 'ружна особа' забележено на терену.²⁰⁸ Занимљиво је са лингвокултуролошког становишта размотрити овај однос зле и физички ружне особе, с обзиром на то да знамо да су прототипични придеви у српском језику добар и леп, што чини калокагатски спој, овде имамо супротност и поимање духовно зле особе као физички ружне. Лексема *зулумћар* означава насилника и злотвора, а *џуца* је једноставно означена као 'лош човек'.

Доколичарење и беспосличарење у говору Драгачева наилазе на осуду, избегавање рада и посла, као и ошљарење се не толеришу, а лењост се неретко повезује са тромошћу и дебљином. Лењи људи су: *дембели*, *зевзеци*, *јолпази* и *муфљузи*. *Дембел* је 'нерадник, ленштина, џабалебарош', *зевзек* 'доколичар, беспосличар', *јолпаз* 'бадавација, скитница', а *муфљуз* је неодређено дефинисан као 'неотесанко, неодговоран човек'. На основу дефинисања лексеме *јолпаз* уочавамо да се лењост доводи у везу са доконисањем и скитањем, а на основу одреднице *муфљуз* и са неодговорношћу. С обзиром на то да су све лексеме оне које се односе на мушкарце, ово можемо довести у везу са сликом мушкарца у патријархалној средини као онога ко је заштитник, хранитељ и чувар породице, стога се лењост никако не уклапа у његову прототипичну слику. Категорија лудости донекле се прелама са категоријом глупости, односно неинтелигенције, чији су представници *ајван*, *билмез* и *дудук*²⁰⁹. Т. Милосављевић бележи да се структура лексичко-семантичке групе придева која се тиче интелигенције дели на поларизоване стране; на позитивној страни су неутрални придеви са интегралном семом 'паметан', а на страни негативне осе су адјективни експресиви обједињени компонентама 'глуп' и 'луд' (2017: 258), али ни ауторка менталну категорију лудости не поистовећује са концептуалном вредношћу глупости, која је заправо умна ограниченост, а не умни поремећај (2017: 258).

²⁰⁶ Ма, он ти је прави џамбас. Отарашан и батли'.

²⁰⁷ Ова лексема има значење и несрећника, неваљалца (Петровић Сн. 2012: 293).

²⁰⁸ У Чемерицићевеј збирци забележено је и значење 'омршале и ослабеле особе' (према Петровић Сн. 2012: 39).

²⁰⁹ *Дудук* је код Г. Елезовића 'нешто што не служи ничему, фиг. лењштина'.

Људи људи у говору Драгачева означени су јединицама: *будала*, *беслемаћ*, *шашав*. *Будала* је 'малоумна, луцкаста и неразумна особа', *беслемаћ* 'неодговорна и мало недовршена особа'²¹⁰, а *шашав* је онај ко је 'луцкаст, малоуман'. Иако се ове лексеме налазе међу онима којима се означава непожељна духовна особина, не осећамо високо негативну експресивност. Напротив, према особама означеним овим особинама више се назире саосећајност, па и осећај жаљења, јер је то, свакако, особина на коју носиоци нису могли директно утицати приликом стицања.

Особе које су лошег расположења су: *арум*, *баксуз*, *кавгација*, *намћор*, *наџак*, *јогунаст*, *јогуница*. *Арум* је у говору Драгачева 'својеглав и хировит човек', *баксуз* 'невољник, несрећник, малерозан' човек, док је *кавгација* 'човек склон сукобима, свађалица'. Лексема *намћор* у РД дефинисана је као 'свађалица, прзница, задрт човек', док су *јогунаст* и *јогуница* настали од творбене основе *јогун* и номинују човека који је 'својеглав, тврдоглав, напрасит'. Видимо да друштвено-језичка заједница Драгачева покушава да санкционише и означити као непожељно понашање било какву врсту својеглавости, напраситости и тврдоглавости. С неодобравањем и презрењем посматрани су и људи који су означени као насилници: *кабадакије*, *мангути* и *зулумћари*.

²¹⁰ Истицање кузивом дато је у *Речнику Драгачева*.

5. 3. 1. 2. Лексеме које се односе на физичке особине

У позитивне физичке особине убраја се само једна лексичко-семантичка група и једна лексема:

Табела бр. 2: Турцизми и позитивне физичке особине

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ГРУПЕ	ПРИМЕР ЛЕКСЕМЕ
физичка и телесна снага	<i>делија</i>

У негативне физичке особине убрајају се следеће групе и лексеме:

Табела бр. 3: Турцизми и негативне физичке особине

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ГРУПЕ	ПРИМЕР ЛЕКСЕМЕ
очи	<i>чакараст</i>
инвалидитет	<i>багљав, сакат</i>
мршавост	<i>веретизан</i> ²¹¹
дебљина	<i>дежмекаст</i> ²¹² , <i>чкембав</i>
непријатан физички изглед	<i>караконцула</i> ²¹³

Формирање лексичких јединица којима се квалификује човек на основу физичких особина првенствено је засновано на визуелној перцепцији, али су на крајње обликовање деловале и социокултурне специфичности говорне заједнице. У њима су садржане „традиционалне животне вредности човека из руралне средине” (Савић Грујић 2016: 318). Бројност номинационих средстава за означавање непожељних телесних одлика представља културну специфичност говорне заједнице – све оно што одступа од уобичајеног и што није у складу са социјалним нормама маркирано је као негативно (2016: 318). Већина експерпираних лексема тиче се на духовних особина.

Лексичко-семантичке групе које се тичу физичких особина јесу: мршавост, дебљина, инвалидитет, непријатан физички изглед и пејоративи који су у вези са изгледом очију. Од свих турцизама који се односе на физичке особине постоји само једна лаудативна лексема – *делија*. Турцизмом *делија* у РД означен је ’снажан, развијен мушкарац’, међутим, поред сема снаге налази се и сема добротe. Речник САНУ у секундарној семантичкој реализацији у првом подзначању за одредницу *делија* бележи: ’храбар човек, јунак, јуначина’, док у другом подзначању стоји: ’крупан човек, људина, горостас, телесно лепо развијен и наочит мушкарац’. При дефинисању одреднице *делија*²¹⁴ употребљена је лексема *људина* која у говору Драгачева са једне стране означава снажног, храброг мушкараца, а са друге племенитог и морално исправног. Запажамо да се у обе одреднице – и *делија* и *људина* налази калокагатски принцип спајања физичке лепоте – лепог, снажног, јаког тела и моралне лепоте, добротe и духовности. Позитивна експресивност у лексеми *делија* развила се на основу психичких особина, као и спољњег изгледа припадника војног рода делија, који су се издвајали у односу на остале ратне чиниоце османлијске војске (Ћинђић 2022: 12).

Оно што је необично јесте да је из лексема које се тичу неког физичког деформитета у вези са очима изостало читаво деривационо гнездо, за које свакако знамо да је у свакодневной употреби и у говору Драгачева, али и у српском језику, и за које имамо потврде на основу разговора са Драгачевцима, а то су: *ћорав*, *ћоравко*, *ћоравица*, *ћоравуша* и *ћоро*.

²¹¹ У РСАНУ под значењем 2. стоји: ’слаб, мале снаге’.

²¹² *Дежмекаст* је у РСАНУ: ’омален а подебео, здепаст; трунтав, незграпан’.

²¹³ РСАНУ у трећем значењу даје: ’крупан, незграпан човек’.

²¹⁴ Детаљно лексичко-семантичко разматрање овог турцизма дато је у раду др Марије Ћинђић под називом „Вишевековно путовање *делија* кроз језик, књижевност и историју” (в. литературу).

Присутна је једино лексема којом се именује особа разнобојних очију – *чакараст*²¹⁵. За физички непривлачне особе у говору Драгачева користи се турцизам *караконцула*.²¹⁶ Уколико особа по спољашњем изгледу одступа од прототипа, тачније од стереотипа о нормалном, уобичајеном изгледу, ствара се когнитивно-мотивациона заснованост за развој експресива, лексичких јединица другостепене номинације (Ристић 2004: 87–89). Лексема *караконцула* представља метафорички пренос са натприродних бића на ружне, физички неугледне особе. Овај турцизам примарно значи „*crni demon, zao duh*” (Skok 1971: 46), међутим, у говору Драгачева њиме је означена и ’ружна и неукусно обучена жена’.

Ни мршавост нити дебљина нису пожељни у друштвено-језичкој заједници Драгачева, обе физичке особине умањују способност човека за бављење тешким физичким радом. Мршавост се повезује са слабошћу, а дебљина са тромошћу. *Веретизан* је мршав, слабуњав, неухрањен, а *поверетизан* слабуњав, слабашан. Придевске јединице *дежмекаст* и *чкембав* односе се на пуначке, дебелушкасте, односно оне који имају велики трбух²¹⁷.

Последња група пејоративних физичких карактеристика тиче се инвалидитета и представљају је придевске јединице *багљав* и *сакат*. *Багљав* је онај који је оштећених ногу, тешко покретан, *сакат* инвалидан, с оштећеним рукама и ногама. *Багљав* и *сакат* су лексеме које можемо сврстати у групу лексема које означавају здравствено стање особе са телесним недостатком и то „код којих долази до квалификовања човека делом тела, а то су доњи удови. Овом скупином лексема карактерише се човек према стеченој телесној особини која постаје његово доминантно својство” (Герун Ђокић 2022: 109). Ове две лексеме представљају физичке деформитете који се тичу недостатака неког екстремитета. Одређену врсту стигматизације и изопштености из заједнице особа са физичким деформитетима можемо такође повезати са њиховом онемогућеношћу да обављају теже, али чак и лакше физичке послове. Резултати анализе турцизама у *Речнику Драгачева* су потврдили почетну хипотезу да је знатно више лексема које се односе на негативне особине него на позитивне, као и да је више лексема којима се означавају духовне особине у односу на оне које описују на физичке одлике човека. Од укупно тринаест лексичко-семантичких група које се односе на духовне особине само три се тичу позитивних и пожељних, док је у лексичко-семантичким групама за физички изглед само једна лаудативна.

Приметан је већи број лексема којима се номинују људи лошег расположења, односно карактера, зли, лоши људи, али и они лењи и неинтелигенти. Од тринаест лексичко-семантичких група само се три тичу позитивних духовних особина, понашања или навика, а то су: 1. способност, вредноћа, храброст; 2. добро расположење и 3. доброта, док је једини лаудатив који је забележен у лексемама којима се означавају физичка својства људи лексема *делија*.

Од пејоративних физичких особина заступљене су јединице које упућују на недостатке – инвалидност, односно сакатост, али и одређене физичке недостатке који се тичу очију – њихове боје, као и на физички непријатан спољашњи изглед, дебљину и мршавост.

²¹⁵ Лексемом *чакар* означена је особа ’шарених очију, особа са дужицом отворене боје’ (Петровић Сн. 2012: 302); док је *чакараст* а. који има очи различите боје. б. разрок, зриказ (Ђинђић 2013: 500).

²¹⁶ Елезовић даје један занимљив опис одреднице *караконцула*: ’страшило које живи у машти народној, ноћни зао дух. Каже се и за чељаде које је чудно одевено, неочешљано’.

²¹⁷ Посебан анимозитет се осећа према мушкарцима који имају велики стомак. Они су у РД номиновани придевским лексемама: *трбат*, *чкембав*, *шкембав* и именичким лексемама *крошњо* и *пупчо*.

6. Творба речи

Јединице експресивне лексике на творбеном нивоу осликавају различите врсте номинације. „Именовање код јединица адхерентне експресивности реализује се као семантичка деривација која се одликује преношењем имена са једног садржаја на друге. То се остварује на основу аналогије преко тропа и фигура (метонимијом, метафором и поређењем)” (Ристић 2004: 49). Што се тиче јединица инхерентне експресивности оне се одликују формалним показатељима своје необичности коју показују на семантичком плану афиксалном деривацијом, композицијом и творбено немотивисаним номинацијама необичног гласовног склопа; у ову групу спадају аугментативи и деминутиви, пејоративних и хипокористичних значења (2004: 49–50).

Не постоји много радова који се баве творбом речи у источнохерцеговачком дијалекту, а целовите студије, нити радова о творби речи у говору Драгачева, колико нам је познато, нема уопште. У овом поглављу ћемо се бавити творбеном анализом именичких и придевских јединица експресивне лексике говора Драгачева. Резултате истраживања и експерпирану грађу ћемо диференцијалним приступом упоредити са закључцима и стањем у савременом српском језику (Бабић 1986, Клајн 2002, 2003; Јовановић В. 2010, Јовановић Ј. 2018; Цвијовић 2017), али и у дијалектима (в. Жугић 1997, 2009, 2010а, 2010б, 2012, 2014, 201; Савић Грујић 2016, Станић/Јанковић 2011, 2013).

6. 1. Јединице инхерентне експресивности

С обзиром на то да у творби речи у српском језику централно место припада суфиксалној творби (Ћорић 1982: 131), у творбеној анализи примарно ћемо укључити лексеме које припадају изведеницама. У науци о творби речи термин деривација, уколико се употребљава у ужем смислу, захвата и суфиксацију и префиксацију (Ћорић 2018: 16). Поред механизма полисемије који служе за стварање експресива којима се означава човек у говору Драгачева са околином и којима ћемо се такође бавити у нашем раду, предмет овог поглавља јесте други вид настајања експресивних јединица, тј. афиксална деривација.

За творбеној анализи значајне су нам биле монографија В. Јовановића (2010), студија Д. В. Станковић (2016) у којој је ауторка, између осталог, закључила и да у развоју појмова деминутивних лексема важно место заузимају појмовне метафоре важно/вредно је велико, неважно/безвредно је мало, које обликују човеков систем вредности и стварање емоционалних ставова (2016: 499). Анализирајући лексику погрдног значења, Ј. Јовановић (2018) истакла је да „многе деминутивне именице које као архисему имају компоненту 'човек' не реферишу на физички малог човека, на оног ко је ситног раста, нити на човека према којем осећамо симпатију, наклоност, већ је њихов денотат човек према коме осећамо презир, који је недорастао професији чији је представник, друштвеној улози коју има, чину који поседује и сл.” (2018: 454). Ауторка наводи примере који илуструју представнике моћи и високих положаја у друштву којима нису дорасли попут: *владарчић, вођица, поглаварчић* и сл. и закључује да пејоративни деминутиви из сфере 'човек' показују да се компонента величине *мало* неретко преобликује у квалитативну компоненту негативне оцене (2018: 456–462). Из творбеног и семантичког угла суфиксе турског порекла -чија/-ција, -лија, -лук, -ана, -ли, -баша, -и, -иле, -дар/-тар, -суз, -цик истражио је П. Радић (исп. Радић 2001). Веома корисна и инспиративна нам је била и монографија истог аутора „Творба речи и миксологија” у којој, је између осталих истраживања, анализиран и међуоднос стилско-семантичког плана и суфикса страног порекла. Суфикси страног порекла су у овом међуодносу склони да остварују експресивна значења у језику примаоцу. П. Радић уочава да је за „низ српских суфикса с развијеним експресивним значењима (за нпр. именичке суфиксе -ија, -оња, -аћ, -ор, -уле, -че) ... указивано ... на (могуће) страног порекла, односно присуство страних утицаја” (2018: 40). Посебно значајни су нам били закључци и анализа творбе

збирних именица, особито оних које испољавају експресију у језику, којом се у својој монографији бавила Д. Цвијовић (2017). У анализи смо користили и монографију Р. Драгићевић (2011). Као што смо у уводу овог поглавља поменули, закључке до којих будемо дошли упоредићемо са стањем у савременом српском језику, али и са стањем у другим дијалектима и истраживањима Р. Жугић (2010, 2012, 2014), А. Савић Грујић (2016) и коауторском раду Д. Станић и Ј. Јанковић (2011, 2013).

Експресиви из наше грађе најчешће су грађени суфиксацијом, и њој ћемо у наредном поглављу и посветити посебну пажњу, али су забележени и примери настали комбинованом творбом, али и творбено немотивисани називи необичног гласовног склопа.

6. 1. 1. Заступљени суфикси у изведеницама драгачевског говора са околином

Творбено-семантичку анализу и заступљеност постојећих суфикса дали смо према бројности, ради боље прегледности и уочавања квантитативности заступљених суфикса. Овом анализом у обзир су узете само оне лексеме које са синхронијске тачке гледања припадају изведеницама. Уколико се број одређених суфикса понављао, редослед је навођен према азбучном реду суфикса.

Суфикс -ан:

Творенице грађене суфиксом -ан су „претежно афективне”, једне су хипокористичне, друге пејоративне (Клајн 2003: 38). У нашој грађи присутни су и пејоративи и лаудативи.

Суфиксом -ан творене су лексеме: *алован, базвркан, басташан, бедан, бенаван, бјесан, блесан, буџован, валичан, ваљатан, велеричан, веретизан, вилован, вичан, враголан, гадан, галатан, геџован, глупан, гологузијан, гороган, горопадан, готован, грдан, дрнован, жучан, заврзан, залудан, затуџан, звекан, зрикан, зубан, избрзан, издашан, јаросан, јаторан, карактеран, киван, клипан, копиан, крволочан, кривељан, крмељан, кршан, кукаван, куросретан, лапрдан, мргудан, мрзан, надрндан, назадан, наказан, накарадан, навредан, нараван, невичан, недотаван, незграпан, неподаткан, објесан, осоран, осечан, отарашан, очкоперан, пакосан, пишан, погубељан, понеоскосан, порастан, поспјешан, поћудан, превитан, префиган, приљезжан, промућуран, пустошан, разговјетан, разговоран, радишан, раскалашан, расположан, ревносан, рлосан, робусан, рогобатан, сапетан, сиротан, сићушан, скарадан, смеран, сраман, тијачан, товрљан, торокан, трбан, ућерезан, уметан, урјезан, утржан, чемеран, чуваран, чудан, шмокљан.*

Овим суфиксом граде се и придевске јединице, али и именичке јединице које се односе само на особе мушког пола: *базвркан, блесан, буџован, враголан, геџован, глупан, гологузијан, гороган, готован, заврзан, звекан, зубан, клипан, копиан, кривељан, крмељан, лапрдан, мргудан, мрзан, пишан, сапетан, сиротан, товрљан, торокан, трбан, шмокљан.*

Суфикс -ан додаје се на именичке, придевске и глаголске основе. Од основе именичког порекла творене суфиксом -ан су следеће изведенице: *бедан, бјесан, блесан, буџован, велеричан, враголан, гадан, геџован, главурдан, гологузијан, жучан, зубан, јаростан, карактеран, клипан, копиан, крволочан, кривељан, крмељан, кршан, мргудан, наказан, нараван, недотаван, пакосан, пишан, пустошан, радишан, разговоран, расположан, ревносан, сраман, трбан, чемеран, чуваран, шмокљан.*

Суфикс -ав

Суфиксом -ав изводе се придеви којима се квалификује особа на основу неке специфичне особине. Овај суфикс је веома продуктиван и везује се за именичке, придевске и глаголске основе. Изведенице с именичком основом већином означавају неку видљиву појаву на телу (Клајн 2003: 254) или присуство неке болести (Савић Грујић 2016: 217) попут – *балав, бубуљичав, штрокав, шукав*, док С. Бабић (1986: 426–427) ове придеве сврстава у групу оних који се односе на опскрбљеност и обиље, закључујући да су скоро сви постали од именица женског рода, осим неких изузетака као што су *језичав, мишићав* и сл.

За придевски формант -ав Р. Драгићевић констатује да представља редак пример творбеног форманта са елементом експресивности који је иницирала мотивна реч (2001: 94) и ауторка сматра да је овај творбени формант на путу да „своје значење испуни семом негативне карактеристике из најчешћих творбених основа, те да њу касније уноси и у деривате”.

У нашем корпусу забележене су следеће изведенице творене суфиксом -ав: *аљав, багљав, балав, бангљав, блентав, блесав, бркљав, бубињав, буљав, врлудав, врљав, врнтав, врцкав, гаљав, гарав, гегав, гељав, гиздав, грбав, губав, гурав, гутљав, дречав, дрљав, жсвалав,*

жилав, зрикав, јевтичав, јектичав, каљав, квргав, кењкав, килав, клемпав, клинџав, кљакав, крезав, крештав, крџав, куштров, лабав, лајав, лоћикав, љигав, метиљав, млилав, мрљав, мутав, пикљав, пргав, пућав, рђав, рошав, руњав, рутав, сипљав, слинав, сувоњав, тентав, теслав, типав, траљав, тртав, трћав, трилав, туњав, ћопав, ћорав, ћосав, ћумурлав, уњкав, цвиљав, чипав, чкартав, чкембава, чкрбав, чпотава, чуљав, чумава, цгољав, цигљав, шантав, шашав, шепав, шкембава, шкиљав, илањав, шљампав, шмокљав, шоњав, шорав, шунтав, шупљоглав.

Р. Драгићевић (2011) закључила је да типични придеви људских особина са суфиксом -ав означавају физичке особине и ауторкина грађа показала је да само 15% придева означава духовне особине. У нашој грађи заступљени су и придеви који означавају духовне, али и они који означавају физичке особине. Придева који се односе на физичке особине, а творени су суфиксом -ав је око педесет одсто, а од свих њих једини придев који је лаудативан јесте *гиздав*, сви остали су пејоративног карактера.

Суфикс -ица²¹⁸

Суфикс -ица забележен је у следећим лексемама: *бабица, балавица, брбљивица, вајница, вештица, видрица, грешица, добрица, ђаволица, жгољавица, женица, изјелица, јадница, јаловица, јуница, килавица, клемпоњица, кокица, крмачица, куштроњица, лисица, лисичица, луткица, љутица, мајмуница, мајчица, макањица, мезимица, мудроњица, мудрица, мутавица, мученица, плачљивица, подмуклица, прзница, пусница, раденица, распуштеница, рђица, се(ј)ица, сестрица, сестричиница, сићелица, сиротица, слинавица, снаица, снајкица, снашица, страдалница, стриница, тајица, татица, тетица, теткица, товрљачица, удворица, узданица, ујница, укољица, унучица, уњкавица, упишуљица, усићелица, цмиздроњица, цмиздрушица, црнгарица, цгољавица.*

Суфикс -ица углавном долази уместо суфикса -(а)ц, и -ик/-ник (Клајн 2003: 116) и у говору Сврљига јесте најзаступљенији у моционој улозу при стварању изведеница женског рода од мушких корелатива (Савић Грујић 2016: 204). И у нашој грађи овај суфикс је веома продуктиван, углавном служи за означавање именица женског рода, а поред именица *тајица* и *татица* на мушкарце се могу односити и следеће: *добрлица, клемпоњица, куштроњица, љутица, макањица, мудроњица, рђица, удворица* и *цмиздроњица*.

Примећујемо доста изведеница из домена родбинских односа: *бабица, женица, се(ј)ица, сестрица, сестричиница, снаица, снајкица, снашица, стриница, тајица, татица, тетица, теткица, ујница, унучица* – свим овим изведеницама заједничка је лаудативна компонента; све имају топао призив и неретко се користе приликом тепања.

Поред наведених 16 лексема, позитивну конотацију имају и: *видрица, добрица, кокица, луткица, мезимица, мудрица, раденица, црнгарица*.

Суфикс -о

Веома бројна група јесте група лексема насталих помоћу суфикса -о. То су: *багљо, бало, брбљо, баћо, бленто, брљо, буљо, буцко, врљо, врнто, гељо, гецо, гољо, грбо, гушо, дипло, дрљо, дрољо, дроњо, ђубро, жацо, жгољо, ждери, живчо, јадо, каљо, клемпо, кљако, крезо, крошњо, куштро, липсо, муцо, њоњо, пашио, пикљо, пирго, прћко, пупчо, роћо, рундо, руњо, сипљо, скобло, слино, срозо, тенто, тесло, тмуро, траљо, трапо, трунто, туњо, ћело,*

²¹⁸ Што се тиче именица женског рода суфикс -(ч)ица, помоћу којих се граде деминутиви, свакако спада у најпродуктивније суфиксе у савременом српском језику, и то најчешће од именица женског рода које се завршавају на самогласник -а (нпр. змијица). Као што се деминутивни суфикс -ић (-чић) може додати скоро свакој основи именица мушког рода, тако се и деминутивни суфикс -ица, -(ч)ица може додати скоро свакој основи именица женског рода (Јовановић В. 2010: 56–57). В. Јовановић запажа да је у пиротском говору творба деминутива са суфиксом -ка чешћа него творба деминутива са суфиксом -ица (2010: 62) и закључује да у „српском књижевном језику заправо не постоји више деминутивни суфикс -ка” (2010: 64).

ћопо, ћоро, ћосо, џмиздро, шмокљо, шоњо, шоро, шунто, шуго. Већина изведеница је пејоративног призвука.

Суфикс -(в)ац

Суфикс -(в)ац твори следеће изведенице: *бабац, балавац, брбљивац, вештац, грбавац, жгољавац, зликовац, јаловац, килавац, лајавац, лењивац, лукавац, љигавац, мезимац, млакушац, мулац, мутавац, муцавац, плачљивац, поганац, подлац, потегалац, смутљивац, слепац, страшљивац, тупоглавац, уњкавац, урокљивац, чупавац, џгољавац, џукац, шупљоглавац*.

Помоћу суфикса -ац настају изведенице мушког рода које у основи имају придев. А. Савић Грујић истиче да пошто све изведенице „значе исто што и придев у творбеној основи, пејоративни карактер појединих изведеница условљен је пејоративношћу мотивних придева” (Савић Грујић 2016: 202). Све осим изведенице *бабац* се односе на мушкарце. Примећујемо да се од свих изведеница само четири односе на физички изглед – *грбавац, жгољавац, чупавац* и *џгољавац*, док све остале јесу пејоративи из домена духовних особина.

Суфикс -ара²¹⁹

У аугментативно-пејоративне творбене форманте Р. Драгићевић убраја суфиксе: -ара, -уша и -уља (Драгићевић 2001: 59). За суфикс -ара Клајн истиче да је мање продуктиван као суфикс за грађење живих бића (2003: 49). Међутим, у нашој грађи је заступљен са 32 изведенице, и то пре свега у творби именица женског рода које имају веома негативну конотацију.

Међу пејоративима за женска лица изведеним овим суфиксом уочавамо подгрупу са именицом и глаголом у основи којима се именује особа која има неприхватљиве активности кретања – *селара, скитара, сокачара, шуњара*, који „сугеришу неморално женско понашање, противно пожељном културном моделу жене-чуварке куће и огњишта” (Јовановић Ј. 2018: 547). Патријархално устројство не гледа благонаклоно на женино одсуство од куће и огњишта. Претпостављамо да се сваки одлазак из куће, који није за циљ имао обављање кућних послова и рад, посматрао као доколичарење.

Овим суфиксом у говору Драгачева творене су следеће изведенице: *блесара, вештичара, вукара, вуњара, глувара, гузара, гузичара, дандара, дрндара, дрпара, друкара, јајара, јајцара, језичара, лажара, локара, музара, опајдара, пошушњара, пустара, сваитара, селара, скитара, сокачара, сплацињара, стојадара, фукара, фуњара, цинкара, џафтара, шљокара, шуњара*.

Суфиксом -ара граде се пејоративи изведени од именичких, придевских и глаголских основа; од именичких основа: *вештичара, гузара, гузичара, јајара, јајцара, језичара, лажара, селара, сокачара, сплацињара*, од глаголских: *дрндара, дрпара, друкара, локара, музара, скитара, цинкара, шљокара, шуњара*; од придевских: *глувара* и *пустара*. Пејоратив *гузичара* изведен је варијантом -јара.

Већина ових изведеница за референта има жене. Уочавамо да се женама веома замерало кретање без циља и сврхе, као и кретање чији је циљ био беспосличарење и оговарање. Изведеницама *селара, скитара, сокачара* и *шуњара* номинује се жена која лута по селу, особа која се не задржава у кући и не мисли о својим пословима и обавезама, жена која по сокаку води аброве, аброноша и човек који иде и завирује свуда околу „као да нешто тражи” (РД).

²¹⁹ „Посреди је један од најпродуктивнијих суфикса у деривацији именица из творбено-семантичке категорије *nomina loci*” (Јовановић Ј. 2018: 545).

Суфикс -ак

Суфикс -ак додаје се именичким, придевским и глаголским основама и за њега Клајн пише да је веома продуктиван суфикс (2003: 25–17). У нашем корпусу он је заступљен са 31 лексемом: *анђелак, веселац, глупак, девојчурак, докоњак, ђевојчурак, жидак, залудњак, испрдак, истресак, једак, кривак, кротак, лошак, лудак, малецак, мучењак, неачак, ништак, обешењак, особењак, патуљак, покварењак, поштењак, препредењак, прицољак, сиромашак сметењак, тијачак, жљепак, шљепак*.

Изразито пејоративну конотацију имају изведенице *испрдак* и *истресак* и односе се на дете рођено у позним родитељским годинама.

Суфикс -оња

Неки научници сматрају да је именички суфикс -оња ²²⁰ушао из „румунског или шиптарског језика” (према Радић 2018: 18). Овим суфиксом граде се изведенице мушког рода од именичких, придевских и глаголских основа. Клајн истиче да се овај наставак махом додаје именичким и придевским, а ређе глаголским основама (2003: 177), али независно од врсте речи која се налази у основи, изведенице творене овим суфиксом у сфери ’човек’ имају пејоративан карактер (Стевановић 1986⁵: 506). Деривате са суфиксом -оња Д. Вељковић Станковић (2011: 67) посматра као „онај који се одликује превеликим X” и примећује да се овај суфикс јавља у разговорном језику, од шаљивога, преко ироничног и вулгарног контекста (2016: 329–330). Пејоративност већине изведеница условљена је величином онога што именица у основи означава (Ђорић 2012: 27). За суфикс -оња Р. Жугић пише да је продуктиван у лексичко-семантичкој групи пејоратива за мушка лица (Жугић 2010: 154). Именице са суфиксом -оња могу означавати само мушка лица, а паралелно са овим суфиксом за женска се користе суфикси (-уља и -уша) с подједнаком експресивном вредношћу (Драгићевић 2001: 33), што потврђује и наша грађа. Ако се изузму деминутивни и аугментативни погрдни називи за човека, „посреди [је] најпродуктивнији творбени модел којим се изводе пејоративи за мушка лица у српском језику” (Јовановић Ј. 2018: 488).

У нашој грађи забележени су следећи примери изведени суфиксом -оња: *врнтоња, главоња, грбоња, гузоња, ђуброња, ждериња, зубоња, кезоња, килоња, клемпоња, кракоња, куштроња, лигоња, млакоња, млитоња, мозгоња, мудроња, мудроња, мусоња, ногоња, носоња, прдоња, рогоња*²²¹, *сивоња, смрадоња, трбоња, цмиздроња, чупоња, џиброња*. Све именице односе се на особе мушког пола и пејоративне су.

Већина изведеница је са именичком основом: *главоња, грбоња, ђуброња, зубоња, мудроња, ногоња, носоња, рогоња, смрадоња, трбоња, џиброња*. Изведенице с придевском основом су: *килоња, клемпоња, кракоња, млакоња, млитоња, мудроња, мусоња, сивоња*, а изведенице с глаголском основом су: *ждериња, кезоња и цмиздроња*. Уочавамо да нам се у изведеницама твореним овим суфиксом издваја неколико подгрупа – неко кога карактерише предимензиониран део тела (нпр. *главоња, носоња*), али и неко ко ради нешто што друштвено-језичка заједница не одобрава – *смрадоња, џиброња*. Занимљив је пример *мудроња*, јер иако у основи има позитиван придев – мудар, суфиксом -оња модификује се значење. У РСАНУ уз одредницу *мудроња* забележен је и квалификатор пеј. и упућење на лему *мудријаш*, која има и позитивну и негативну конотацију – оног који се представља да је мудар, да све зна и који себе сматра мудрим и заиста мудрог, паметног, довитљивог човека.

Поред изведеница којима се означава да је предмет у основи преувеличан, предимензиониран, изведеницама грађеним помоћу суфикса -оња уочавамо и да се именује

²²⁰ За овај суфикс П. Радић закључује да је именички суфикс који је „међу јужнословенским језицима доминантно својство српског језика” (2018: 47), а Ј. Јовановић истиче да је заступљен и у пејоративима у сфери физички изглед, али и у сфери духовне особине (2018: 488).

²²¹ Ј. Јовановић сматра да је именица *рогоња* проистекла из фразеологизма *наби(ја)ти, натаћи, натицати, натући рогове (мужу) у значењу ’преварити, варати (мужу), (из)вршити прељубу’* (2018: 498–499).

особа која претерује у обављању одређене радње – много једе – *ждероња*, пуно се смеје – *кезоња* или пак много плаче – *цмиздроња*. Велики је број изведеница насталих суфиксом -оња којима се именује мушкарац који не испуњава одређене параметре пожељног физичког изгледа, то су: *главоња*, *грбоња*, *гузоња*, *зубоња*, *клемпоња*, *кракоња*, *ногоња*, *носоња*, *трбоња*.

Међу изведеницама учавамо и оне које пружају „нетрпељивост културно-језичке заједнице према разметљивости и бахатом аутократском понашању представника квазиелите, који по правилу не заслужују висок друштвени статус, али уживају у њему” (Јовановић Ј. 2018: 490). То су *главоња* и *мудоња* из наше грађе.

П. Радић је изведенице творене овим суфиксом поделио у неколико кључних семантичких категорија: носиоце спољних, физичких особина (*жмууроња*, *шкембоља*, *кракоња*); носиоце унутарњих, психичких и психофизичких особина (навике, склоности, болести, стања и сл.; нпр. *мудоња*, *килоња*, *мулоња*), док трећу категорију чине „изведенице с тежиштем на аугментативном (тј. аугментативно-пејоративном) и, ређе, хипокористичном значењу” – нпр. *тртоња*, *чупоња* (2018: 48–53). „Од мушкараца у патријархалном друштву очекује да буде стуб породице, и то не само у материјалном смислу, као њен хранилац и издржавалац, већ и да својом физичком спремношћу, снагом и телесном развијеношћу доприноси домаћинству” (Јовановић Ј. 2018: 492), а то потврђују и примери из наше грађе: *килоња*, *лигоња*, *млакоња*, *мритоња*. Јако је важно у патријархалној средини да мушкарци поседују све атрибуте мушкости, снаге и да могу бити стуб породице, чувари и заштитници.

Још је Белић уочио да се суфикс -оња појављује „готово искључиво са ампликативно-детериоративним увећајним и презирним значењем” (1949: 110). У нашем корпусу све наведене изведенице имају пејоративно значење.

Суфикс -чина

Суфикс -чина твори изведенице које су високо пејоративне: *арумчина*, *баксушчина*, *будалчина*, *буздованчина*, *готованчина*, *добричина*, *ђаволчина*, *жандарчина*, *кокошчина*, *куловчина*, *лажовчина*, *лоповчина*, *магарчина*, *мангупчина*, *намћорчина*, *пелверчина*, *поганчина*, *поштењачина*, *сатанчина*, *синчина*, *старчина*, *цукелчина*. Једине лексеме лаудативног значења јесу: *добричина* и *синчина*.²²² Јовановић закључује на основу анализираних корпуса да се аугментативи са основним суфиксом -ина повлаче пред онима са проширеним суфиксом -чина (Јовановић В. 2010: 89).

Суфикс -ина

Суфикс -ина везује се за именичке и придевске основе. Ове изведенице су граматичког женског рода, међутим, служе за означавање и мушких и женских лица. Значење изведеница углавном је аугментативно, али се у зависности од значења основне речи додају и различите стилске вредности (Бабић 1986: 218). Из значења изведеница *људина* и *човечина* којима се означава човек на основу физичких особина које нису према мерилима говорне заједнице ипак „се развија аугментативно значење с допунским пејоративним семантичким обележјима” (Савић Грујић 2016: 203). Међутим, како А. Савић Грујић запажа, у другачијим ситуацијама њима се именује јак, стасит и здрав мушкарац, чиме ове именице стичу афирмативно значење (2016: 203).

Аугментативне именице са суфиксом -ина (и варијантом -чина) најчешће су женског граматичког рода, без обзира на то што се у највећем броју случајева овај суфикс додаје²²³ именицама мушког рода нпр. *волина*, *људина*, *човечина* и слично (Јовановић В. 2010: 88).

²²² Лексема поштењачина може имати и позитивну и негативну вредност.

У нашој грађи изведенице на -ина су: *будалина, волина, геачина, дртина, змијурина, коњина, крмачина, липсотина, лисичина, људина, мајчина, мрцина, мриштина, ништакина, овнина, ортачина, попина, сировина, сомина, стрвина, унучина*.

Примећујемо да су поједине изведенице зоолексеме – *волина, змијурина, коњина, крмачина, лисичина, овнина* и *сомина*. Ово су пејоративне именице које за циљ у комуникацији имају да саговорника повреде, унизе и увреде.

Суфикс -ко

Клајн наводи да је највише изведеница творено суфиксом -ко од придевске основе, и то од придева који означавају непожељну особину, с тим што је тон изведенице више шаљив него пејоративан (2003: 141). Свим јединицама твореним суфиксом -ко заједничко је то што се односе на особе мушког пола и носиоци су духовних и ређе физичких особина. Скоро свима основа је придевска и то су најчешће придеви на -ав. Ј. Јовановић у својој грађи доноси педесетак пејоратива изведених овим суфиксом и истиче да, с обзиром на то да је -ко примарно хипокористични суфикс, не изненађује чињеница да је конотација више подругљиво-иронична него погрдна (2018: 519). У нашој грађи забележени су примери: *блесавко, буљавко, буљко, велерко, жгољавко, загуљенко, дебељко, килавко, љутко, метиљавко, млиставко, мутавко, плачко, плачљивко, слинавко, тајко, трапавко, тришавко, уображенко, шашавко, шунтавко*. Денотати су особе мушкарци који су носиоци негативних физичких и духовних особина и то су обично деца.

Иако конотација није позитивна, не бисмо могли рећи да је употреба ових јединица високо и изразито пејоративна. Тон је подсмешљив и стичемо утисак да се уз помоћ ових изведеница говорник руга саговорнику и за циљ има да га постиди, односно посрами. Лаудативи *синко* и *тајко* у говору Драгачева са околином употребљавају се за тепање сину и оцу.

Суфикс -ас(т)

Суфиксом -ас(т) грађене су следеће лексеме: *авашас, аламуњас, арумас, буцмаст, врикаст, зијанћераст, јогунаст, кабаст, кљаст, лабрњаст, млакушаст, пикљаст, прћас, ракљаст, скобласт, танковијаст, чакараст, чуљаст, штркљаст, шућмураст*.

Придевске јединице настале су и додавањем суфикса -ас(т) на именичке основе у примерима: *аламуњас, зијанћерас, лабрљас, ракљаст, скобласт*. Највећи број изведеница је ипак са придевском основном.

Придевске изведенице с именицом у основи означавају поседовање појма означеног именицом, и то у највећем броју случајева у мери већој од нормалне или сличност с неком особином мотивне именице (Бабић 1986: 433, Клајн 2003: 273). Значење ових јединица није негативно, пејоративност није изражена у великој мери, не осећа се ни презир, ни прекор, већ особина која је у већој мери изражена код носиоца или просто одлика коју у одређеној мери поседује.

Суфикс -уља

За суфикс -уља Ј. Јовановић (2018: 531) констатује да је уз „најпродуктивније творбене моделе у деривацији погрдних назива за жене, а то су они са аугментативним суфиксима -етина и -урина [...] као продуктиван показао се и суфикс -уља”, за њега ауторка истиче да „резултира лексемама високог степена пејоративности”. Суфикс -уља у говору Драгачева твори следеће изведенице: *гяднуља, грабуља, грднуља, гротуља, јундуља, куштруља, липсуља, мазуља, мудруља, пишуља, побегуља, потишуља, сисуља, скробуља, смрадуља, срозуља, торокуља, унишуља, цмиздруља, шашавуља*. Клајн истиче да су лексеме од глаголских основа изведене овим суфиксом шаљиво-пејоративне (2003: 195). Лексеме из

наше грађе настале од глаголских основа су следеће лексеме: *липсуља*, *мазуља*, *пишуља*, *побегуља*, *попишуља*²²⁴, *срозуља*, *торокуља*, *упишуља* и *цмиздруља*. Примећујемо да се женама замера нерад – *липсуља*, неупућеност и наметљивост, *попишуља* је у РД дефинисана као 'девојка, жена која не зна ништа, а упушта се у расправе о озбиљним питањима', алкавост – *срозуља*, претерана говорљивост – *торокуља*, као и појачана осетљивост – *цмиздруља*.

Суфикс -уша

Изведенице творене суфиксом -уша су: *блеблетуша*, *брбљуша*, *гаравуша*, *глупуша*, *ђаволуша*, *ђубруша*, *жгољавуша*, *зликуша*, *јаловуша*, *крмељуша*, *метиљуша*, *млитуша*, *намигуша*, *сатануша*, *содомуша*, *торокуша*, *трапуша*, *тупуша*, *цмиздруша*, *чупуша*. За суфикс -уша Клајн истиче да је плодан и експресиван суфикс, који готово увек има пејоративан призвук (Клајн 2003: 198), док Ј. Јовановић констатује „несумњиво је да је наставак -уша увек индикатор погрдног значења лексема којима се именују особе женског пола, без обзира на категоријалну припадност и семантику мотивне речи” (2018: 535). Интересантно је да се овај суфикс употребљава у четири примера када желимо у говору Драгачева означити злу жену: *ђаволуша*, *зликуша*, *сатануша*, *содомуша*, и у два примера се користи да означи претерано говорљиву жену – *блеблетуша* и *брбљуша*.

Б. Ћорић уочава да је суфикс -уша имао двојаку улогу: моциону и самосталну творбену функцију, односно користио се „самостално, непосредно од основе” (Ћорић 1982: 149). У нашој грађи нема забележених примера када се овај суфикс употребљавао са моционом улогом.

Као што је приметила Ј. Јовановић „уз претходно анализираних погрдне називе за промискуитетну особу, склону честом мењању партнера и одвећ сексуално активну са аспекта културно-језичке заједнице и патријархалног морала, међу изведеницама на -уша налазимо и немали број оних којима се изражава негативна оцена жене као носиоца одређене духовне особине, карактерне црте или жене као репрезента одређеног облика понашања, активности, навика” (2018: 538). Уочавамо да се сексуално активно понашање у патријархалној драгачевској средини женама јако замера, то илуструју и примери *ђаволуша* и *намигуша*; замера се и претерана говорљивост²²⁵ – *блеблетуша* и *брбљуша*, као и неуредност – *крмељуша*.

Јовановић бележи да „сваки вид владања који одступа од модела нежне, чедне, смерне и у сваком смислу морално исправне жене може наићи на осуду, неодобравање и презир, услед чега говорна заједница посеже за одговарајућим творбеним средствима, креирајући пејоративне лексеме којима се таква особа експлицитно критикује” (2018: 538). Високо пејоративним суфиксом -уша маркиране су непожељне и физичке и духовне особине жена. У претходним поглављима истакли смо да се посебно негативно посматра претерана говорљивост и да се причљивост, неретко у садејству са чином оговарања, махом приписује женама. *Торокуша* је она која тороче, много прича, а културно-језичка заједница Драгачева ово понашање доживљава врло непримерено и негативно и као одступање од патријархалног модела идеалне жене чије су главне одлике нежност и кроткост (в. Поповић 2006: 73). Предмет поруге и неприхватања су и неинтелигентне особе – *глупуше*, а жене се посебно вреднују ако су мудре и проициљиве. *Жгољавуша* и *чупуша* су пејоративи који се тичу одступања од пожељног и прихватљивог спољашњег изгледа жене за коју је у српској

²²⁴ У другим дијалектима, говорима и крајевима ова лексема је пејоратив за девојчице, односно женску децу. Нпр. у *Речнику Васојевића* Рада Стијовић уз одредницу *попишуља* бележи квалifikатор погрд. и дефинише је као 'женска особа' (Родила трећу *попишуљу*, никако да роди сина. Ја се не би свadio с најбољим другом због једне обичне *попишуље*).

²²⁵ „Српска патријархална заједница тумачи превелику говорљивост као карактерну особину која одступа од идеалног модела кротке жене” (Јовановић Ј. 2018: 540).

културној, стога и драгачевског заједници од посебне важности да је уредна и чиста, те ни мршава, ни дебела.

Суфикс -(љ)ив

На суфиксе -ив и -љив се у савременом српском језику гледа као на један суфикс (Стевановић 1975: 550–558, Клајн 2003: 281–188); он може означавати склоност или сталну особину. Стевановић (1975: 556–557) истиче да је суфикс -љив настао из суфикса -ив, где је било фонетских услова за његову појаву, а Клајн сматра да су облици најчешће синонимни (2003: 82).

У нашој грађи суфиксом -(љ)ив творене су изведенице: *алапљив, брбљив, вашљив, загрижљив, каракушљив, кевешљив, крмељив, незајажљив, осорљив, пишљив, поводљив, својтљив, смешљив, сипљив, смутљив, урокљив, џандрљив*.

О важности родбинских односа и блискости са породицом већ смо писали у поглављу посвећеном лаудативима и фамилијарној лексици, а то нам додатно потврђује и придев *својтљив* којим се означава, како стоји у Речнику Драгачева, онај 'који негује родбинске и пријатељске односе'. Експресиви, између осталог, и служе за појачавање блискости, топлине и фамилијарности.

Суфикс -ен

Помоћу придевског суфикса -ен творе се следеће изведенице: *виђен, загуљен, задрвен, замужен, затучен, знавен, најташен, прекаљен, препреден, прокажен, раздрљен, распиштољен, распуштен, сметен, чазбен, џазбен*. Поред лексема *виђен* којом се реферише на онога ко је 'угледан и поштован', *знавен*, односно 'паметан, уман', *прекаљен* је онај ко је искусан и вешт, још два лаудатива јесу фонетске варијанте *чазбен* и *џазбен* којима се означава онај ко је, како стоји у РД, 'широке руке, гостољубив, који воли да почастии и дочека госта, пријатеља'. Гостопримство је веома важно за Драгачевце. Угостити и дочекати госта са свим почастима је обавеза и дужност сваког доброг домаћина у драгачевском крају. Ова особина је присутна и дан-данас.

Интересантно је да се лексемама *загуљен, задрвен* и *замужен* означавају људи сличних духовних карактеристика – оне који су пргави, својеглави, задрти, незгодни и тврдоглави.

Суфикс -ка

Уместо суфикс -ац, као замена за овај суфикс којим се творе именице које означавају особе мушког пола у неким случајевима додаје се суфикс -ка (Јовановић Ј. 2018: 529). У нашој грађи забележен је један пример са суфиксом -ка: *маторац–маторка*. Ј. Јовановић истиче да грађа доноси и „низ погрдних назива изведених суфиксом -ка од лексема које не значе мушкарца, већ нешто што је у вези са особинама / понашањем / начином живота именоване жене” (2018: 529) наводећи пример *каћиперка*, присутан и у нашој грађи. За овај наставак Клајн истиче да најчешће долази код именица са завршетком на -р, односно -н (2003: 133). У нашој грађи забележени су следећи примери са суфиксом -ка: *богаљка, вашљивка, габорка, гробарка, доколичарка, зверка, јевтичарка, камењарка, каћиперка, кривка, мајмунка, маторка, помодарка, прћка, рошавка, циганка*.

Пејоративе можемо поделити на оне који се тичу физичког изгледа: *богаљка, габорка, гробарка, рошавка*, и оне које се тичу непожељног понашања – *каћиперка, помодарка*, где уочавамо да се негативно посматрају жене које се сређују, односно како у Драгачеву кажу 'терају моду'. Поред поменутих пејоратива у грађи су присутни и лаудативи *зверка* 'снажан, виталан човек' и *маторка*, лексема којом се тепа најстаријој, односно старијој ћерки у породици.

Суфикс -(н)ик

Ј. Јовановић истиче да је суфиксе -ик и -ник, тачније изведенице са овим двама суфиксима веома тешко разграничити и ауторка истиче да „у случајевима када се придевска основа завршава сугласником /н/ предност дајемо наставку -ик” (2018: 517), док Белић (1936: 257–258) и Стевановић (1986⁵: 483–484) не прихватају осамостаљење суфикса -ник. У нашој грађи помоћу овог суфикса творе се следеће изведенице: *баксузник, бедник, веселник, грозник, залудник, крвник, кућевник, напасник, невољник, несретник, паћеник, пакосник, пусник, страдалник*. Све јединице су пејоративи и односе се на мушкарце.

Суфикс -ло

Унутар јединица изведених суфиксом -ло погрдно значење је удвостручено „негативном експресивном семантиком глаголске лексеме, као и суфиксом -ло који у деривацији *nomina agentis* у сфери ’човек’ увек сугерише афективно значење, тј. сталног или претераног вршиоца радње с пејоративном нијансом” (Бабић-Вујанић 1967: 84). Д. Вељковић Станковић примећује да се негативна квалификација именица изведених суфиксом -ло везује за дуго трајање, због тога се перципира негативно (2001: 68). У нашој грађи суфиксом -ло граде се изведенице од глаголских основа које означавају особе које имају неку говорну ману: *уњкало* (уњкати – говорити кроз нос) или репетативно понављају одређену вербалну активност, исказују претерану, беспотребну говорљивост – *баљезгало* и *лапрдало*; овим суфиксом творена је и лексема *дрнило*, тј. ’човек који се очас наљути и почиње да се дере’, као и: *бобоњало, куропецало, њушкало, сметало, спадало, стењало, тењезгало, чангризало, џангризало*.

Претерано говорење се „сматра непожељном активношћу у српској друштвено-језичкој заједници” (Јовановић Ј. 2018: 534). То је потврђено и нашом дијалекатском грађом. Као што смо нагласили, причљивост, односно претерана говорљивост доводе се у везу и са ниском интелигенцијом и замерају се подједнако и мушкарцима и женама. Уочавамо да се овим суфиксом граде само пејоративи.

Највећи број ових изведеница је од придевских основа са значењем непожељне физичке или духовне особине, а уколико се суфикс -а додаје на глаголске основе, изведеницама се „негативно именује човек као репрезент неког лошег, непримереног начина понашања” (Јовановић Ј. 2018: 512); у нашој грађи то су нпр. *брбља, кмеза, тртља* и *џмиздра*. По две лексеме односе се на жене које су осетљиве и склоне чешћем плакању – *кмеза* и *џмиздра* и оне које много причају – *брбља* и *тртља*.

Суфикс -(а)ција

Клајн наводи за суфикс -(а)ција да је „број речи у којима је заступљен знатно већи од ’активног’ фонда”, као и да речници бележе велики број заборављених турцизама (2003: 206), међутим, ексцерпирана грађа из докторске дисертације Ј. Јовановић, али и наша грађа показују „да су творбени модели са овим формантом поново актуализовани, махом у жаргонском регистру” (Јовановић Ј. 2018: 528). У нашој грађи суфикс -(а)ција присутан је у примерима: *бунџија, вурсаџија, кавгаџија, лармаџија, млатаџија, подводаџија, рмбаџија, силеџија, тупаџија, шаљивџија, шићарџија, шљокаџија*.

Суфикс -етина

Суфиксом -етина творене су: *бабетина, будалетина, женетина, коњетина, краветина, кујетина, курветина, кучкетина, снаетина, стринетина, ујнетина, чичетина*.

За суфиксе -етина и -урина Ј. Јовановић наводи да су се показали као најпродуктивнији модели у деривацији аугментативних лексема, при том ауторка напомиње да се овим суфиксом „не изводе само погрдни називи за жене, већ и за мушкарце, али преваходно у случајевима именица које су граматички женског рода”, али и закључује да се суфикс -етина у деривацији пејоратива из сфере ’човек’ „тек спорадично додаје основама мушког рода, а уз то оне нису фреквентне у употреби и необичне су са аспекта савременог језичког осећања” (2018: 470-471). Осим пејоратива *коњетина* и *чичетина* који се односе на мушкарца, и лексеме *будалетина* која може реферисати и на особу мушког и женског пола, преостале изведенице односе се на жене: *бабетина*, *женетина*²²⁶, *краветина*, *кујетина*, *курветина*, *кучкетина*, *снаетина*, *стринетина* и *ујнетина*.

Уочавамо по три именице које се односе на неморалност – *кујетина*, *курветина*, *кучкетина* и номинују жене сексуално слободног понашања, али и три изведенице које су из поља родбинских односа – *снаетина*, *стринетина* и *ујнетина*. Међу изведеницама насталим суфиксом -етина су и два зоонима: *коњетина* и *краветина*. В. Јовановић разликује оне које су постале од именица са семантичком компонентом ’младунче’ и оне на -етина од именица са значењем одрасле животиње, које остварују „значење глупе, припросте или лење женске особе” (2010: 101), наводећи примере *гускетина*, *кобилетина*, *краветина*.

Суфикс -ит

Овим суфиксом творене су следеће изведенице: *аловит*, *дрновит*, *завалит*, *заносит*, *заумит*, *курчевит*, *напрајит*, *разборит*, *склешит*, *срдит*, *убојит*, *чапорновит*. Ово је један од ретких суфикса који твори већину изведеница позитивног значења, односно половина изведеница творена овим формантом су позитивне конотације.

То су: *заумит*, *курчевит*, *разборит*, *склешит*, *убојит* и *чапорновит*. Заумита особа је она која је бистра, промућурна, упорна у нечему, док се изведеница *курчевит* у говору Драгачева користи да означи онога ко је чврст, храбар, дрчан. И занимљиво је да ова лексема нема негативну конотацију у говору Драгачева, јер у стандардном говору њоме је означена особа одвећ дрчна, надобудна, односно онај који се прави важан. *Разборит* је човек који је расудљив, разуман, mudar, док је *склешит* одмерен, подесан, таман како треба. Да Драгачевци јако цене вредне, окретне, марљиве људе, видели смо и по броју лексема којима се овакви људи номинују, а суфикс -ит твори изведеницу *убојит* која означава човека који је неуморан, који ради без предаха.

Суфикс -ача

М. Стевановић наводи да у примерима са суфиксом -ача јесу „женска лица која се нарочито истичу у ономе што значи основни глагол” (Стевановић 1986⁵: 531). Ј. Јовановић констатује да није сасвим јасно да ли аутор под „истицањем” подразумева њену репетитивност, фреквентност или то да женска особа радњу обавља успешно, продуктивно и сл. (Јовановић Ј. 2018: 549). За лексеме изведене овим суфиксом Ј. Јовановић истиче да нису бројне, уколико су у питању оне из сфере ’човек’. У нашој грађи присутне су изведенице: *алапача*, *глупача*, *лапрдача*, *мушкарача*, *отровњача*, *пракљача*, *профукњача*, *сисача*, *товрљача*, *торокача*, *уктача*.

Суфиксом -ача творене су изведенице које имају за денотат женску особу чије се одређено понашање критикује и чија се радња и активност сматрају непримереном и

²²⁶ „Према актуелним стереотипима, који су одраз језичке слике света, жену одликују лепота, нежност и чедност, па се свако одступање од ових особина реализује као негативна оцена. У том смислу, за жену лошег изгледа или лошег моралног држања може се употребити аугментатив *женетина*. При томе, пејоративно значење аугментатива *женетина* може бити појачано спојивошћу аугментатива са другим лексемама које упућују на лош изглед, држање или морал жене” (Јовановић В. 2010: 100).

непожељном према мерилима драгачевске друштвено-језичке заједнице. Замера им се претерана говорљивост – *алапача*, *лапрдача*, *торокача*, појачана сексуална активност – *профукњача*²²⁷, али се и означава непожељни физички изглед – *мушкарча*, *сисача*. Лексема *пракљача* пејоративна је у свом секундарном значењу, „развијеном метафоричном трансформацијом компоненте облика/величине из основног семантичког садржаја лексеме” (Јовановић Ј. 2018: 554). У *Речнику савременог београдског жаргона* Боривоја и Наташе Герзић овом лексемом се у жаргону именује ’превисока, мршава жена’. У говору Драгачева са околином, тачније у селу Лопашу, лексема *пракљача* у експресивној употреби има исто значење као и у жаргону, њоме се пејоративно назива висока, обично мршава жена, али прати је и додатно значење – неинтелигентна жена. Пракљача је ’пљоснат комад дрвета с дршком којим се рубље удара, лупа кад се пере’. Разлог зашто је доводимо у везу са мршавошћу може бити њен пљоснати облик, а разлог за повезивање са неинтелигенцијом се потенцијално може крити у начину на који се пракљача користи, а то је лупање. Ј. Јовановић примећује да „сва је прилика да се пејоративно жаргонско значење именице пракљача развило путем сликовне метафоре, и то асоцијативним повезивањем заснованом на изгледу, облику предмета чије се име преноси” (2018: 555).

Суфикс -ар

За суфикс -ар, који се сврстава у балканске суфиксе, П. Радић истиче да већина истраживача наглашава његово страно, односно латинско-немачко порекло (2018: 21). Овај суфикс је у српском књижевном језику један од најпродуктивнијих именичких суфикса уопште (Клајн 2003: 41). Изведенице са суфиксом -ар се највећим делом односе на људска бића, и то претежно на носиоце занимања (Клајн 2003: 44), односно на категорију вршилаца радње. Обично у себи не носе компоненту експресивности, њу могу добити опсценим значењем мотивних речи или из споја творбене основе и суфикса и „развоја значења које се односи на прекомерну величину” (Савић Грујић 2016: 201). У сврљишком говору овај суфикс потврђен је само у „образовању изведеница мушког рода од именичке основе” нпр. гузичар (2016: 201).

У нашој грађи лексеме грађене суфиксом -ар су: *баљезгар*, *доколичар*, *гузичар*, *зулумћар*, *јевтичар*, *клинар*, *курвар*, *паточар*, *пресличар*, *свезнадар*. Све се односе на мушкарце и све су пејоративног карактера. Лексема *гузичар* може се односити на физичку особину када означава особу велике задњице, али и на духовну особину када се њоме номинује лења, нерадна особа. Све преостале лексеме тичу се негативних духовних особина и носилаца лоших навика, односно лоших образаца понашања.

Интересантна је лексема *пресличар*²²⁸ која у основи има именицу преслица²²⁹. Овом лексемом у говору Драгачева означава се „онај који је женскоња”. Дакле, онај који је налик на жену, коме се приписују одлике и особине жена. Преслица је предмет који су користиле искључиво жене у патријархалној драгачевској средини; називајући неког мушкарца пресличарем одузима му се мушкост, самим тим и достојанство и на овај начин се вређа и понижава.

²²⁷ Обе лексеме из наше грађе указују на то да је „параметар моралности у оцени жене те очекивање културно-језичке заједнице да њено понашање буде у складу са традиционалним вредностима и етичким назорима које патријархално друштво захтева” (Јовановић Ј. 2018: 558).

²²⁸ Више о преслици видети у истоменом раду Срете Танасића, објављеном у тематском зборнику *Од вештице до светице. Жена у говору и народној култури*, 2019: 147–159.

²²⁹ Преслица је 1. направа, справа за предење (РМС).

Суфикс -ат²³⁰

Суфикс -ат присутан у придевским лексемама забележеним у грађи повезан је са величином дела тела који се налази у основи, и то њеном предимензионираношћу. Овај суфикс је веома продуктиван у извођењу придева од именичких основа, а семантика изведеница је у вези са величином одређеног дела тела. Занимљиво је запажање Р. Драгићевић (2001: 125) да „формант не боји значење придева ни позитивном ни негативном конотацијом. Придев има значење пожељне или непожељне особине у вези са друштвеном прихватљивошћу или личним позитивним/негативним односом према изражености неког дела тела”. У нашој грађи забележени су примери: *глават*, *гузат*, *гушат*, *зубат*, *кракат*, *мудат*, *сакат*, *трбат*.

Све јединице су пејоративи и односе се на физичке особине, сем лексеме *мудат* која је лаудатив и односи се на особе које су одважне и храбре.

Суфикс -че

Суфикс -че у говору Драгачева присутан је у следећим изведеницама: *анђелче*, *бравче*, *љушче*, *мангупче*, *мезимче*, *сироче*, *циганче*. П. Радић (2018: 80–82) указао је на високу продуктивност овог суфикса у деривацији деминутивних облика у категорији бића у јужним српским, као и македонским и бугарским говорима.²³¹ За суфикс -че Ристић/Милосављевић/Јовановић истичу да поред примарног деминутивног значења „обухвата хипокористичност типа доброг/познатог осећања и оријентацију на децу, младе, драге особе и кућне љубимце” (2005: 613), а то потврђују и наши примери *анђелче*, *љушче* и *мезимче*.

Једина лексема у којој је значење изразито пејоративно јесте *бравче*. Ова изведеница означава неотесаног, грубог човека.

За суфикс -че Ј. Јовановић је приметила да је творбени модел Ио²³² ж. р. + -че непродуктиван у пејорацији женске особе. Ни у нашој грађи није забележен ниједан овакав пример.

²³⁰ Придеви на -ат (нпр. *зубат*, *прсат* и слично) означавају израженост онога што значи мотивна имена, а она скоро увек означава део тела, дакле, ови придеви су најчешће деноминални (Драгићевић 2001: 125) и означавају физичке особине. Наведени формант не боји значење придева нити позитивно нити негативно, већ ова значења стиче тек у вези са друштвеном прихватљивошћу или личним позитивним или негативним односом према изражености неког дела тела (2001: 125).

²³¹ Суфикс -че познају и пољски, чешки, словачки, па чак и руски, али је примарно карактеристика јужнословенских језика. У старосрпским говорима ово је један од најпродуктивнијих именичких суфикса (Радић 2018: 79–80). Суфикс -че је високо продуктиван у призренско-тимочким говорима, а изведенице настале овим суфиксом могу бити деминутивне, хипокористичне и деминутивно-пејоративне (Жугић 2012: 224–227).

²³² Ову скраћеницу користићемо да означимо именичку основу.

Суфикс -чић

Суфикс -чић: *анђелчић, арумчић, баксушчић, буздованчић, мангунчић, намћорчић, синчић*. Изведеницама грађеним суфиксом -чић се може тепати: *анђелчић, синчић* или се обично користи да означи млада бића ка којима говорник осећа склоност и симпатије.

Суфикс -аћ

Суфикс -аћ је „типично народни и фамилијарни” (Бошковић 1936: 429) суфикс у српском језику. Заступљен је од апелатива до антропонима (Радић 2018: 75). П. Радић истиче и појачану експресивност овог суфикса и сматра да она може бити у вези са његовим пореклом (2018: 77). Овај суфикс се у говору Драгачева са околином у експресивним именованима људи користи у следећим изведеницама: *беслемаћ, глуваћ, голаћ, лапрдаћ, спораћ, стрваћ*.

Суфикс -ер

Суфиксом -ер творе се изведенице чији је денотат особа мушког пола. Све лексеме су пејоративи. У нашој грађи забележене су: *вушер, килавандер, киландер, килостер, пувандер, фушер*. *Вушер*, односно *фушер* јесте особа која није прилежна у раду, односно то је особа која забушава. *Килавандер*, односно *киландер* је онај ’који отеже с послом, мрцвари, ради као од велике невоље’, а синоним је лексема *килостер*. Драгачевци цене окретне, вредне и како сами кажу – отарашне људе.

Суфикс -ов

Суфикс -ов у нашој грађи забележен је у следећим именицама: *буцов, врнгов, зврндов, лажов, мазгов, шпицлов*. За овај суфикс Ј. Јовановић (2018: 526) бележи да је „још један суфикс који претежно учествује у творби лексема карактеристичних за разговорни језик”.

Све лексеме из наше грађе високо су пејоративне и односе се на мушкарце који се недолично понашају – *лажов*, или се налазе на друштвеној позицији којој нису дорасли – *буцов* и *зврндов*; *зврндов* је ’неспособњаковић за обављање било каквог посла’, а *препреден* човек је шпицлов.

Суфикс -аш

За пејоративе изведене суфиксом -аш Ј. Јовановић истиче да је највећи број лексема погрдног значења у сфери човек настао овим формантом из домена жаргонске лексике и да су творене по моделу Ио + суфикс -аш (2018: 516). У нашој грађи забележене су суфиксом -аш следеће изведенице: *басташ, будалаш, комедијаш, контраш, лакрдијаш, мудријаш*.

Од шест изведеница две су пејоративи, а четири лаудативи. Лаудатив је лексема *басташ* којом се у РД номинује ’онај коме иде од руке, који је способан, вичан нечему’ и *комедијаш*, ’онај ко је шалвивчина’, односно синонимна изведеница *лакрдијаш*. *Мудријаш* је у РД дефинисан као сналажљивац, који паметно резонује. Преостале две лексеме *будалаш* и *контраш* имају пејоративан призвук. *Будалаш* је неко ко је малоуман, луцкаст и неразуман.

Суфикс -аљ

Овим суфиксом изводе се следеће лексеме: *вргаљ, грбаљ, грмаљ, криваљ, тутумаљ*. Свих пет изведеница за денотат имају мушкарце и све су пејоративног карактера. Умно или физички неспособна особа у говору Драгачева означена је лексемом *вргаљ*; *грбаљ* је синоним за грбавца, а *грмаљ* крупан човек. Иако је физичка спремност веома важна у друштвено-

језичкој заједници Драгачева, претерана дебљина и крупноћа, чак и код мушкараца, перципира се непожељно и доводи у везу са тромошћу, а тромост се повезује са физичком неспособношћу и лењошћу. Пејоративи *грбаљ* и *криваљ* показују и лош карактер Драгачеваца и склоност да се подсмехну чак и оним физичким особинама на које носилац не може директно да утиче, као што су сакатост и физички деформитети.

Суфикс -ура

Суфикс -ура забележен је у именицама: *аљавура*, *гадура*, *девојчура*, *калаштура*, *прљавура*. За овај аугментативно-пејоративни суфикс -ура Ј. Јовановић (2018: 532) бележи да „углавном долази на именичке основе”, међутим, у нашој грађи основа за ове јединице јесте најчешће придевска: *аљав*, *пијан*, *прљав*, две основе су именичке: *гад* и *девојка*, док је забележена и изведеница *калаштура*²³³, чија је основа непрозирног порекла. Према Клајну суфикс -дура твори изведеницу забележену и у нашој грађи – *пијандура*.

Суфикс -ија

О суфиксу -ија и његовом пореклу И. Поповић (1960: 573) истиче да је потребно подробно испитивање његовог порекла. П. Радић његово порекло у балканским језицима доводи у спону са грчким и латинским утицајима (2018: 24), док Белић сматра да „није српског порекла, али се у нашем језику употребљава врло много” (1905: 395). С. Ристић уочила је да се именице изведене овим суфиксом јављају у неформалној комуникацији, и то при номинацији припадника друштвених група (2004: 95–105); издваја категорије по узрасту (*балавурдија*), полу (*женскадија*); понашању, статусу и занимању (*поганија*) и према етничкој и верској припадности (*Циганија*).

Примећујемо да су у нашој грађи овим суфиксом творене углавном збирне именице. Суфикс -ија гради следеће изведенице: *ајдучија*, *гологузија*, *жгадија*, *мизерија*. Негативне емоције – омаловажавање, презир, гађење и потцењивање неретко се остварују збирним именицама и на тај начин се „особа деиндивидуализује, одузима јој се лични идентитет на рачун колективног, односно појединац се дехуманизује и постаје искључиво представник друштвене групе и носилац њених обележја” (Јовановић Ј. 2018: 486). У својој докторској дисертацији посвећеној збирним именицама у савременом српском језику (2017) Д. Цвијовић се бави и изведеницама са суфиксом -ија, односно -адија, -арија, -ерија, -урија, и истиче да збирне именице изведене суфиксом -ија односно -адија, -арија, -ерија, -урија номинују човека према друштвеном положају и понашању, у себи имају компоненту омаловажавања, ниподаштавања и потцењивања, односно „чини се као да се чланови групе намерно третирају само као група, и то као неодређени збир чиме им се на неки начин одузима идентитет јер су само део обезличене масе” (2017: 110).

Суфикси -иња и -иње

Поред суфикса -ија, збирне именице забележене у нашој грађи творене су и следећим суфиксима: -иња и -иње. То су: *голотинја*, *пакоштиња*, *проклештиња*, *скотинја*, док су суфиксом -иње настале изведенице *калашиње* и *маториње*. О творбеним формацијама драгачевског говора које одликује архаизам творбених средстава пише и С. Вучковић (2020: 47) и наводи суфикс -иње у категорији *nomina collectiva* у примерима – *мушкариње*, *мушкиње*, *женскиње*.

²³³ У примарној семантичкој реализацији у РСАНУ за одредницу *калаштура* стоји: а. женска особа неморалног, слободног понашања, раскалашна, разуздана жена, жентурача; б. она која много прича и оговара; сплеткашица. Занимљиво је да је дефинисан и глагол *каластарити* који значи ићи, кретати се без одређеног циља тамо-амо, тумарати, обијати, ломатати се.

Суфикс -урина

За суфикс -урина И. Клајн наводи да је веома плодан, аугментативни суфикс, који се додаје именичким основама које поседују веома пејоративну нијансу (2003: 103), а В. Јовановић истиче да је овај суфикс изразитијег пејоративног значења у односу на аугментативне творене суфиксима -ина, -чина и -етина (2010: 102). Сви примери из наше грађе тичу се породичних односа и изразито су пејоративни: *жентурина*, *мајчурина*, *очурина*, *снаурина*. Само један од четири пејоратива се односи на особе мушког пола, преостала три тичу се жена и све су из категорије родбинских, породичних односа – *жентурина*, *мајчурина*, *снаурина*. Ј. Јовановић примећује пример доброг лексикографског решења у дефиницији лексеме мајчурина у РСАНУ. Ова именица дефинисана је као 'пеј. од мајка' без „истицања аугментативности, јер се компонента величине уопште не реализује у семантичкој структури ових двеју изведеница [у питању су *газдурина* и *мајчурина*] и није релевантна за формирање њиховог значења (2018: 478). У лексеми *мајчурина* важна је „конотативна компонента негативне експресивности” (2018: 478), а не њена компонента величине, као и у примерима *жентурина*, *очурина*, *снаурина*. Пејоративна значења аугментатива са суфиксом -урина осликавају модел АУГМ. = неприхватљив (Јовановић В. 2010: 103).²³⁴ Сва четири примера из наше грађе осликавају неко неприхватљиво, нетипично и непожељно понашање носилаца датих пејоратива.

Суфикс -ач

Данас је суфикс -ач у категорији вршилаца радње веома продуктиван, у источном делу јужнословенског језичког поднебља он је „све присутнији и у другим творбено-семантичким категоријама” (Радић 2018: 31) и у последње време често се користи и у превођењу страних теничких назива, нпр. освеживач, скидач, чистач и слично (2018: 31). У нашој грађи суфикс -ач забележен је само у два примера, то су *подбадач* и *подсмевач*. Обе лексеме са суфиксом -ач изведене су од глагола – подбадати и подсмевати (се).

Суфикси у говору Драгачева у доносу на јабланички и сврљишки говор

У својим истраживањима Р. Жугић (в. литературу) приликом анализе пејоратива за мушка лица у јабланичком говору и А. Савић Грујић (2016) у истраживању антропографске лексике у говорима сврљишком краја дошле су до закључка да је суфикс -ља један од најпродуктивнијих суфикса ове лексичко-семантичке групе (Нпр. *рутља*, *скубља*, *шкобља* и сл.), док у нашој грађи он ниједном није забележен, као ни суфикс -оја који представља варијанту суфикса -оје (*сакатоја*, *заецкоја*, *преврскоја* и сл.). Такође, веома продуктиван суфикс у творби пејоратива за женска лица у говорима сврљошког краја јесте суфикс -на (нпр. *буљна*, *глувна*, *чељна* и сл.) који у нашој грађи није забележен ни у једном примеру.

Суфикси у војвођанским говорима

У творбеном делу анализе пејоратива којима се номинују мушкарци и жене у војвођанским говорима ауторке Д. Станић и Ј. Јанковић закључиле су да је суфиксација најзаступљенији тип творбе и да је творба слагањем не тако доминатна. Пејоративи за жене граде се суфиксима: -ица, -уша, -ка, -ара, -ура, -иња, -урда и -ле (2013: 38-42), док су у творни пејоратива за мушкарце доминантни суфикси: -а, -о, -ло, -ко, -ац, -ош, -оња, -ан, -ар (2011: 77-85).

²³⁴ За суфикс -урина В. Јовановић стиче да је продуктиван аугментативни суфикс са нешто изразитијом пејоративном компонентом значења у поређењу са аугментативима на -ина (-чина) и -етина (Јовановић В. 2010: 102).

6. 1. 2. Деминутиви и творба

Употреба деминутива у говору Драгачева најчешће служи да се искаже фамилијарности и присност са саговорником. Према традицији српске културе деминутиви који садрже семантичку компоненту млад остварују хипокористичко значење и то наклоност, симпатију, саосећање (Јовановић В. 2010: 74).

Творба хипокористика најчешће подразумева скраћење именичке основе и додавање суфикса, односно суфикса -о који алтернира са суфиксом -а, у зависности од дијалекатске базе говорника (нпр. комша и комшо) (Јовановић В. 2010: 31), али се хипокористици могу градити и додавањем суфикса на основе већ изведених хипокористика, чиме се изводе нови (нпр. *кокица*, *секица* и слично), а могу се градити и додавањем суфикса -ко на основе од придева (нпр. *несташко*, *немирко*) (2010: 31).

С обзиром на то да се деминутиви и аугментативи одређују као умањење односно увећање величине каквог физичког ентитета, прототипично значење деминутива и аугментатива је димензионалног карактера, које се исказује семом мала/велика физичка величина. Ако се пак они не односе на физичке величине, односно на конкретне појмове, већ на апстрактне појмове који се тичу различитих домена, њихово значење се метафоризује. Тако се сема мала/велика физичка величина у зависности од онога на шта се односи семантички модификује и развија периферна значења (Јовановић В. 2010: 21). Ј. Јовановић (2018: 462) закључила је да анализа пејоративних деминутива из сфере 'човек' показује да се „компонента 'мало/умањујуће' често трансформише у квалитативну компоненту негативне оцене.

Деминуција и аугментација представљају и експресивна језичка средства, то је и један од разлога зашто се при коришћењу деминутива јавља и хипокористичност; она у садржај деминутива уноси компоненту симпатије, милоште, наклоности и нежности. Насупрот томе, аугментативима је својствена пејоративност која изражава негативан однос према некоме или нечему (Јовановић В. 2010: 27). У комбинацији са основом одређених именица мушког рода сема умањења може остварити и негативна значења, рецимо небитан, никакав. Нпр. *владарчић*. Ипак, приметно је да се употребом деминутива може постићи и супротан ефекат, нпр. ниподаштавање, непоштовање, подсмех, иронија и слично, док са друге стране творбени модели на -ина, -чина јесу пејоративне творенице, али могу добити супротан значење, нпр. пример *људина* (2010: 27).

Деминутиви са суфиксом -(а)ц, у савременом српском имају архаичан призивак и одговара песничком језику, углавном се гради од именица мушког рода: братац, месечац, човечац, док се од именица женског и средњег рода углавном не граде деминутиви са овим суфиксом (Јовановић В. 2010: 53), у нашој грађи имамо забележен пејоратив *бабац*.

Најпродуктивнији суфикс којим се граде деминутивне именице средњег рода у савременом српском језику је суфикс -це. Деминутивне именице са суфиксом -це, које су постале додавањем на творбену основу основног суфикса -це или неког од проширених суфикса: -анце, -ашце, -енце, -ешце, граде се од именица средњег рода на -о и на -е. Суфикс -це дао је четири деривата који делају као самостални суфикси, а то су поменути: -анце, -ашце, -енце, -ешце (Јовановић В. 2010: 65–66). В. Јовановић закључује да је међу деминутивима са суфиксом -це најмање оних који означавају младе особе попут: *детенце*, *чеданце*, *момченце* и слично (2010: 67).

Дакле, деминутивима се могу изражавати и дивљење, симпатија и љубав, али и пејорација, ако што је Ј. Јовановић већ закључила (Јовановић Ј. 2018: 453–454).

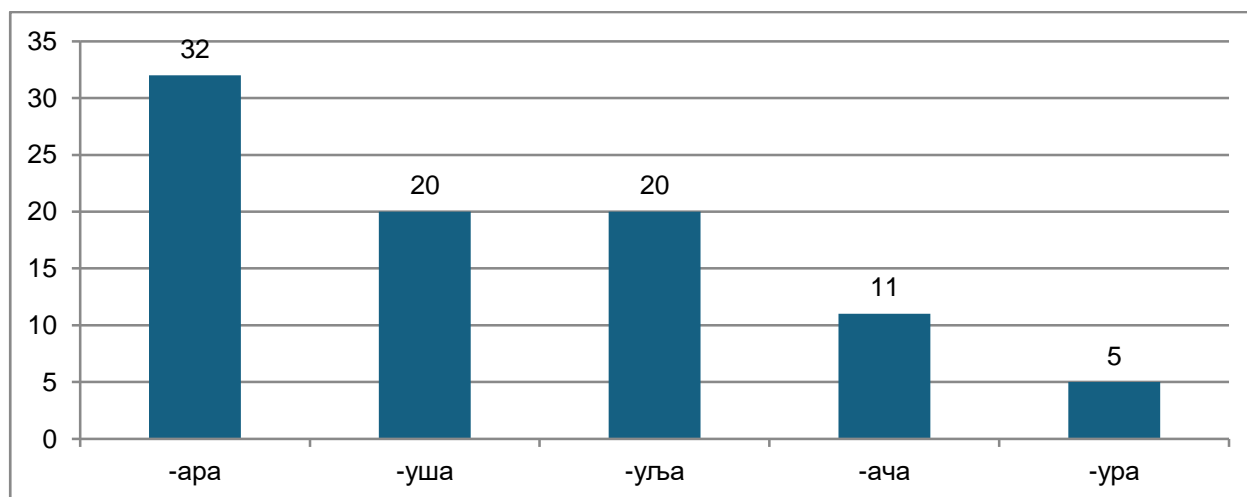
У нашој грађи деминутивни суфикси су -чић, нпр. у лексемама *анђелчић*, *арумчић*, *баксушчић*, *буздованчић*, *мангупчић*, *намћорчић*, *синчић* и -че у примерима: *анђелче*, *љушче*, *мезимче*.

6. 1. 3. Аугментативи и творба

Аугментативом се може исказати и неко негативно значење као што је, на пример, *стар*, *отрцан*, али неки аугментативи поред значења велики остварују и додатно позитивно значење као што је јак, снажан, одважан, храбар и слично, али у неким контекстима те исте именице (нпр. *војничина* или *људина*) могу реализовати значење груб, суров, непријатан (Јовановић В. 2010: 87). На основу свог корпуса Јовановић је закључио да је највећи број именичких аугментатива настао додавањем суфикса -ина (-чина), -етина и -урина, док је знатно мање аугментатива настало помоћу следећих суфикса: -есина, -ерина, -ешина, -ушина, -уљина и др. (Јовановић В. 2010: 88). Аутор је уочио да је број пејоративних именица са значењем лица које су творене од именица субјективне оцене, нпр. *геачина*, *дрипчина*, *скотина* (2010: 93).

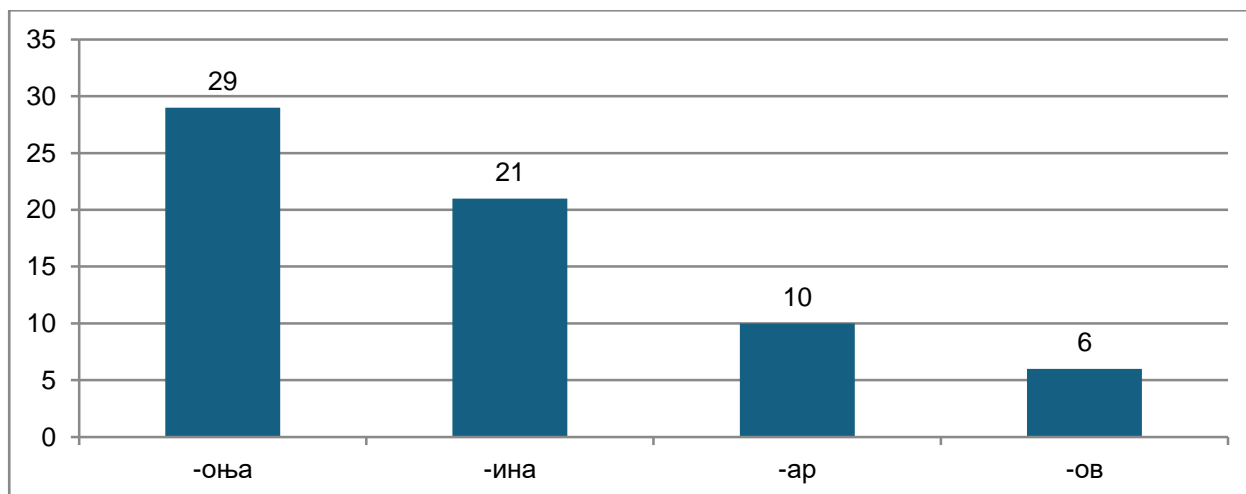
Највећи број аугментатива са суфиксом -етина постао је од именица женског рода (нпр. бабетина, женетина и сл.), док су ретки аугментативи изведени овим суфиксом од именица мушког рода (дететина), а још су ређи изведени од именица средњег рода (ждребетина) (Јовановић В. 2010: 97).

Употреба деминутива и аугментатива условљена је емотивним и експресивним импулсом говорника, у неким случајевима се као примарна функција истиче прихватање тј. не прихватање онога што је исказано садржајем основе (Јовановић В. 2010: 111). Аугментативи се често употребљавају и у експресивној функцији како би се њима исказао емотивни став говорника према садржају који се аугментира, затим према учесницима у комуникацији, као и према целокупној комуникативној ситуацији (2010: 106). У нашој грађи присутни су суфикси: -оња²³⁵, -(ч)ина, -етина, -урина, -ар, -ач, -ов. Аугментативно-пејоративни творбени форманти јесу -ара, -уша и -уља (Драгићевић 2001: 59). Сва три су веома заступљени у нашој грађи; -ара са 32 лексеме, док -уша и -уља броје по 20 лексема, а присутни су и суфиски -ача и -ура.

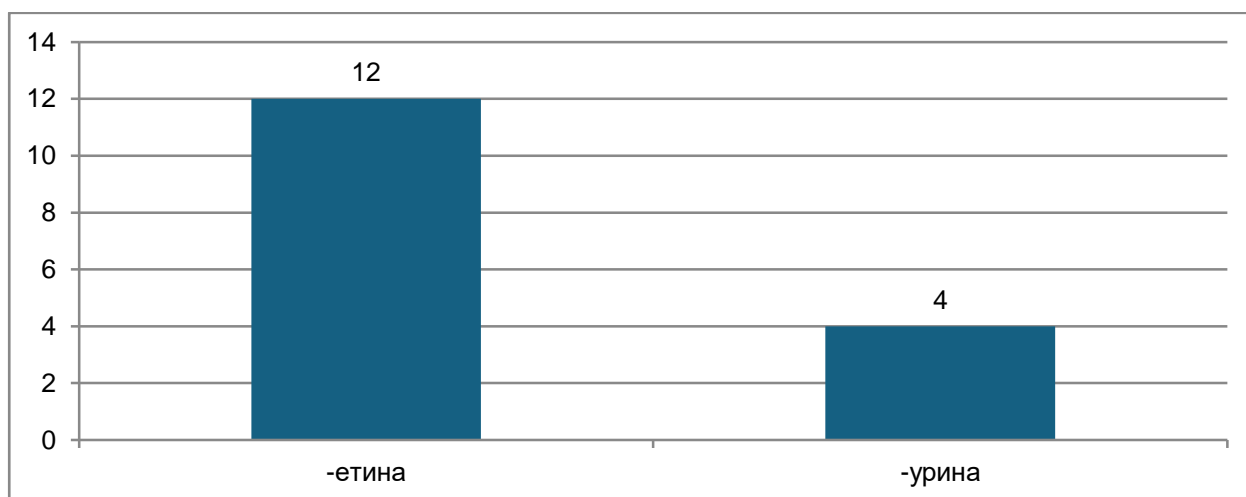
Графикон 1: Аугментативни именички суфикси који се користе при творби лексема којима се номинују жене

²³⁵ Именице са суфиксом -оња могу означавати само мушка лица, а паралално са овим суфиксом за женска се користе суфикси (-уља и -уша) с подједнаком експресивном вредношћу (Драгићевић 2001: 33).

Графикон 2: Аугментативни именички суфикси који се користе при творби лексема којима се номинују мушкарци

Аугментативни именички суфикси који се користе при творби лексема којима се номинују мушкарци су: -оња заступљен са 29 примера, -ина са 21 примером, -ар који броји 10 изведеница и -ов који твори 6 лексема.

Графикон 3: Аугментативни именички суфикси који се користе при творби лексема којима се номинују и жене и мушкарци

Аугментативни именички суфикси који се користе при творби лексема којима се номинују и жене и мушкарци су -етина заступљен са 12 примера и -урина са 4 примера.

6. 2. Јединице адхерентне експресивности

Са етнолингвистичке и лингвокултуролошке тачке гледишта значајан је континуитет стереотипа у семантичкој деривацији – пре свега антропонимизација зоонима – *пашице, псето, цукела, лисица, гуја, ћурка, крава, кобила, џора* и слично), фитонима (*буква*), имена предмета и ствари (*будак, буздован*), митолошких бића (*ала, вештица*), стања (*веселник, веселница, јадник, јадница*), као и апелативизација етника (*цига, чивут*) (в. Ристић 2004: 161) стога смо у централни део наше анализе укључивали и коментарисали различите механизме полисемије заступљене међу ексцерпираном грађом.

Лексичка метафора је пренос имена с једног појма на други на основу сличности. Сличност није апсолутна већ подразумева неку заједничку компоненту – облик, функцију, положај, боју порекло (Драгићевић 2007: 148). Метафоричке асоцијације код лексема чија секундарна значења немају никакву објективну сличност мотивисана су стереотипима народа о свету око њега – ове метафоричке трансформације почивају на семама колективне експресије (в. Гортан-Премк 2004, Драгићевић 2007). Семе колективне експресије су заправо мотивисане представама и уверењима друштвено-језичке заједнице и остварују се у одређеном контексту (Драгићевић 2007: 72–73). Анализом метафора заснованих на семама колективне експресије можемо продрети у „психичке и когнитивне особености језичке личности српског језика” (Јовановић Ј. 2018: 160). Занимљив приступ у својој монографији даје С. Ристић (2004) истичући да „лична емоционалност, субјективна оцена и намере субјекта именовања одражене у значењу експресивне лексике налазе своје упориште у типским представама и изванјезичкој и језичкој реалности, које као јединице знања – психоглосе одређују структуру језичке личности” (55–56).

Даринка Гортан-Премк разликује два типа метафоричких преношења са експресивним семама – онај у коме је полазна лексема зооним или фитоним, а циљна човек и други тип у коме се и у полазном и у циљном лексемом номинује човек (2004: 107).

Ј. Јовановић уочава да „уколико је мотивација за пејоративну номинацију човеков физички изглед, метафоризација се може остварити на основу некакве реалне сличности коју субјекат именовања увиђа између циљног појма – одређене особе и полазног појма – обично некаквог предмета или животиње, чије се име преноси на човека у процесу семантичке или афиксалне деривације” (2018: 147).

Неколико примера у нашој грађи забележено је у метафоричким трансформацијама мотивисаним човековим физичким изгледом на основу семе облика. Већина примера односи се на погрдну номинацију и некада је то човеков изглед у целини посматран, а некада је у потању одређени део тела, карактеристичан, онај који се одликује или предимензионираношћу или неуклапањем у стандарде друштвено-језичке заједнице. Овде можемо издвигнути примере као што су: *глиста, пракљача*, њима се номинује мршава, неретко и висока девојка, али уочавамо и примере попут: *јуница, крава, мечка, свиња, џора*, којима се означава жена са вишком килограма.

Доста је примера номинације човека помоћу зоонимских лексема. Колективне експресије су повезане са стереотипима једног народа о свету око њега (Јовановић Ј. 2018: 158), под семама колективне експресије заправо сматрају се експресивне семантичке компоненте „мотивисане представама и уверењима целе језичке заједнице о појму који је именован датом лексемом” (2018: 158). Д. Гортан Премк разликује две врсте асоцијација које у основи имају експресивну сему; оне у којима је полазна лексема зооним или фитоним, а циљна човек и другу врсту у којој се и полазном и циљном именује човек (2004: 107). Ј. Јовановић истиче да „лексема које представљају извориште метафоричких трансформација каткад излазе из оквира семантичких поља 'зооним', 'фитоним', 'човек' и њима се

означавају нпр. натприродна, митолошка бића ... те различита бића и појмови из сфере религије, и то махом хришћанског наслеђа” (2018: 161).

На основу поделе Д. Гортан Премк разликујемо фитонимске метафоре где учавамо „лексема којима се примарно именује нека биљка, а секундарно човек ... као и погрдне реализације лексема којима се примарно именују делови биљака или различити појмови везани за обраду дрвета” (Јовановић Ј. 2018: 161).

Зооним се у српској лингвистици употребљава у двама значењима – оном које се везује за лексиколошка, семантичка, когнитивистичка и лингвокултуролошка истраживања и под одредницом зооним стоји ’именица која означава неку животињу’ (К–Ш) и другом значењу из домена дијалекатских и ономастичких истраживања где се под зоонимом сматрају искључиво „властита имена животиња” (Шћепановић 2002: 322). М. Шћепановић истиче да термин зооним јесте део ономастикона, тј. треба га користити као лично име животиње, јер је потребно направити разлику међу онима и апелатива (в. Шћепановић 2002).

Следећи тип метафора јесу зоонимске метафоре. Србистичка литература богата је радовима посвећеним метафорама „чији је изворни домен животиња, а циљни човек” (Јовановић Ј. 2018: 165). Тема докторске дисертације С. Новокмета (2016) била је семантичка анализа лексема које означавају животиње, ову анализу објединио је у монографију *Називи животиња у српском језику: семантичка и лингвокултуролошка анализа*. Анализом експресивних значења лексема којима се означавају животиње бавила се А. Ранђеловић (в. Ранђеловић 2012). У свом раду закључила је да се зоонимске метафоре највише односе на духовне особине људи, пре свега негативне. И С. Новокмет и А. Ранђеловић показали су да се зоонимским метафорама посебно истичу физичке особине попут претеране дебљине и мршавости, непривлачног спољашњег изгледа, телесних недостатака. Р. Драгићевић се овом тематиком бавила у више наврата (в. Драгићевић 2007, 2010). Ј. Јовановић је у свом докторату (2018) закључила да се „зоонимским метафорама нарочито негативно оцењује човек у домену духовних особина (злоба, рђавост, неморалност), карактера и понашања (критикују се различита негативна емотивна стања) и интелигенције” (2018: 169).

Животиње су постаје типичан изворни домен за негативну карактеризацију човека недовољаних, односно смањених интелектуалних способности. Ј. Јовановић на грађи из савременог српског језика закључује да се мушкарцима глупост приписује помоћу зоонима који именују крупне домаће животиње, односно теглеће животиње које су неретко крупне и троме, док су у именовању неинтелигених жена уобичајенији називи за пернату живину (2018: 177). Слабост и кукавичлук Ј. Јовановић и зоониме попут гмизаваца, инсеката доводи у вези са њиховим недостатком физичке снаге и развијености, али и начином кретања – гмизање, пузење асоцијативно повезује са снисходљивошћу (2018: 180).

Зоонимским метафорама у номинацији човека у нашој грађи углавном се истичу негативне, погрдне особине. Пејоративно значење је далеко чешће од лаудативног. Зоонимске метафоре негативно се вреднује човек и домену духовних, али и у домену физичких особина. Посебно негативно доживљавају се лоше карактерне особине – злоба, рђавост, али и недостатак интелигенције. У пољу физичких особина истичу се лексема које означавају непривлачну физичку спољашњост, али и гојазност.

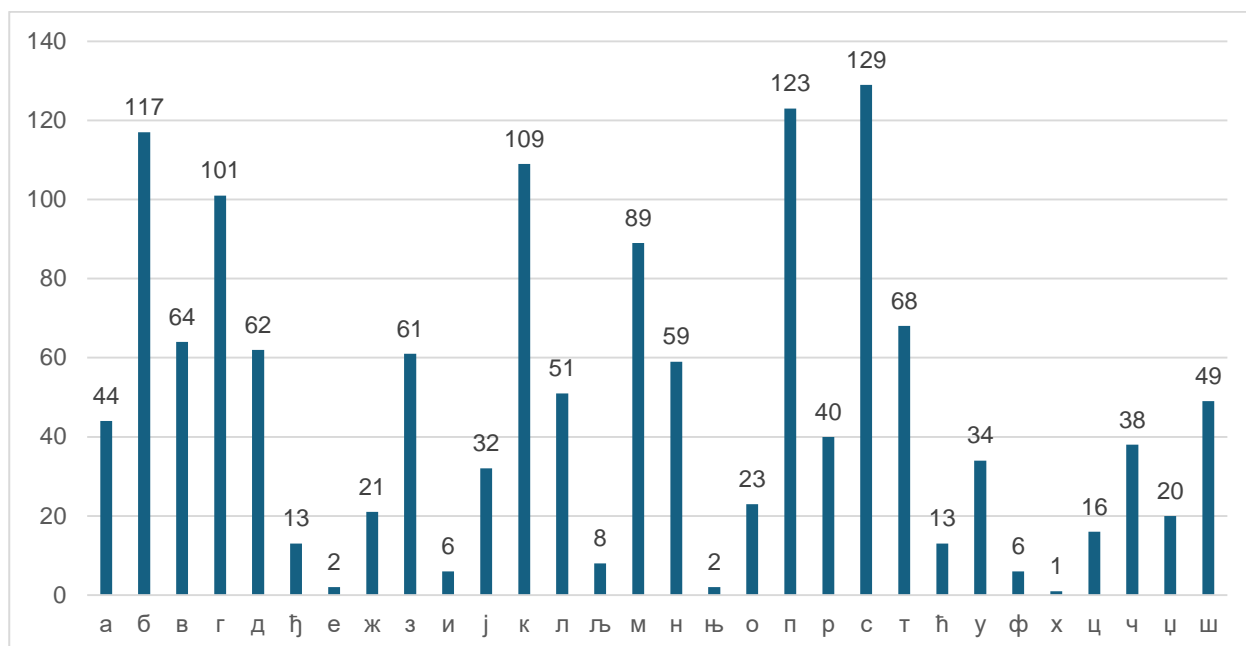
Наша грађа којом се именује човек зоонимских лексемама из домена физичких и духовних особина садржи и неке од следеће јединице, то су: *кокошка, магарац, биво, брав, бравче, во, волина, сом* које се тичу лескичко-семантичке групе глупости; *змија* и *куја* означавају зле особе; *кобила* и *крава* доводе се у везу са лењошћу.

Метонимија је механизам полисемије и под овим термином М. Ковачевић подразумева употребу једног лексичког имена уместо другог који припада истом појмовном домену и који су повезани логичким односом (1999: 175). У нашој грађи имамо неколико потврда метонимијског преноса, један увиђамо у лексеми *циброња* – насталом извођењем помоћу суфикса *-оња*; ова лексема означава човека који често пије ракију (неретко и ону лошијег квалитета), а учавамо метонимијски пренос по моделу *пиће* – особа која га конзумира; у метонимијском преносу стање – човек као представник, носилац стања

примећујемо лексему *беда*. Метонимијски пренос уочавамо и у структури лексеме *испичутура*.

7. Графичка анализа

У овом поглављу представићемо графичку анализу наше грађе.

Графикон 4: Број лексема по почетном слову

Занимљиво је да је највећи број речи на слово *с* – 129 лексема, а затим на слово *п*. Најмање лексема је на слово *х*, у питању је *хајван*, као и на слова *е* и *њ*.

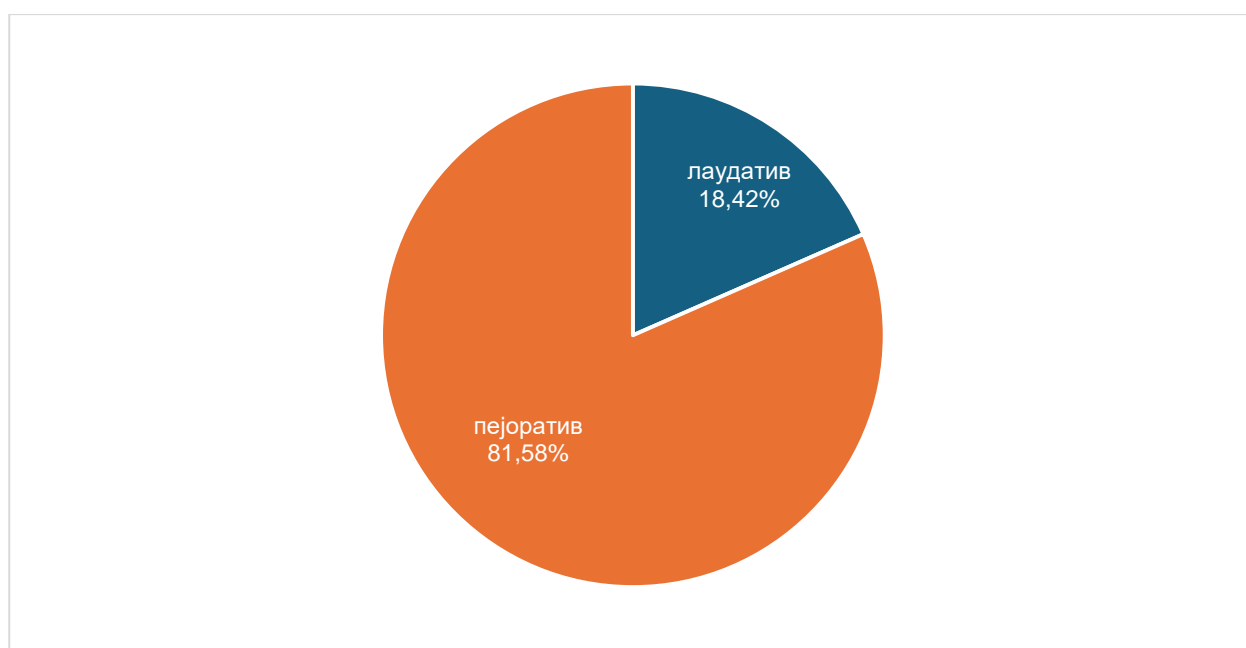
7. 1. Однос пејоратива и лаудатива

Иако експресиви припадају периферији лексичког система и у традиционалној лингвистици није довољно представљена њихова улога у језичкој употреби (Ристић 2004: 39), С. Ристић својом монографијом није дозволила да ове јединице остану на маргини језичких проучавања и поставила је теоријско-методолошки оквир у испитивању експресивне лексике. Њена истраживања била су усмерена на откривању карактеристика лексичких експресива који на најбољи начин осликавају језичку личност, али и креативност говорника српског језика у домену експресије (2004: 41). Ауторка истиче да се експресивна лексика одликује секундарном номинацијом у којој језички знак издваја оно што се из класе издваја. Тај објекат осликава периферно својство које се асоцијативним путем, помоћу тропа и фигура повезује са квазистереотипом. Јединице другостепене номинације углавном и преко квазистереотипа чувају и преносе податке о концептуалној слици света (2004: 47). У основи значења експресивне лексике је емоционално стање субјекта говора, а циљ је постизање одговарајућег деловања на адресата. Заправо се емоционални однос заснива на оцени добро/лоше (2004: 47).

Као општу карактеристику експресивне лексике С. Ристић наводи знатно већи удео пејоративних лексема у односу на лаудативе. До истог закључка дошла је и Р. Драгићевић: „У народним говорима, тако и у српском језику, постоји упадљиво више лексема којима се означавају непожељне емоције, особине, радње појаве, од оних којима се исказују пожељне” (Драгићевић 2018: 162). У уводу смо нагласили да је при истраживању експресивне лексике знатно више пажње посвећивано јединицама негативне тоналности, односно пејоративима. Експресивна лексика, пре свега лексичка пејорација, била је предмет бројних истраживања у словенском свету. Знатно више истраживања посвећено је пејоративима, разлог томе лежи с једне стране у њиховој бројности наспрам лаудатива, такође, склонији смо фреквентнијем

именовању онога што је нетипично и одудара од уобичајеног у негативном смислу и веома ретко се лексикализује нешто потврдно, пожељно, лепо. Свака врста одступања и аномалије побуђује више заинтересованости од позитивних особина. Акт лексичке оцене подразумева поређење једног појма (у ауторкином, али и нашем истраживању особе) са стереотипом у односу на који се темељи евалуација (Јовановић Ј. 2021: 129). О. Н. Крилова је при анализи лексема негативне оцене у руском и немачком језику запазила да човек и у оном што је неутрално, просечно ипак тежи ка негативном (2009: 32). Доказ можемо пронаћи и у нашој грађи и низом синонима одређеног пејоратива, али и и те како пејоративним објашњењима одређених већ негативно маркираних лексема које смо ексцерпирани из *Речника Драгачева*, а које ћемо приложити на крају рада.

У нашој грађи свега је 18,42 посто лаудатива, док је број пејоратива четири пута већи, што је потврдило и нашу полазну претпоставку да ће пропорција позитивних и негативних јединица експресивне тоналности бити неједнака, односно да ће потврдити и закључке донете у досадашњим поненутим истраживањима да је лексема којима се номинују негативне особине много више у односу на лексема којима се означавају позитивне.

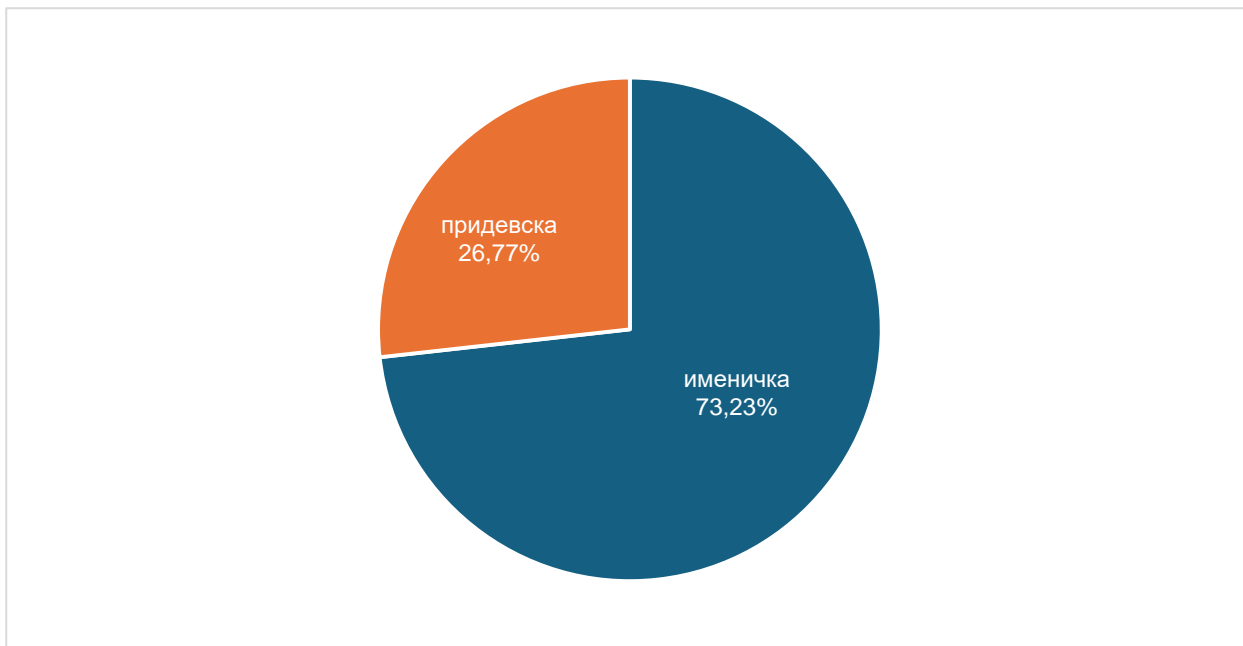

Графикон 5: Процентуални однос лаудатива и пејоратива

7. 2. Однос придевских и именичких

С. Ристић пише да испољавање емоција преко придевских експресива није карактеристика српског језика (пре свега мислећи на стандардни идиом). Ово подразумева посебно увођење адресата у личну сферу говорника ради превазилажења дистанце и ради непосредније комуникације у ситуацијама у којима говорници нису блиски или постоји неравноправност међу учесницима. Ово је карактеристично за хипокористике и пејоративе којима се појмови не квалификују него се на посредан ласкав или погрдан начин номинују и говорник исказује позитиван или негативан став према адресату (Ристић 2004: 137).

Ипак, неки говори српског језика се одликују „изразитом експресивношћу, чак и у сфери придева и прилога што није карактеристично за стандардни језик” (2004: 19). Наша грађа потврђује велики број именичких јединица, што би и драгачевски говор сврстао у говоре са изразитом именичком експресивношћу.

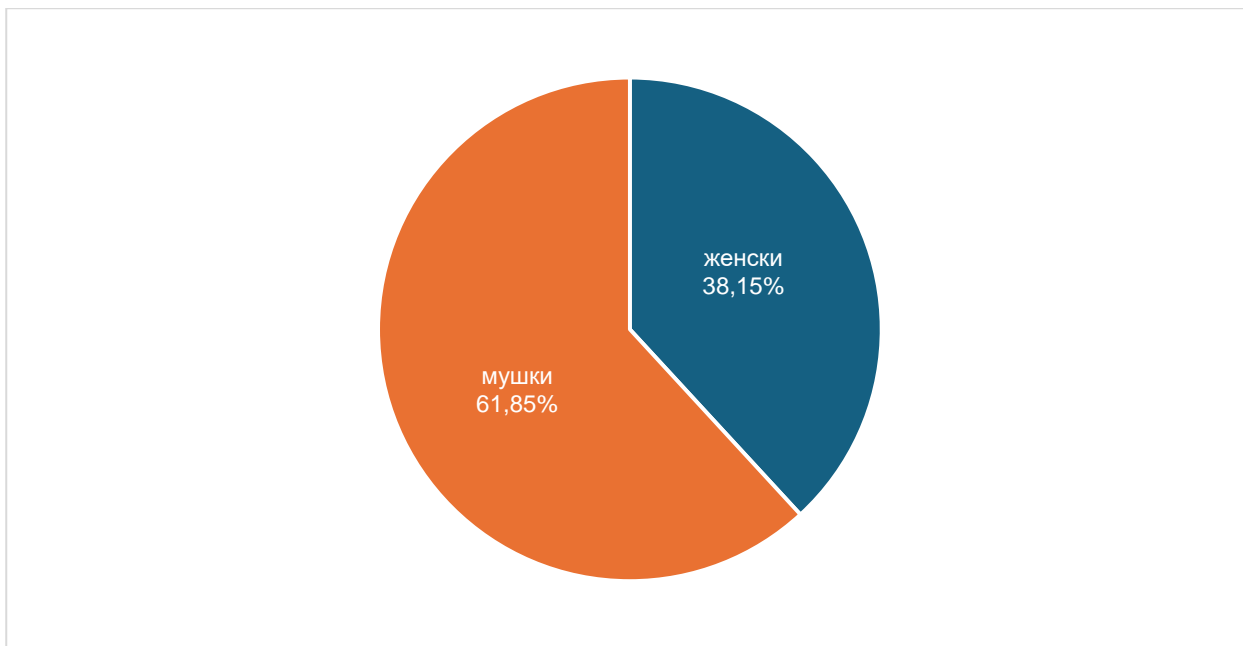

Графикон 6: Процентуални однос именичких и придевских јединица

7. 3. Однос мушких и женских пејоратива

С. Ристић истиче да је, без обзира на историјски период српског језика, број експресива за особе мушког пола увек већи него за особе женског пола и ову чињеницу посматра као показатељ континуитета у развоју експресивне лексике (Ристић 2004: 163). Овај податак потврђује и наша дијалекатска грађа. Међутим, у савременом језику издвајају се и експресиви којима се именују особе уопште као носиоци одређених особина – што се може посматрати као одређена врста промене и иновације у развоју нашег језика на нивоу експресивне лексике (2004: 163). Ову категорију смо означили као универзалне експресиве, с обзиром на то да се могу односити и на особе мушког, али и на особе женског пола.

На основу већег броја експресива за особе мушког пола С. Ристић истиче да су главни актери овакве комуникационе ситуације мушкарци, што значи да они преовладавају у улози говорника – субјекта и у улози предмета комуникације – објекта именовања. Она сматра да је још један разлог томе што је број негативних експресива већи у односу на оне позитивне тзв. мушки (груб) говор, али и због културолошких разлога – слободе у изражавању и нецензурисању свог говора. Уколико ове културолошке позадинске разлоге повежемо и са патријархалним положајем жене у српској традицији – женама је својствена аутоцензура и већа и израженија суздржаност у комуникацији, на основу чега видимо да се статус жене у говорној заједници није много променио. Овом тврђењу доприносе и стереотипи између полова, као и поменути патријархални кодови у традицији и култури носилаца српског језика (Ристић 2004: 1641–65).

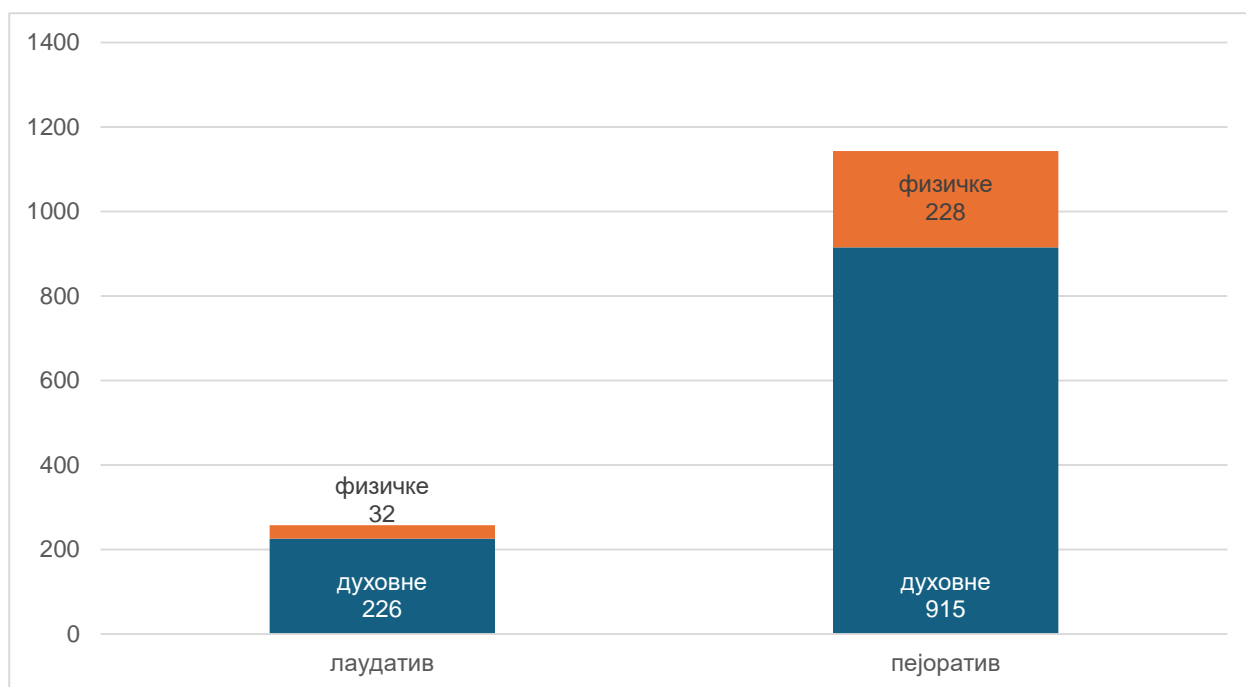

Графикон 7: Процентуални однос именичких јединица према роду

Стана Ристић сматра да постоје одређена правила у употреби експресивне лексике у свакодневној комуникацији. Део тих правила односе се и на комуникацију са женским полом, али и на комуникацију у њиховом присуству. То се уочава и у мањем броју погрдних назива за жене (Ристић 2004: 165)

Критеријум пола јако је важан у експресивној лексици. Анализа грађе показала је да је број експресива за мушкарце већи него број експресива за жене. Разлози за овај однос могу бити социјалног карактера, али су и условљени културним, традиционалним, односно патријархалним факторима. Већи број пејоратива за мушкарце у Вуковом *Рјечнику* из 1852. године М. Стакић тумачи неравноправним положајем жена у друштву, а не жељом да се оне поштеде и заштите (Стакић 1987: 157). Број погрдних имена за особе женског пола по физичком, спољашњем изгледу кроз историјски континуитет је већи од броја имена за мушке особе. Веома је бројна група именица којим се означава спољашњи изглед жене. Ово је уједно и група која је најподложнија променама; већина имена се генерацијски смењује (Ристић 2004: 167). Ова врста експресивне лексике је показатељ параметара лепог и ружног у једном временском периоду. У нашој грађи пејоративи којима се означава непријатан спољашњи изглед тичу се ружноће уопште (*наказа*), неуредности, дебљине, мршавости и одређених деформитета и различитих врста инвалидности, као и нестандардне димензије одређених делова тела, пре свега стомака, груди и задњице.

Н. Миланов и М. Стојановић су анализирајући погрдне називе за човека у општем речнику српског језика закључиле да се на мушкарце односи више мана које се тичу појединих делова тела, док се код жена већи број пејоратива тиче целокупног изгледа, као и да је знатан број пејоратива којима се номинују ружне жене, али да се и женама и мушкарцима подједнако замера ако су претерано дебели, односно мршави (Миланов/Стојановић 2011: 536).

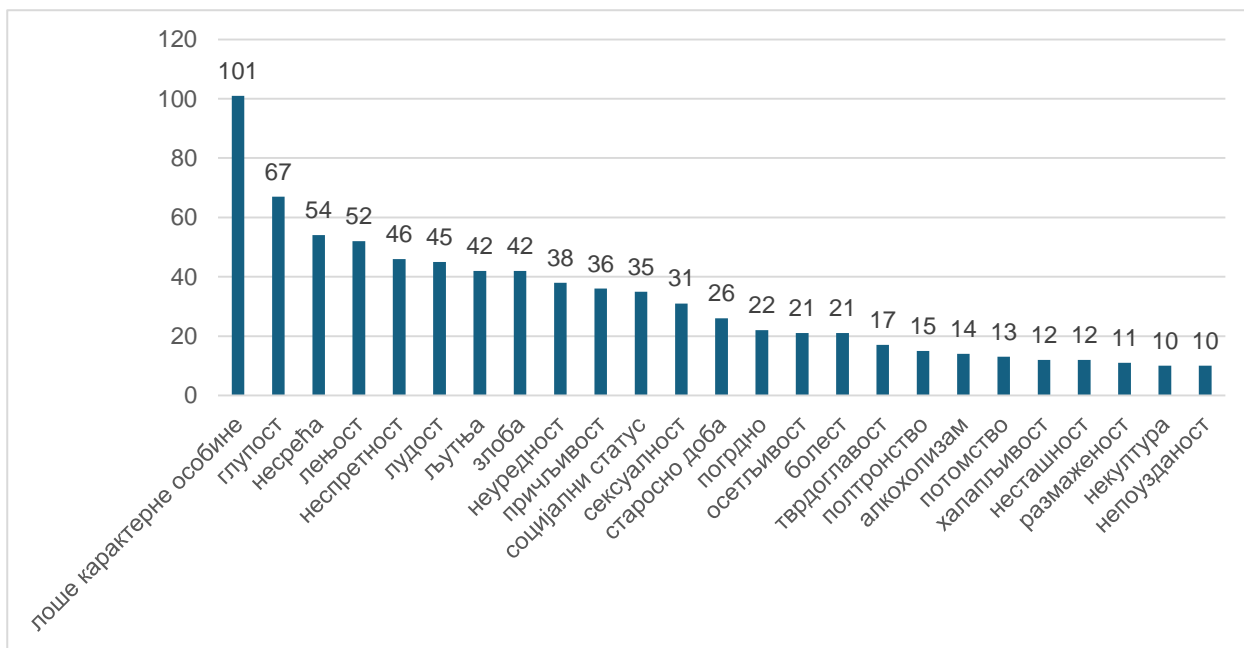

Графикон 8: Однос духовних и физичких лаудатива и пејоратива

У анализи придева који означавају људске особине Р. Драгићевић констатовала је да више има придева којима се означавају духовне особине од оних којима се означавају физичке. Придеве који означавају физичке особине ауторка је поделила у две групе, оне којима се означава пожељна особина и оне којима се означава непожељна особина. Придеви за пожељне физичке особине означавали су позитивну обележеност по изражености неког дела тела, сличност са неким или нечим и оне који су имали неко друго значење позитивно обележено. Разуђенији су придеви за непожељне физичке особине; прву групу чине они који означавају опште својство које свако од нас поседује у одређеном степену, у другој обележеност по некој карактеристичној радњи или пак физичком деформитету, трећу групу чине они који означавају апсолутно одсуство неког својства, у четвртој су придеви који означавају сличност са неким или нечим, обично непожељним и у последњој, петој групи су они који обележавају негативну маркираност по изузетној наглашености неког од делова тела (Драгићевић 2001: 250–251).

Р. Драгићевић је закључила да је придева којима се означавају духовне особине више у односу на оне којима се означавају физичке особине. Наша грађа доказује исто. И у групи пејоратива, али и у групи лаудатива знатно је више јединица које се односе на духовне особине човека.

Такође, приметили смо да је група пејоратива којима се номинује човек према духовним особина знатно разуђенија у односу на групу којима се номинује човек према физичким одликама.

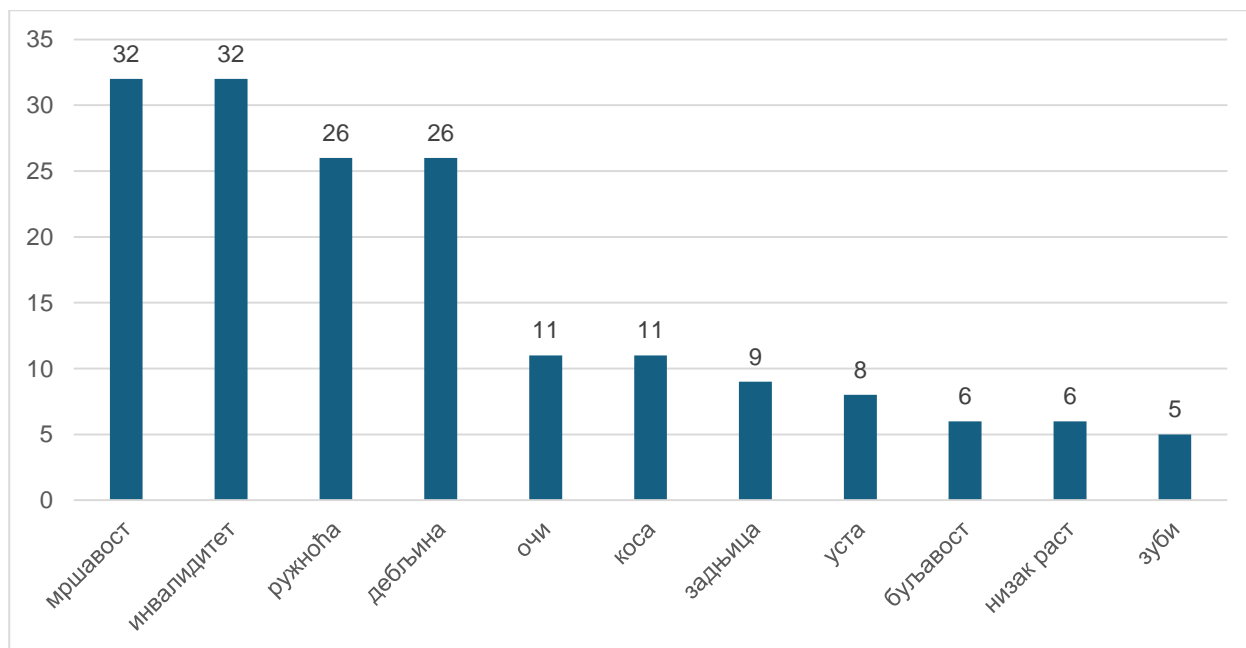

Графикон 9: Број духовних пејоратива у лексичко-семантичким групама

Најразуђенија група јесте група која се односи на пејоративе којима се према духовним особинама именује човек у драгачевској језичкој-заједници. На графику се не налазе све лексичко-семантичке групе, приказали смо оне које броје десет, односно више од десет јединица.

На основу датог графикона можемо уочити шта се у Драгачеву поима као непожељна духовна особина, навика или начин понашања. Најбројнија је група која се односи на лоше карактерне особине. Неке од лексема из те лексичко-семантичке групе су и: *багра, бараба, безбожник, вукара, вуњара, вуцибатина, гадан, гњида, дандара, дрипац, ђубре, жгадија, закерало, зликовац, зулумћар, јајара, јуда, кабадахија, крвник, кулов, лажара, лактарош* и слично. У овој групи лексема са заједничком архисемом 'особа' и интегралном семом 'морална особина' највише је примарних експресива, али су забележени и неки секундарни, попут: *гњида, пашче, свиња, џукац, џукела и џукелчина*. С обзиром на то да је у лексичко-семантичкој групи са интегралном семом 'добар човек' више од тридесет јединица, можемо закључити да се нечовештво, аморалност, односно некарактерни људи у Драгачеву не цене, стога и оволико јединица у лексичко-семантичкој групи пејоративи и лоше карактерне особине. Духовне особине које се такође мереју у говору Драгачева су: глупост, лењост, лудост, љутња, злоба, неуредност и причљивост.

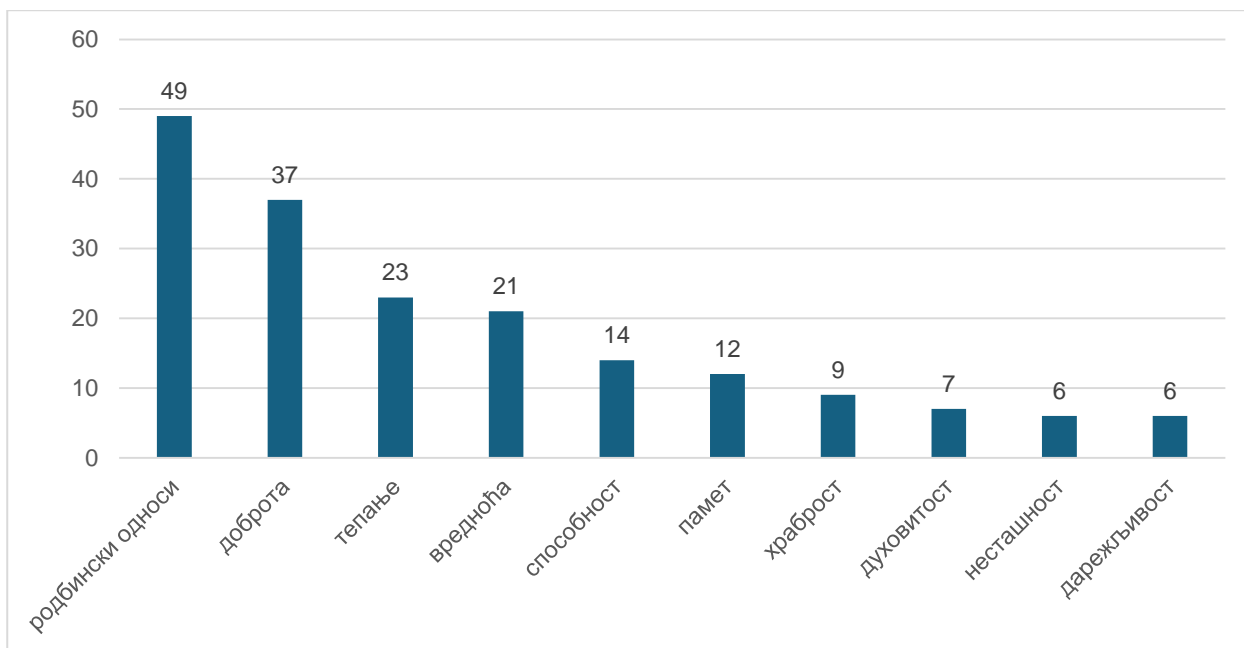
Бројчана заступљеност пејоратива организованих према духовној особини која мотивише погрдно именовање је следећа: глупост, злоба (рђавост), лењост, брбљивост, кукавичлук (слабост), полтронство, непоштење, бескарактерност и остале особине (Јовановић Ј. 2018: 626). Можемо уочити да су језичка слика света говорника српског језика, као и друштвено-језичке заједнице Драгачева, али и систем вредности, слични. Драгачевци, као и српско народ уопште, веома мереју глупост, лењост и неспособност.

Графикон 10: Број пејоратива у склопу физичких карактеристика

Из грађе су се издвојиле следеће лексичко-семантичке групе пејоратива који се односе на физичке карактеристике човека: пејоративи и непријатан физички изглед, пејоративи и дебљина, односно мршавост, пејоративи и предимензионираност, пејоративи и низак раст, пејоративи и косматост, пејоративи и инвалидитет.

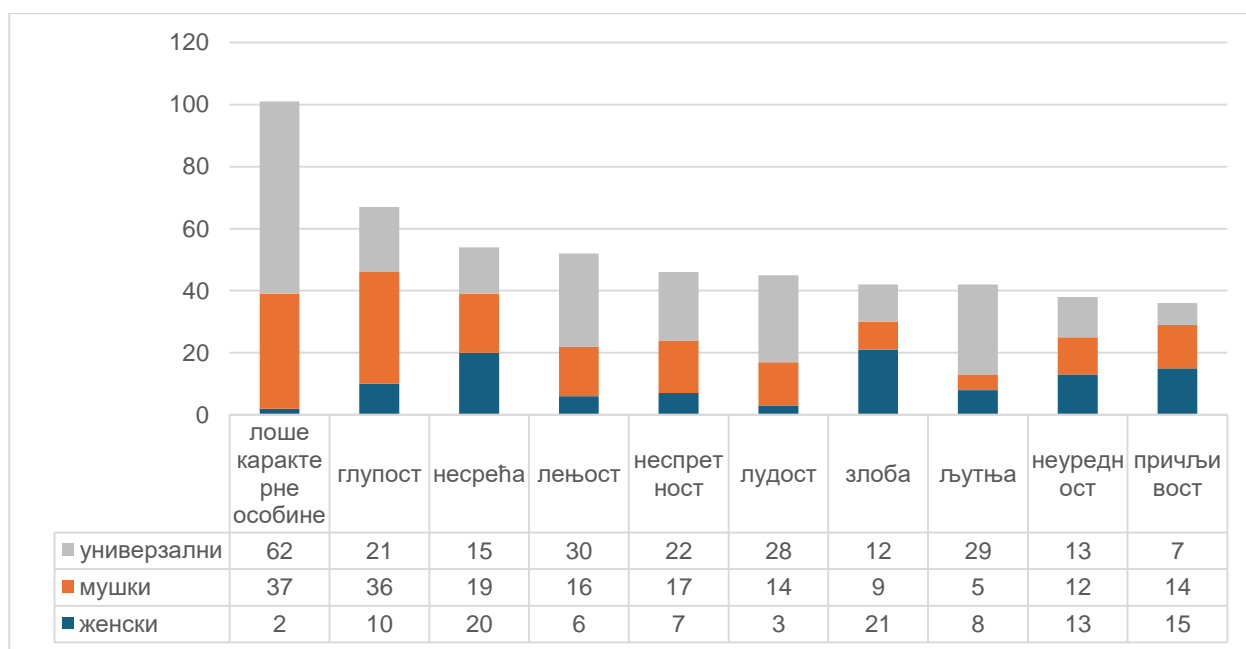
По 32 лексеме налазе се у групама које се односе на мршавост и инвалидитет, а по 26 у групама које номинују човека на основу непријатног физичког изгледа и дебљине. Предимензионираност у грађи се односи на преувеличан изглед очију, задњице, уста и зуба. У лексичко-семантичкој групи уочавамо да је „погрдно значење најчешће израз негативне оцене у вези са прекорачењем мере”, тј. „са одступањем од оних параметара у вредносних еталона [...] који се, од стране субјекта оцене, схватају као пожељни или (опште)прихваћени” (Вељковић Станковић 2011: 67). Дакле, особа у Драгачеву не сме бити ни премршава, ни предебела, нити непријатне спољашњости, односно чак и због деформитета, на које носиоци не могу утицати, особе у Драгачеву бивају предмет поруге и подсмеха. Приметили смо да се, чим уочавамо неку особину која се не уклапа у домен прихватљивог или пожељног, стварају услови за обликовање пејоратива.

Графикон 11: Број духовних лаудатива у лексичко-семантичким групама

Нагласили смо да је за Драгачевце породица јако важна. Породица се чува, о њој се брине, она је срж света ове друштвено-језичке заједнице. И то не само примарна породица. Са много поштовања и љубави Драгачевци се опходе према својим како ближим, тако и даљим рођацима. Љубав према породичном животу, неговање родбинских веза, поштовање и пажња према члановима свог рода за Драгачевце су од изузетне важности и то је приметно и у немалом броју лаудативне лексике, начину на који се Драгачевци обраћају породичним члановима.

Лексичко-семантичка група која се тиче родбинских односа најбројнија је у грађи и броји 49 јединица. За њом је са 37 лексема лексичко-семантичка група лаудативи и доброта. Прототипичне особине, поред добротe, које друштвено-језичка заједница Драгачева сматра изразито важним јесу: вредноћа, способност, мудрост, храброст и духовитост. Лексичко-семантичка група лаудативи и несташност односи се првенствено на децу.

Графикон 12: Однос пејоратива који се односе на мушкарце и жене и њихова бројност у лексичко-семантичким групама

Издвојили смо десет најбројнијих лексичко-семантичких група заступљених у нашој грађи, то су: лоше карактерне особине, глупост, несрећа, лењост, неспретност, лудост, злоба, љутња, неуредност и причљивост.

Категорије у којима је број јединица којима се номинују жене већи у односу на оне којима се номинују мушкарци јесу: несрећа, злоба, љутња, неуредност, причљивост. Знатно је више лексема којима се номинују жене као носиоци особина злобе, покварености и рђавости.

Више јединица којима се означавају мушкарци према непожељним особинама налази се у лексичко-семантичким групама лоших карактерних особина, глупости, лењости, неспретности и лудости.

8. Закључак

Предмет истраживања била је лингвокултуролошка анализа лексичког фонда именица и придевских јединица експресивног значења којима се именује човек у говору Драгачева са околином. Под експресивима подразумевали смо јединице које на лексичком плану функционишу као јединице другостепене номинације за исказивање субјективне оцене, емотивног става – одобравања или неодобравања. Они су функционисали на нивоу синонима, полисемантичких структура, одређених творбених модела и слично као јединице негативне експресивне тоналности – пејоративи, али и оне позитивне, афирмативне експресиве тоналности – лаудативи. Анализирали смо и пејоративне и лаудативне једнолексемне јединице чија је конотација погрдна, иронична, односно похвална, афирмативна. Истраживању смо приступили с лингвокултуролошког аспекта, са циљем да пружимо што потпунији опис експресива у говору драгачевског краја. Поред примарног лингвокултуролошког приступа у раду смо користили и лексичко-семантички, као и творбено-семантички аспект. Помоћу њих покушали смо да одговоримо на питања: 1) какве се експресивне јединице користе у говору Драгачева са околином; којих јединица је више, пејоративних или лаудативних 2) који творбени и лексички механизми се јављају и 3) каква је језичка, тј. дијалекатска слика света, односно какав став Драгачевци имају према именованим јединицама и који систем вредности гаје. Ради добијања што прецизнијих резултата истраживање смо спровели на ужем географском поднебљу – у Драгачеву са околином, области у југозападној Србији. То је бивши драгачевски срез, који је припадао рудничком округу. У склопу забележене границе Драгачева дате према Ердџановићу (1902: 5), Драгачеву су припадала и села Лопаш, Прилипац и Пилатовићи, али данас се Драгачевом сматра територија општине Лучани (Ђукановић 1995: 13), а горепоменуто села данас припадају општини Пожега. С обзиром на то да је теренско истраживање обухватило и села Лопаш, Прилипац и Пилатовиће, јер смо се водили етнолошком и етнографском, а не територијално-административном границом, наслов истраживања гласи *Експресивна лексика у говору Драгачева са околином – лингвокултуролошки приступ*. При теренском истраживању настојали смо да у испитиваним селима нађемо говорнике старије од седамдесет година, а један од додатних критеријума на који смо обратили пажњу приликом избора информатора био је да испитаници немају више од четири разреда основне школе и да нису дуже боравили ван родног села, односно да се нису селили са територије Драгачева и околине. Непосредности и спонтанијем разговору допринело је то што смо већину саговорника познавали лично, а то је за резултат имало жив и аутентичан говор.

Говором Драгачева у својој докторској дисертацији одбрањеној 1990. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду, а касније преточеној у истоимену монографију објављену 1995. године, бавио се др Петар Ђукановић. Истраживање је спроведено у више наврата од 1984. до 1989. године (Ђукановић 1995: 16). О експресивној лексици говора драгачевског краја до сада није писано. Анализа експресивне лексике лингвокултуролошким приступом помогла нам је при осликавању језичке слике света у говору драгачевског краја, али и проницању културе мишљења и живљења Драгачеваца. Изучавање механизма именовања доприноси и разумевању културног идентитета једне језичке заједнице (Савић Грујић 2016: 6), а процеси именовања човека као носиоца специфичних физичких, карактерних и психичких особина, припадника различитих социјалних група и учесника у процесима свакодневне комуникације представљају један од централних проблема и у истраживању домаћих научника (2016: 7). Експресивна лексика била је предмет проучавања Стане Ристић и своје закључке и анализе године 2004. објединила је у монографији *Експресивна лексика у српском језику*. Ова монографија нам је била од великог значаја, посебно при успостављању теоријско-методолошког оквира. При анализи придевских јединица експресивне конотације помогли су нам радови наших домаћих научника. Творба и семантичка анализа придева са значењем људских особина на материјалу књижевног језика била је предмет истраживања Р. Драгићевић (2001), док се

атрибутивним именицама у српском књижевном језику и мотивационим могућностима за номинацију човека бавила Г. Штасни (2013); проучавањем творбено-семантичке анализе пејоратива за мушка и женска лица, као и анализом придева у вези с човеком, Р. Жугић је знатно допринела дијалекатској лексикологији (в. у литератури Жугић), док се пејоративима и лаудативима у пиротском крају бавила Д. Ратковић. Веома вредна истраживања уобличена су и у докторским дисертацијама Ј. Јовановић (*Лексика погрдног значења у именовану човека у српском језику*), А. С. Грујић (*Антропографска лексика у говорима сврљшичког краја*) и монографији Т. Милосављевић (*Лексика српског призренског говора*).

Основни циљ нашег рада био је да се, помоћу лингвокултуролошке анализе ексцерпираних примера из релевантних лексикографских извора, секундарних извора (књижевних дела), али и анализе грађе прикупљене захваљујући теренском истраживању, пружи увид у лексичке, семантичке и стилске одлике експресивне лексике говора Драгачева са околином. Значај у бирању баш овог истраживања увидели смо и у важности чувања актуелне језичке слике говора Драгачева, с тим што значај видимо и у ређим лингвистичким истраживањима овог језичког поднебља.

Добијене закључке упоредили смо са закључцима до којих се дошло при истраживању српског језика на материјалу урбаног говорног идиома (в. С. Ристић, Д. В. Станковић, Ј. Јовановић), као и закључцима до којих се дошло у истраживању призренско-тимочког дијалекта (в. Д. Ратковић и А. Савић Грујић, Т. Милосављевић) и косовско-ресавског дијалекта (в. Р. Драгићевић). На основу истраживања лексике експресивног значења дошли смо до закључака који су елементи језичке слике света; као и сличности и разлика говора урбане и руралне средине. Истраживање лексичких јединица које се односе на експресивни слој језика помогло је утврђивању лексичке слике говора Драгачева са једне стране и изоштравању и схватању културног припадања ове језичке заједнице и њене културне специфичности са друге стране. Посебну пажњу смо посветили творбеној анализи деривата добијених суфиксацијом, потврђујући хипотезу да ће се мрежа распрострања суфикса подударати са сликом у савременом српском књижевном језику, али да ће одступати од резултата добијених у истраживањима у призренско-тимочној зони.

Као што смо и претпоставили, однос негативних експресива и оних позитивних и експресивно неутралних лексичких јединица је диспропорционалан. Број позитивних и експресивно неутралних лексичких јединица јесте занемарљив, што потврђују и различита пређашња истраживања на корпусу савременог српског (в. С. Ристић 2004 и Ј. Јовановић Ј. 2018), али и на корпусу других дијалеката (в. А. Савић Грујић 2016 и Р. Драгићевић 2018). Пејоративи чине 80 процената наше грађе.

Постулати теоријско-методолошког приступа тумачења експресивности постављени су у монографији Стане Ристић *Експресивна лексика у српском језику*, у којој ауторка и са синхроног и са дијахроног аспекта, помоћу когнитивног модела значења експресивне лексике српског језика, представља начин обраде овог слоја лексичког система, полазећи из угла когнитивне лингвистике и теорије језичке личности. У нашем истраживању методолошки поступак анализе био је пре свега лингвокултуролошки. Лингвокултуролошка метода употребљена је из два разлога. Први је да бисмо пружили одговор на питање који систем вредности негују говорници драгачевског краја, а овај поступак омогућава да се реконструишу неки елементи дијалекатске језичке слике света у српском језику; други јесте да се уочи однос међу пејоративима и лаудативима унутар говора Драгачева, јер је до сада више пажње посвећивано проучавању лексема негативног значења, пошто је општа карактеристика експресивне лексике знатно већи удео јединица са негативном конотацијом у односу на јединице позитивне конотације. Помоћу лингвокултуролошке методе дошли смо до закључака у вези са културним стереотипима везаним за човека у драгачевској језичкој заједници, односно какве су особине похвалне, пожељне и високо вредноване, а какве припадају негативном тумачењу, презривом и непожељном, чиме смо продрли делимично до дијалекатске слике света говорника Драгачева.

Као високовредноване особине издвојиле су се: доброта, вредноћа, способност, мудрост, храброст, духовитост и дарежљивост. Драгачевци цене људе који поседују бистрину ума, трезвеност, виспреност, оне који поштују српско гостопримство и гостољубље, као и осећање сродства и припадности, поштовање родбинских односа. Док се према јединицама негативне експресивности може закључити да се у друштвено-језичкој заједници Драгачева изразито осуђују лоши људи, особе склоне лицемерству, дволичности, превртљивости и безобразлуку, зли и лењи и недовољно интелигентни људи.

Лингвокултуролошкој методи придружили смо лексичко-семантички и творбено-семантички приступ ради добијања целовитије слике природе експресива у говору Драгачева са околином. Издвојиле су се одређене лексичко-тематске групе, односно асоцијативна поља. Лексеме су повезане у различита семантичка поља помоћу хиперсема. Некада није било сасвим једноставно одредити којој групи лексема припада, тако да су у грађи забележени и гранични, односно прелазни случајеви. Лексичко-семантичком класификацијом ексцерпирани грађе чија је заједничка архисема 'човек' добили смо следеће лексичко-семантичке групе: пејоративи и старосно доба, пејоративи и етничка припадност, пејоративи и социјални статус, пејоративи и сексуалност, пејоративи и потомство, пејоративи и лоше карактерне особине, пејоративи и глупост, пејоративи и лењост, пејоративи и несрећа, пејоративи и непоузданост, пејоративи и емотивност, пејоративи и лукавост, пејоративи и причљивост, пејоративи и тврдоглавост, пејоративи и шкртост, пејоративи и халапљивост, пејоративи и неуредност, пејоративи и злоба, пејоративи и размаженост, пејоративи и грубост, пејоративи и љутња, пејоративи и неспретност, пејоративи и некултура, пејоративи и несташност, пејоративи и алкохолизам, пејоративи и болест, пејоративи и лудост. Након првог дела пејоратива и духовних особина, начина понашања и навика, који је уједно и најбројнији међу лексичко-семантичким групама, садржи чак 27 група, анализом грађе издвојиле су се следеће лексичко-семантичке групе пејоратива које се односе на физичке карактеристике човека: пејоративи и непријатан физички изглед, пејоративи и дебљина, односно мршавост, пејоративи и предимензионираност, пејоративи и низак раст, пејоративи и косматост, пејоративи и инвалидитет.

Све јединице позитивне експресије можемо поделити у следеће групе: лаудативи и доброта, лаудативи и вредноћа, лаудативи и дарежљивост, лаудативи и духовитост, лаудативи и мудрост, лаудативи и спретност, лаудативи и храброст. У анализи физичких лаудатива посебно се издвојила лексичко-семантичка група лаудативи и лепота, док су последње две лексичко-семантичке групе: лаудативи и родбински односи и лаудативи и тепање.

И у драгачевској друштвено-говорној заједници, као и у српској језичкој заједници уопште, присутне су лексеме које потврђују стереотип жене у језичкој слици света – оне која није одвећ ни мршава, ни дебела, и посебно оне која чува породично огњиште тако што не бива – *скитара*, *сокачара*. Идеал жене у Драгачеву никако не сме бити нарушен њеном сексуалном активношћу – дакле, нити учесталост сексуалних односа, нити мењањем партнера. Стереотипна жена је чедна и сексуално што мање активна, док за мушкарца ове карактеристике не важе, напротив, на мушку сексуалну активност гледа се веома благонаклоно, па чак и афирмативно. Честа промена партнера и сексуалне слободе су нешто на шта се код мушкараца гледа и са дивљењем и глорификовањем, уз подршку. Лингвокултуролошка и лексичко-семантичка анализа указала је на својеврсну нетрпељивост према старијим особама и посматрање старости као нечег негативног, пре свега јер се доводи у везу са пропадањем, болешћу, а самим тим и са смрћу. Насупрот веома негативне слике старости, младост се у Драгачеву повезује са незрелостју, неискуством, али се ни изблиза не посматра негативно, напротив, према млађој популацији осетна су топла и нежна осећања, њихово незнање или неадекватно понашање приписује се њиховим годинама и прашта им се. Анализа пејоратива чији је денотат 'човек' осветлила нам је шта се то у Драгачеву сматра непожељним и непотребним, односно које су негативне духовне особине које се могу односити на човека. Пре свега негативно се посматрају људи који се одликују лошим

карактером, рђавошћу, а онда и злбом. Злоба као непожељна и негативна духовна особина приписује се више женама него мушкарцима. Од 42 лексеме 9 јединица се односи само на мушкараца. Погрдно значење лексема забележених при номинацији зле особе углавном је на основу семантичке деривације, и то метафоре, где можемо издвојити оне којима се именују животиње – пре свега змија, облицима: *змија*, *змијурина*, *отровница*, *отровњача*, при чему је важан лингвокултуролошки моменат слике змије у говору Драгачева, или неких натриродних бића из предања и митологије, као што су *аспида*, *бештија*, *вештица*, *вештичара*, *вештиченда*, *ростија*, *сатануша* и *чињалица*. Веома негативно се посматра глупост и недовољна интелигенција се доводи у везу са статичношћу, тромошћу и лењошћу. Ово је једна од непожељних духовних особина према којој друштвено-говорна заједница има низак праг толеранције, што се огледа у бројним пејоративима за особу смањене интелигенције, док са друге стране памет и мудрост сврстава међу најважније вредности које прототипична личност у Драгачеву мора поседовати. Знатно је већи број лексема погрдног значења којима се означава мушкарац, у односу на број јединица које служе за именовање неинтелигентне жене. Већи број пејоратива из ове групе настао је помоћу метафоричног преноса, а изворни домени били су зооними, али и предмети (нпр. *будак*, *буздован*, *дудук*). Марљивост, способност и вредноћа су неке од највиших вредности и најцењенијих особина у друштвено-говорној заједници Драгачеваца, на другом крају скале налазе се лењост и доколичарење, а веома је занимљиво да је у грађи забележен знатно већи број пејоратива којима су означени лењи мушкарци. Шеснаест именичких јединица користи се да означи лење мушкараце, наспрам само шест којима се номинују жене. Лењост као негативну духовну особина код мушкараца довели смо у спону са потенцијалном финансијском и егзистенцијалном пропашћу породице и чињеницом да мушкарац, као стуб породице мора бити издржавалац, хранилац, односно никако не сме бити непредузимљив и лењ. Ни на претерану причљивост не гледа се благонаклоно. Ова особина сматра се непожељном код оба пола и подједнако негативно се посматрају и садржај конверзације који мора бити смислен, као и количина, односно дужина трајања говорења. Бесмислено и неповезано говорење наилазе на осуду у говорној заједници Драгачева, као и неодмерено, односно неумерено излагање. Међу негативним особинама су и алкавост, која се налази између физичке и духовне, и у говорној заједници Драгачева се врло негативно посматрају алкавост и немар, било физичка, било карактерна; тврдоглавост за коју смо уочили да појам тврдоглаве особе у говору Драгачева укључује и особине као што су: својеглавост, пргавост, задртост, али и ограничене интелектуалне способности, као и то да се већином именичких јединица означава тврдоглав, задрт мушкарац.

У групи која садржи пејоративна именовања људи који се односе на одређени друштвени и материјални положај/статус запазили смо да се подједнако негативно посматра било која врста крајности, односно одскакање из домена уобичајеног, нормалног и (прото)типичног. Представници високих друштвених положаја, материјално ситуирани и уопште особе које су финансијски обезбеђене, односно имају више од уобичајеног неретко су предмет подсмеха и именовања која сугеришу да им дата позиција не припада и да свој посао не извршавају на одговарајући начин. *Главоња*, *мудоња* су творенице грађење суфиксом -оња који означава денотата чији је предмет из основе X увеличан, у овим случајевима именовања су дата иронично, подсмешљиво и са циљем да саговорника унизе и посраме. Поред осуде колектива која је упућена оним припадницима друштва који имају више у односу на просек, интересантно нам је било то што се подједнако негативно и презриво гледа и на чланове колектива који се налазе на сасвим другом крају друштвено-материјалне лествице, на оне који су сиромашнији од просека, који се одликују ниским материјалним статусом. Са лингвокултуролошког аспекта занимљиво нам је било да су се као представници занимања једино издвојили пејоративи за сараднике у полицији, чиме је потврђен велики анимозитет драгачевске заједнице према овом послу, која се поклапа са сликом у српском језику уопште.

Негативно се посматрају и грубост, хировитост и уображеност. Грубост, непријатност и неприступачност наилазе на неодобравање јер нарушавају културне и васпитне норме понашања. Ове особине се више уочавају код припадника мушког пола, претпоставили смо да су се непријатност и грубост код жена строже гледале и да су ове особине женама унутар патријархалних устројстава незамисливе, јер је жена морала бити чедна, смерна и сталожена, без наглих реакција и јавног исказивања било каквих, а посебно не негативних, јаких и бурних осећања. Дрчни, арогантни људи су неретко бивали предмет подсмеха, а овај вид понашања био је такође предмет поруге и неретких пошалица.

Поред пејоратива и лаудатива који се тичу психичких, духовних особина, као посебна лексичко-семантичка група издвојиле су се експресивне јединице позитивне и негативне тоналности које се тичу физичког изгледа, односно физичких карактеристика, али и физичких недостатака, на које носиоци не могу да утичу, а предмет су подсмеха и поруге. Идентификациона сема јесте 'физичка особина', а архисема је 'особа'. Знатно је већи број јединица негативне оцене, што нас није изненадило, јер одувек оно што је негативно и што на било који начин одступа од уобичајеног јесте у језику бројније.

Издвојила се као засебна лексичко-семантичка групаса компонентом 'ружан' у којој смо потврдили закључке неких претходних истраживања у српском језику да је за мушкараца веома важна физичка спремност, развијеност и снага, што не чуди јер се јак, виталан и стасит мушкарац уклапа у принцип мушкости и оног који је спреман да заштити, одбрани и обезбеди своју породицу и потомство, због чега су ове особине неодвојиви атрибути слике мушкараца у патријархалној средини, док лепота није пресудна код припадника мушког пола у говору Драгачева. Слабост и немоћ им се не толеришу, јер се не уклапају у принцип мушкости, култ мушкараца заштитника и хранитеља. У другој подгрупи издвојиле су се лексеме са семом 'дебљина' и 'мршавост', где је опет потврђено становиште да све што одступа од уобичајеног, просечног и прототипичног наилази на осуду, презир или је макар предмет поруге. Жена у драгачевској заједници не сме бити ни премршава ни предебела, и дебљина и мршавост се доводе у везу са немогућношћу обављања послова који жени у кући следују. Мршавост се доводи у везу са слабошћу и немоћи, док се дебљина повезује са спорашћу и тромашћу, а особине које се код жена високо вреднују су окретност, покретност, спретност и хитрина. У категорији пејоративних именована на основу физичког изгледа издвојиле су се и лексеме које се тичу инвалидитета, хендикепа или неке мане на коју носилац физичке одлике нема директан утицај, то је његова неутуђива, иманентна одлика. Ова група јединица показала нам је да је физички немар, спољашња небрига у директној и неодвојивој вези са унутрашњим немаром и да је веома често последица физичке запуштености унутрашња небрига.

Творбеном анализом смо указали које су основне творбене особине анализирани лексике методологијом коришћеном у радовима посвећеним творби у књижевном језику (Бошковић 1936; Бабић 1986; Клајн 2002, 2003; Ћорић 2008), диференцијалним приступом у односу на савремено стање у књижевном српском језику и упоредили смо резултате добијене у нашем истраживању. При творбеној анализи бавили смо се само оним лексемама које потпадају под изведене речи и којих је у грађи највише.

Уочили смо да експресивна лексика може настајати на два начина, као реализација механизма полисемије, али и као производ афиксације. У нашем раду, обе врсте посматрали смо заједно, наглашавајући када је експресивност продукт семантичке деривације. Међу ексцерпираном грађом налазе се потврде за сва три механизма полисемије – метафору, метонимију и синегдоху. Метафоричке асоцијације продукт су сема колективне експресије, односно стереотипичних представа драгачевске друштвено-говорне заједнице. Неке од заступљених метафоричких асоцијација су: лексеме којима се примарно именују фитоними, а секундарно човек – *буква*, *тиква*; лексеме којима се примарно именују зооними, а секундарно човек – *змија*, *мечка* и сл; лексеме којима се именују натприродна бића – *ала*, *аждаја* и сл. Јединице секундарне номинације присутне у грађи су називи животиња, биљака, називи митолошких бића, али и предмети који су употребљени као похвални, односно погрдни

називи за људе, а изведени су на основу сема колективне експресије или на основу физичке сличности са животињом, биљком, односно митолошким бићем и предметом. Доста је примера у којима су полазне лексеме зооними и „ови називи своје значење заснивају на фону општег знања и усвојених стереотипа.

Творбена анализа нам је потврдила претпоставку да ће суфиксална деривација бити најзаступљенији начин творбе. Најпродуктивнији суфикси у творби мушких пејоратива јесу: -ар, -ина, -оња, -аљ и -ов, док су у творби женских пејоратива најзаступљенији творбени форманти: -ара, -ура, -уша, -уља, -ача. Поред наведених суфикса издвојили су се и придевски суфикси: -ан, -ав, -ас(т), -ит, -(љ)ив, -ен и -ат.

9. Грађа²³⁶

А

абрòноша ж разносач гласина, аброва РД
`аваш`ас, -ста, -о благо поремећен, шашкаст РД
`авет ж сабласт, приказа РД
авéтиња ж утвара, приказа, страшило РД
`азман м прост и некултуран човек МГ
`аирли непром. срећан, добар, честит РД
`ајв`ан м 1. стока, животиња 2. глупан, незналица, будала РД
`ајд`ук м храбар мушкарац МГ
ајд`учина ж храбар мушкарац МГ
`акн`ут, -а, -о који је луд МГ
`акреп м злобна, завидљива особа РД
`ала ж незајажљив човек РД
`ал`ав, -а, -о похлепан, халапљив, незајажљив РД
ал`амуња ж ветропир, неозбиљна особа РД
ал`амуњ`ас, -ста, -о брзоплет, сумњивог карактера РД
ал`апача/арлапача ж жена дуга језика, склона оговарању и ширењу гласина РД
ал`апљив, ал`апљива, -о прождрљив РД
`ал`кос м човек који претерано конзумира алкохол МГ
`ал`ован, -вна, -о [в. алав] РД
ал`овит, ал`овита, -о похлепан, незасит РД
`ал`ав, -а, -о ал`кав, неуредан РД
ал`авура ж неуредна, ал`кава, жена РД
`ал`кав, -а, -о који је неуредан МГ
`андр`ак м ђаво, нечиста сила РД
ан`ђелак м дем. ан`ђео РД
ан`ђелче, -елчета с [дем. ан`ђео] РД
ан`ђелчйћ м дем. РД
ан`ђео м добра и лепа особа МГ
ан`ђо м ан`ђео РД
ан`тихрист м немирно дете МГ
`арамбаша м храбар човек РД
`арум м својеглав, хировит човек РД
`арум`ас, -ста -о својеглав, хировит човек РД
ар`умчина м аугм. од арум РД
ар`умчйћ м дем. РД
асп`ида ж зла жена РД
`ат`аљ м неуредан човек, одрпанац РД
`атам`аљ м 1. инвалид, богаљ РД 2. неинтелигентна особа МГ

²³⁶ Иза дефиниције у грађи дат је податак о изворима. Скрећеница РД је скраћеница за *Речник Драгачева* Милоја Стевановића, скраћенице МС 1 и МС 2 су потврде одредница у ауторовим књигама *Казивање*, односно *Будибокснама*, док је скраћеница МГ скраћеница којом означавамо грађу прикупљену нашим теренским истраживањем.

Б

ба́бац ба́пца м хип. баба РД
бабѐтина ж пеј. баба РД
ба̀бица ж дем. и хип. од баба РД
бабу́скара ж стара жена МГ
бабу́скера ж стара жена МГ
ба̀гља̀в, -а, -о оштећених ногу, тешко покретан РД
ба̀гљо, -а м човек болесних ногу РД
ба̀гра ж људски отпад, морални талог, олош РД
базвѐкан, -ркана м доколичар, беспосличар РД
ба̀ксуз, ба̀ксуза м невољник, несрећник, малерозан човек РД
ба̀ксузник м несрећан, неспретан, малерозан РД
ба̀ксузница ж невољница, несрећница РД
ба̀ксушчина ж аугм. од баксуз РД
баксу̀шчић, -ића м дем. [од баксуз]РД
ба̀лав, -а, -о који је незрео МГ
балава̀ндер, -а̀ндера м млад човек који умисли да је свезналица, жутокљунац РД
ба̀лавац, -а̀вца м млада неискусна мушка особа РД
ба̀лавица ж незрело женско чељаде РД
балава̀вурдан м незрео човек МГ
балава̀урдија ж зб. група неозбиљних особа, најчежђе младеж РД
ба̀лван м глуп човек МГ
ба̀ло м незрео човек МГ
баљѐзга̀р м онај који много говори МГ
ба̀нгља̀в -а, -о оболелих ногу, који храмље РД
бандѐра ж висока и мршава жена МГ
бандо̀глав, -о̀глава, -о тврдоглав, својеглав РД
ба̀пче, -ета с хип. РД
барѐба, -а̀бѐ ж 1. бећар, лола, бекрија; 2. ништак РД
ба̀сташ, -а̀ша м онај коме иде од руке, који је способан, вичан нечему РД
ба̀сташан, -шна, -о [в. басташ] РД
бата̀љуга ж особа сишла с ума МГ
ба̀тлија ж који доноси срећу, срећник РД
ба̀ћо, -а м а. рођак, брат, бата б. пријатан, љубазан, непознат човек РД
ба̀ша ж исто РД
бе́дан, бе́дна, -о јадан, сиротан, чемеран РД
бе́дник м сиромашак, невољник РД
бе́дница ж [в. бедник] РД
бежѐтан/брѐжѐтан, -тна, -о који је без деце РД
бѐзја̀к м малоуман, ограничен човек РД
бѐзмудић/брѐзмудић м слабић, страшљивац РД
бѐкрија ж особа која пије МГ
бѐкријица ж особа која пије МГ
бекријчина ж особа која пије МГ
бе́на ж луда особа МГ
бѐна̀ван, -вна, -о мазан, размажен РД
бѐнече, -ета с размажено дете РД
беслѐмаћ м неодговорна и мало „недовршена” особа РД
бесло̀весан, -сна, -о неразуман, глуп РД
бѐстидник м лош, покварен, зао човек РД

бѣстїдница ж жена без стида РД
 бѣсцен, бѣсцена, -о вредан, који нема цене РД
 бѣћар, -ара м веселѣак, лола РД
 бѣштија ж зла жена МГ
 бївѣ м глуп мушкарац МГ
 бїлмез, бїлмеза м глупав, неуредан, нерадан човек РД
 бїстрица ж мудро дете, обично женско МГ
 бїјсан, -сна, -о 1. љут, срдит 2. поносан, јак, силовит РД
 благѣвеснїк м човек који доноси повољне вести МГ
 бладѣдран, -рна, -рно захвалан РД
 блеблѣтавац м онај који много прича МГ
 блеблѣтало с онај који много прича МГ
 блеблѣтуша ж она која много прича МГ
 блѣнтав, -а, -о сублесаст, интелектуално заостао; невешт, неспретан РД
 блѣнто, -а м 1. ментално начет мушкарац 2. недовољно интеллигентан МГ
 блѣса ж који је мало ограничених умних способности, луцкаст РД
 блѣсав, -а, -о малоуман РД
 блѣсан, блѣсана м блесав мушкарац РД
 блѣсара ж блесава женска особа РД
 бобѣњало с онај који много прича МГ
 бѣдгав м 1. човек сакат, инвалид 2. који је сиромашан до крајње беде, бедник 3.
 недовољно интеллигентан МГ
 богѣмѣлац, -љца м веома побожан човек РД
 брав м глуп мушкарац МГ
 бравче с глуп мушкарац МГ
 брајко м друг, пријатељ РД
 браве м МГ
 бралица м МГ
 братїнка м МГ
 брбља ж она која много прича МГ
 брбљив, брбљива, -о који је много причљив, који брбља РД
 брбљивац, -ївца м који неодмерено прича, брбља РД
 брбљивица ж причалица РД
 брбљѣ м брбљива мушка особа РД
 брбљѣша ж [в. брбљивица] РД
 брезбожник м (ГМ, 18)
 брѣкљав -а, -о неумивен, мусав, замазан РД
 брљав, -а, -о МГ
 брљѣ м МГ
 бубињав, -а, -о МГ
 бубњав, -ава, -о великог стомака, а мршав (обичније о животињама) РД
 будак м МГ
 будала, -алѣ ж малоумна, луцкаста и неразумна особа РД
 будаласт, -а, -о који се понаша луцкасто РД
 будалаш, -аша м будала РД
 будалѣтина ж аугм. [од будала] РД
 будалина ж аугм. [од будала] РД
 будалчина ж аугм. [од будала] РД
 будачина ж МГ РД
 буздѣван м глупак, дрзник, безобразник РД
 буздѣванчина м аугм. [од буздѣван] РД
 буздѣванчић, -ића м дем. [од буздѣван] РД

буљав, -а, -о уочљиво испупчених очију РД
буљавко м МГ
буљко м МГ
буљо м човек изразито испупчених, избуљених очију РД
буљдок, -дока, -о који има упадљиво избуљене очи РД
буџбар м МГ
буџија м незадовољник, бунтовник РД
бућмурас, -ста, -о пуначак, буцмастих образа РД
буџмас, -ста, -о в. бућмурас РД
буџа м богата и утицајна особа РД
буџов м богата и утицајна особа МГ
буџован, -ана м важна личност РД

В

вајница ж невољница, јадница РД
ваљичан, -чна, -о оштећен, фелеричан, са маном РД
ваљиша м који се хвали, хвалисавац РД
ваљатан, -тна, -о ваљан, вредан, марљив РД
вардуп м МГ
вашља ж неуредна жена МГ
вашљив, -а, -о који је неуредан МГ
вашљивка ж неуредна жена МГ
вашљивче с неуредно дете МГ
вёлер м МГ
велеричан, -чна, -о са грешком, фелеричан РД
вёлёрко м МГ
вёлпар м МГ
вёлприна ж МГ
вёлретџан, -зна, -о мршав, слабуњав, неухрањен РД
вёлсели МГ
вёлселик, -ика м јадник, несрећник; покојник РД
вёлселица ж мученица, јадница, невољница РД
вёлселичак м дем. [од веселик] РД
вёлселиче с РД
вёлсёлак, -ака м боем, лола, шаливчина, комедијант РД
вёлтрењас, -ста, -о непромишљен, неозбиљан РД
вёлтропир м нестабилан, брзоплет РД
вёлштац, вёлшца м 1. гатар, врачар 2. лукав човек, лукавац РД
вёлштица ж МГ
вёлштичара ж МГ
вёлштиченда ж МГ
вёлдра ж вредан, способан човек РД
вёлдрица ж дем. вредно, отресиито дете РД
вёлђен, -а, -о угледан, поштован РД
вёлжљас(т), -а, -о в. лагачак РД
вёлла ж МГ
вёллован, -вна, -о необуздан, немиран, обестан РД
вёлчан, вёлчна, -о вешт РД
вёл м глуп човек МГ
вёллина неотесан и задрт човек РД
вёлр м МГ

врагòлāн, -āна м несташко, немиран дечак РД
 врагòлас, -ста, -сто МГ
 врāјла ж млада женска особа која воли да се дотерује, кинђури, фрајла РД
 вр̑гāљ м умно или физички неспособан РД
 врдалāма ж забушант, пробисвет РД
 врлудав, -а, -о МГ
 вр̑ља/вр̑ља ж разрока жена РД
 вр̑љāв, -а, -о разрок РД
 вр̑љāvко м МГ
 вр̑љо м разрок човек РД
 вр̑нта ж луцкаста жена РД
 вр̑нтāв, -а, -о ограничених умних способности, луцкаст РД
 вр̑нто, -а м умно ограничен човек РД
 вр̑нтōв, -ōва м [в. врнто РД]
 вр̑нтоња м [в. врнто РД]
 вр̑тигūз м немирна особа која много кокетира
 вр̑тирēп м [в. вртигуз РД]
 вр̑тирēпка ж жена слободнијег понашања РД
 вр̑ца ж несташна женска изазовног понашања РД
 вр̑цкав, -а, -о МГ
 вр̑цкаст, -а, -о МГ
 вукара ж олош, људски отпад, фукара РД
 вуњара ж лош човек, пропалица; смрдљивац РД
 вурсāција м 1. који хвата вурсат, који уцењује, вуцибатина 2. дембел, скитница, лажов

РД

вуцибāтина ж МГ
 вушер м фушер, забушант, који ошљари РД

Г

гāбор м смлата, наказа РД
 гāборка ж МГ
 гāврāн м МГ
 гагрица ж упорна, вредна особа РД
 гāд м ружан, зао, морално неутемељен човек РД
 гāдан, гāдна, -о ружан, прљав, који изазива гађење због неуредности тела или због покварене душе РД
 гāднуља ж МГ
 гāдура ж 1. прљава и неуредна жена РД 2. зла жена МГ
 галāнтан, -нтна, -о дарезљив, фин, учтив, пријатан, љубазан РД
 гāлāтан, -тна, -о непристојан, неуљудан, вулгаран РД
 гāљав, -а, -о хром, ћопав, гељав РД
 гēāк/гēјāк м погрдан назив за човека из Србије РД
 геāчина м пеј. [од ге(j)ак] РД
 гēгав, -а, -о МГ
 гēгула м одм. в. геџо РД
 гēљāв, -а, -о инвалидан РД
 гēљо, -а м онај који се тешко креће, инвалид РД
 гēмāљ м изнемоћало старије чељаде РД
 геџа м МГ
 геџо, -а м човек из Србије, самосвестан, јунак РД
 геџōвāн, -āна м поносан и материјално јак Србин, сељак РД

гйздāv, -а, -о китњаст, дотеран, леп РД
 глават, главата, -о који је велике главе РД
 главешина м челник, високи функционер, властодржац РД
 главоња м 1. човек велике главе 2. представник више власти РД
 главурда ж аугм. пеј. [од глава] РД
 главурдан м МГ
 главурина утицајан човек, човек на одређеном друштвеном положају РД
 главуца ж МГ
 глиста ж МГ
 глобус м МГ
 глувара ж глува особа РД
 глуваћ, -аћа м а. глув човек б. она који се прави глув, који „чује” само оно што му се допада РД
 глупāk, -āка м будала, незналица РД
 глупан, глупана м в. глупак РД
 глупача ж глупа, неинтелигентна жена РД
 глуперда м в. глупак, глупан РД
 глупуша ж глупача РД
 гмаз м дебела особа МГ
 гњаветало с који дави, замара бесмисленим причама, гњаватор РД
 гњйда ж рђав човек: подрепаш, улизица, слугеран РД
 гобелџа м МГ
 говнār, -āра м лошији примерак људске врсте РД
 говнара м/ж в. говнар РД
 говновāљ м 1. незрео, непромишљен човек РД 2. лош човек МГ
 голāнфер м сиромашак, гољо, бескућник РД
 гōлаћ м сиромашак РД
 голōгуз, -а, -о МГ
 гологузија ж друштвени талог, пробисвети, олош РД
 гологузијāн м МГ
 голōтиња ж сиротиња, немаштина, беда РД
 голошијāн м МГ
 гōљо, -а м сиромашак, бескућник РД
 гордōган м намћораст, надмен РД
 гōропāдан, -дна -о силан, неиздржив, непокоран РД
 готōвāн, -āна м нерадник, ленштина РД
 готовāнчина м аугм. пеј. [од готован] РД
 грба ж грбава жена РД
 грбāv, -а, -о који има грбу РД
 грбавац, -авца м грбав човек РД
 грбāљ в. грбавац РД
 грбо, -а м грбав човек РД
 грбоња м грбав човек РД
 грдан, грдна, -о 1. велики, огроман 2. ружан РД
 грднуља ж МГ
 грдōба, -ōбē ж наказа, ружна особа, ругоба РД
 грдōсија ж МГ
 грешница ж МГ
 грља ж в. грљаш РД
 грљаш м простачина, надувенко који не може да поднесе терет иметка који му се случајно догодио РД
 грмāљ м крупан човек РД

грѡб̄арка ж оронула жена РД
 грѡзан, -зна, -зно МГ
 грѡзник м МГ
 грѡта ж МГ
 грѡтуља ж МГ
 гўб̄ав, -а, -о болестан од губе РД
 гўзана МГ
 гўзара МГ
 гўзат МГ
 гўзич̄ар МГ
 гузичара ж лења жена, дебелгуза РД
 гўзич̄ат МГ
 гўзоња м 1. дебео човек с великом задњицом 2. човек на високом друштвеном
 положају РД
 гўликожа МГ
 гуља МГ
 гўр̄ав, -а, -о погурен, погрбљен РД
 гўрсуз, гўрсуза м злица, љигавац; угурсуз РД
 гўска МГ
 гўтљ̄ав, -а, -о сакат због неправилно санираног коштаног лома РД
 гўшат, гўшата, -о који има велику гушу РД
 гўшо, -а м гушав човек РД

Д

д̄авеж м који прича без мере, дави, гњаватор РД
 д̄ангуба ж беспосличар, који губи време, који омета другог у раду РД
 д̄андара м нечастан, рђав човек РД
 двѡличн̄ак м притворна особа, лицемер РД
 дебелгуза ж дебела жена РД
 дебелушан, -шна, -о који је пунији, подебео РД
 дебелушк̄ас, -ста, -о [в. дебелушан] РД
 дебелгуз МГ
 девѡјчура МГ
 девојчурак МГ
 д̄ежмек̄ас, -ста, -о пуначак, дебелушкаст РД
 д̄елија м снажан, развијен мушкарац РД
 д̄ембел, д̄ембела м нерадник, ленштина, џабалебарош РД
 д̄ерле, -ета пеј. с несташно и размажено дете РД
 дерлиште, -ета с пеј. [од] дерле РД
 дижиглава ж уображена особа РД
 д̄илбер м момак, драги, дика РД
 д̄ипло, -а м онај који са напрезањем прича као да дува у дипле РД
 дѡбрица м/ж добар, частан РД
 добричина м добродушан, доброћудан човек РД
 дѡбриша м добре душе, честит РД
 дѡгузак МГ
 дѡгуз̄ас, -ста, -о ниског раста, изражене задњице, догузак РД
 дѡђ̄ин, -ина м 1. дошљак, досељеник, 2. домазет РД
 дѡђ̄ош м в. дођ̄ин РД
 доз̄емљ̄ак МГ
 дѡколич̄ар м докон, беспослен човек, беспосличар РД

доколичарка ж [беспослена жена] РД
 до̀кон, -а, -о који је стално без икаквих обавеза, беспослен РД
 до̀кòњāк, -āка м нерадник, ленштина, до̀кон човек РД
 драгоцвеће с заова (одм.) РД
 драмòсер, -òсера м бр̀бљивац, који много прича, а ништа не каже РД
 драмòсèрка МГ
 др̀аскела м стар човек који ради оно што није кадар РД
 др̀еаљ м неуредан, прљав, поцепаног одела РД
 др̀екавац, -вца привиђење, утвара, приказа РД
 др̀екало м дрекавац РД
 др̀ечāв, -а, -о нападан, упадљив РД
 др̀ипац МГ
 др̀кела МГ
 др̀ља ж жена избуљених очију РД
 др̀љāв, -а, -о великих избуљених очију РД
 др̀љо, -а м буљав човек РД
 др̀мāтор м који влада и има велики утицај РД
 др̀ндара МГ
 др̀нђа МГ
 др̀нило с човек који се очас наљути и почиње да се дере РД
 др̀нòван, -вна, -о који се лако наљути и почне да галами РД
 др̀нòвит, -òвита, -о плаховит, склон свађи РД
 др̀òља ж жена ниског морала, одбачена од друштва РД
 др̀òљо, -а м рђав човек РД
 др̀òњāв, -а, -о који је у дроњцима, ритама РД
 др̀òњо м човек у дроњцима, ритама РД
 др̀пара ж жена слободнијег понашања, која се не брани од мушких понуда РД
 др̀ртина м/ж стара, болесна и израђена особа РД
 др̀укара м доушник, жбир РД
 др̀рчан, др̀рчна, -о који штрчи, који неће у *бразду*, самосвестан РД
 д̀уд̀ук м незналица РД
 д̀у̀рак МГ
 д̀у̀ша МГ
 д̀у̀шман МГ

Ђ

ђāвò, -ола м несташна особа РД
 ђāвòлица ж в. ђāволуша РД
 ђāво̀личак, -чка м дем. [од ђāво] РД
 ђāвòлуша ж несташна девојка РД
 ђāвòлчина м аугм. [од ђāво] РД
 ђéшо, -а м девер (одм.) РД
 ђй̀лкош м мангуп, кавгација РД
 ђй̀нђа ж девојка, лепотица РД
 ђу̀бре, -ета с рђав човек, покварењак РД
 ђу̀бро, -а м прљав, неуредан, алкав човек РД
 ђу̀броња м в. ђубро РД
 ђу̀бруша ж алкава, неуредна жена РД

Е

ѐлебѧк м будаласт, доколичар РД

ѐтемѧљ м глупак, глуп човек РД

Ж

жандѧрчина м аугм. [од жандар] РД

жѧцо, -а м хип. жандарм РД

жвѧлѧв, -а, -о који има жвале на устима РД

жгѧдија ж олош, људски талог, отпад РД

жгѧљѧв, -а, -о мршав, танак, слабашан РД

жгѧљѧвац, -ѧвца м мршавко РД

жгѧљѧвица МГ

жгољѧвко м [в. жгољѧвац] РД

жгољѧвуша ж ситна мршава жена РД

жгѧљо, -а м који је жгољав, мршав РД

ждѧро, -а м в. ждѧроња РД

ждѧроња м халапљива особа РД

женѧтина пеј. од жена РД

жѧница дем. [од жена] РД

жѧнскѧрош м заводник, мангуп, швалераш РД

жентѧрача ж пеј. зла жена РД

жентѧрина ж пеј. [зла жена] РД

жѧвчо м раздражљив, љутит човек РД

жѧдак, житка, -о неразвијен, мршав РД

жѧлѧв, -а, -о чврст, издржљив, отпоран РД

жѧчан, жѧчна, -о љут, бесан, срдит РД

З

зѧбравѧс, -ста, -о својеглав, тврдоглав РД

забушѧнт м онај који забушава, избегава посао РД

зѧвалит, -а, -о сметен, несналажљив РД

завѧтлант МГ

заврѧзан, -рзана м а. неспретњаковић б. изазивач нереда и свађе РД

зѧврзѧн МГ

загрѧжљив, -ѧжљива, -о провокативан, склон свађи и нереду РД

зѧгѧљен, -а, -о пргав, својеглав, задрт, незгодан РД

загуљѧнко м незгодан човек РД

задрѧвен, -рвена, -о тврдоглав, неразуман, који остаје при свом схватању и кад се покаже да није у праву РД

зѧдрт, -а, -о [в. задрвен] РД

закѧрало с који се спори због ситница, цепидлака, ситничар РД

зѧлудан, -дна, -о беспослен, докон РД

зѧлудник м беспосличар, докоњак РД

зѧлудница ж беспосличарка РД

зѧлудњак в. залудник РД

зѧмлата м 1. занесењак, залудник ДГ 2. који се извлачи из посла МГ

зѧмужен, -а, -о в. забравас РД

зановјѧтало с брбљивац, причалица РД

зѧносит, -а, -о уображен РД

за̀тупа̀ст, -ста, -о туп, затупљен РД
 за̀тӯца̀н, -а, -о заостао, ненаучен РД
 за̀ту́чен, -а, -о умно заостао РД
 за̀умит, -а, -о бистар, промућуран, упоран у нечему РД
 зафрка̀нт МГ
 зве́кан, звека̀на м човек мале памети, својеглав РД
 зве́кнӯт, -а, -о луцкаст, ограничених способности РД
 зве́рка ж снажан, виталан човек РД
 зве́рк м несташан и немаран (обично млађи) човек РД
 зве́рдӯв, -ӯва м звекан, неспособњаковић за обављање било каквог посла РД
 зге́ба ж неспособно, невешто чељаде РД
 згра̀нуља МГ
 згубида̀новић м беспосличар, скитара РД
 згу́ра МГ
 згу́ро МГ
 зев́зек, зев́зек м доколичар, беспосличар РД
 зија̀нћер м несташко РД
 зија̀нћера̀с, -ста, -о који прави штету РД
 зли́ковац МГ
 зли́куша ж зла жена РД
 злде́б м свађалица РД
 злѝпа̀мтило с који памти зло и спрема освету, који не прашта РД
 злѝпа̀тнѝк м паћеник, страдалник, невољник РД
 злѝпа̀тница ж страдалница РД
 злѝсре́тнѝк м који нема среће, несрећник РД
 злѝсре́тница ж несрећница, мученица РД
 злѝтво́р м што твори, чини зло РД
 злѝћа м/ж препредењак, смутљивац РД
 злѝћудан, -дна, -о opak РД
 злу́рад, злу́рада, -о који се радује злу, несрећи РД
 змију́рина МГ
 зна́вен, зна́вена, -о паметан, уман РД
 зоља ж тешка непријатна особа РД
 зри́кав МГ
 зри́кан МГ
 зу́ба МГ
 зу́бан МГ
 зу́боња м човек који се издваја по неким обележјима својих зуба РД
 зулу́мћар м насилник, злотвор РД

И

ѝзб́рзан, -зна, -о нестрпљив, непромишљен РД
 ѝздāшан, -шна, -о дарежљив, обилан РД
 ѝзелица м/ж изјелица, који много једе РД
 ѝспичу́тура м бекрија, пијандура РД
 ѝспра́к м 1. позно дете РД
 ѝстреса́к, -ска м дете рођено у позним родитељским годинама РД

Ј

јага МГ
јагње МГ
јагњѐнце МГ
јада ж јадна, ојађена жена РД
јадник, -ика несрећник, невољник, страдалник РД
јадница ж несрећница, невољница РД
јадничак, -чка м дем. [од јадник] РД
јадо, -а м јадан човек, невољник, несрећник РД
јајара МГ
јајцара ж скитница, ситнији лопов; шићарџија РД
јалов, -ова, -о неспособан за оплодњу; кастриран РД
јалоџац, -џа м бездетан човек РД
јалоџица ж нероткиња РД
јалоџуша МГ РД
јарбсан, -сна, -о раздражен, набусит РД
јатка ж јадница РД
јатбран, -рна, -о снажан РД
јауд м слабо, неухрањено, мршаво дете; ситно чељаде РД
јевтиџав, -а, -о туберкулозан РД
јевтиџар м туберкулозан човек РД
јевтиџарка ж зла жена, која натура јефтику РД
јџац, јџка, -о џут, горопадан РД
јџар, јџра, -о здрав, напредан РД
јџив, јџива, -о ужасан, стравичан РД
јџичара ж жена која много прича РД
јџичав РД
јогунас, -ста, -о који је својеглав, тврдоглав, напрасит РД
јогуница МГ
јолпаз м бадавација, скитница РД
јџда МГ
јундуља МГ
јуница МГ

К

кабаџаџија м силџија, разбојник, кабаџаџија РД
кабас, -ста, -о гломазан, масиван РД
каџгаџија м човек склон сукобима, свађалица РД
каџар, каџра, -о моћан, вредан, издржљив, способан РД
калашџије с лоши џуди, олош РД
калашџура ж МГ
каљав, -а, -о прљав, блатњав РД
каљо м МГ
камџарка ж МГ
караџнуџа ж страшило, ругоба, вампир; ружна и неукусно обучена жена РД
караџеран, -рна, -о честит, поштен РД
караџшљив, -џшљива, -о болестан, слабуњав РД
каћипџерка ж помодарка, накинђурена жена РД
кеџшљив, -џшљива, -о слабашан, болешљив РД
кеџоња МГ

кѣњкѣв, -а, -о болестан, слабашан, безвољан РД
 кѣпѣц м човек ниског раста и ситне телесне грађе РД
 кйван, кйвна, -о љут, осветољубив РД
 кйлав, -а, -о МГ
 килавѣндер м који отеже с послом, мрцвари, ради као од велике невоље РД
 кйлавац м МГ
 кйлавица ж МГ
 килѣвко м МГ
 килѣндер м [в. килавандер] РД
 кйлеш м МГ
 кйлоња м [в. килавандер] РД
 килѣстер м [в. килавандер] РД
 кйцош м помодар, лицкало, који воли да се дотерује РД
 клѣмпа ж МГ
 клѣмпо, -а м мушкарац са клемпавим ушима РД
 клѣмпоња м који је клемпав РД
 клѣмпоњица м дем. [од клемпоња] РД
 климѣглавац, -ѣвца м полтрон, улизица РД
 клинѣр м балавац, жутокљунац, клинац РД
 клинѣѣв, -а, -о висок и танак, танковијаст РД
 клипан, клипана м несташан младић РД
 клипета м неозбиљан младић РД
 клѣѣкѣв, -а, -о инвалидан, неспособан у руку или ногу РД
 клѣѣко м МГ
 клѣѣс, -ста, -о сакат, оштећених руку и ногу РД
 кмѣза ж размажено дете РД
 кѣбила ж МГ
 кобилѣтина ж МГ
 кѣкица ж МГ
 кѣкѣшка глупа жена ж МГ
 кокѣшчина МГ
 кѣкштаплер м МГ
 комедйѣш, -ѣша м шаљивчина РД
 комендйѣант м МГ
 кѣнтраш м МГ
 коњѣтара ж МГ
 коњѣзгара ж МГ
 копилѣн, -ѣна м ванбрачно, мушко дете РД
 кѣпиле с МГ
 краббар, -бра, -о храбар, јуначан РД
 крава ж дебела и лења жена МГ
 кравѣтина ж МГ
 крѣвнйк, -йѣка м немилосрдан, окрутан човек, целат РД
 крѣвѣлок, -ѣлока м крвопија, човек-звер, душманин РД
 крѣволѣчан, -чна, -о који се понаша као звер РД
 крѣзѣв, -а, о који нема покоји зуб РД
 крѣзо м човек који има проређене зубе РД
 крѣштѣв, -а, -о продоран, пискав РД
 крйѣѣљ м погурен човек РД
 кривоклѣтнйк м особа која се криво заклинѣ РД
 кривѣнос, -ѣноса, -о који има крив нос РД
 кривѣус, -ѣуста, -о који има искривљена уста РД

кривòшија ж особа искривљеног врата РД
кривòшијас, -ста, -сто МГ
крѐмєль м слабо, оронуло чєљаде РД
крмељан м МГ
крмєљив, -єљива, -о 1. неумивен, неуредан, алќав 2. слабуњав, онемоћао, изнемогао

РД

крмєљуша ж 1. стара, немоћна жена РД 2. неуредна жена МГ
крòтак, -тка, -о миран, послушан РД
крóшњо, -а м човек великог стомака РД
крѐцѝв, -а, -о мршав, заостао у развоју РД
крѐшан, крѐшна, -о леп, наочит, згодан, развијен РД
ку(ј)єтина ж пеј. према куја РД
кўдијоц м онај који куди, злонамерно оговара РД
кўја ж РД
кўкѝван, -вна, -о јадан, ојађен, несрећник РД
кўкавац, -ѝвца м 1. јадник, несрећник 2. слабић, плашљивац РД
кукавиченда ж МГ
кўкумўд м човек који кукумаче, који сваки посао доживљава као намет и муку РД
кўлиза м понизан човек, полтрон РД
кўлòв, -òва м дрипац, ништарија РД
кулòвчина м ауг. и пеј. [од кулов] РД
кўрва ж 1. жена неконтролисаног сексуалног понашања 2. неморалан човек РД
кўрвѝр, -ѝра м онај који послује са курвама РД
курвєтина ж аугм. од курва РД
курвєштија ж [аугм. од курва] РД
курвѝца ж МГ
кўропєц м хвалисавац, хвалиша РД
куропєцало с [в. куропец] РД
курòсретан, -тна, -о несрећан, баксузан РД
курчєвит, -евита, -о чврст, храбар, дрчан РД
кўћєвник м добар домаћин, који унапређује кућу, домаћинство РД
кўћєвница ж добра, умешна домаћица РД
кўчка ж зла жена МГ
кучкєтина ж жена поганог језика РД
кўштра ж зла жена РД
кўштрѝв, -а, -о коврцаве, тршаве, оштре косе РД
кўштро, -а м куштров човек РД
кўштроња ж в. куштро РД
кўштроњица ж дем. од куштроња РД
кўштруља ж в. куштра РД

Л

лѝбѝв, -а, -о непоуздан РД
лѝбрѝаст, -а, -о МГ
лѝжара ж жена која говори неистину РД
лѝжòв, -òва м који говори неистине РД
лажòвчина м аугм. и пеј. [од лажов] РД
лѝжуља ж [в. лажара] РД
лѝјѝв, -а, -о који псује, оговара и лаже РД
лѝјавац м МГ
лѝјара ж МГ

лѝком, -а, -о незајажљив, алав РД
 лакрдѝјѝш, -ѝша м спадало, шалѝвчина РД
 лѝктѝрош м човек који се лакта, граби, присваја себи РД
 лѝмпарија ж МГ
 лѝндара м/ж скитара РД
 лапѝрдало с причалица, брбљивац РД
 лапѝрдан, -ѝрдана м в. лапѝрдало РД
 лапѝрдѝћ, -ѝћа м који прича празне приче, брбљивац РД
 лапѝрдача ж брбљива жена РД
 лѝрмација м галамѝија РД
 лѝзилеб м лењ човек МГ
 лѝзилѝбовић м нерадник, ленштина РД
 лѝлемуд м шепртља РД
 лѝњивац, -ѝвца м в. лењ РД
 лѝгоња м ленштина РД
 лѝдало с онај који се приженио, призетио МГ
 лика ж мајка, бака РД
 ликица ж хип. [од лика] РД
 ликичица/лиѝчиѝица ж дем. и хип. [од лика] РД
 липса ж изнурена, измождена жена РД
 липсо м 1. човек изнурен, с „душом у носу” РД 2. лош човек МГ
 липсотина ж МГ
 липсуља ж лења особа, којој је тешко и да дише, а камоли да што ради РД
 лисац м лукав човек РД
 лѝсица ж МГ
 лиѝчит, лиѝчита, -о леп за гледање, наочит РД
 лѝкара/лѝкмара м пијанац, бекрија РД
 лѝбла м драган, момак РД
 лѝповчина ж (м) аугм. и пеј. од лѝпов МГ
 лѝпужа м ситнији лѝпов РД
 лѝпужгара ж МГ
 лѝћикав, -а, -о болешљив, слаб РД
 лѝшѝк, -ѝка м лош човек, ништак в. дволичњак РД
 лѝда м/ж особа ненормалног понашања РД
 лѝдѝк, -ѝка м човек поремећене свести РД
 лујка ж МГ
 лукавац, -ѝвца м лукав, препреден човек РД
 лѝткица ж МГ
 луцкас, -ста, -о необичан, луцкаст, мало приглуп; шалѝвѝија РД

Љ

ѝпушкас, -ста, -о лепушкаст РД
 ѝгѝв, -а, -о дволичан РД
 ѝгавац, -ѝвца в. ѝгав РД
 ѝудѝсина ж МГ
 ѝудина ж МГ
 ѝуѝтица ж ѝуто дете РД
 ѝуѝтко м који се олако ѝути РД
 ѝуѝшче, -ета с мало дете РД

М

ма̀гарац м глуп и твррдоглав мушкарац МГ
ма̀г̀рчина м пеј. аутм. [од ма̀гарац] РД
ма̀зга ж МГ
ма̀згѡв м МГ
ма̀зуља ж размажена девојчица, која воли да се мази РД
ма̀јчина ж пеј. [од мајка] РД
ма̀јчица ж дем. [од мајка] РД
ма̀јчурина ж пеј. [од мајка] РД
ма̀кања ж мало дете, нејач РД
ма̀кањица ж дем. [од ма̀кања] РД
ма̀лерозан, -зна, -о несрећан, баксузан, кога тера малер РД
ма̀лецак, -цка, -о ситан, мален, незната РД
ма̀млаз, мамлаза м глупан, тупан, неспретњаковић РД
ма̀нгаш м МГ
ма̀нгуп, ма̀нгупа м неваљалац, скитница, женско рош РД
мангуп̀арија ж пробисвети МГ
ма̀нгупче, -ета с [в. мангупчић] РД
мангуп̀чина м пеј. [од мангуп] РД
ма̀нгупчић м дем. несташан дечак, несташко РД
ма̀нит, ма̀нита, -о малоуман, махнит, суманут, неурачунљив РД
ма̀овит, ма̀овита, -о плаховит, који жестоко реагује РД
ма̀рамара ж пеј. жена убрађена марамом, жена са села РД
ма̀рва ж МГ
ма̀рнут, -а, -о МГ
ма̀тѡриње с зб. остарели чланови породице РД
ма̀тѡрка ж старија кћи РД
мѐзи́мац, -мца м размажен дечачић РД
мѐзи́мица ж размажена девојчица РД
мѐзи́мче, -ета с размажено дете
мѐти́љав, -иљава, -о оболео од метиља; безвољан, слабашан РД
мѐти́ља̀вко м слабашна, болешљива мушка особа РД
мѐти́љуша ж која је болешљива, метиљава, слаба; слабашно женско чељаде РД
мѐчка ж МГ
мѝзѐрија ж јад, беда од човека РД
ми́ле, -а м драги момак РД
ми́лостив, -а, -о сажалив, склон милосрђу РД
мѝло̀цвѐће с заова (од миља)
мѝла̀коња м благ и непредузимљив човек РД
мѝла̀куша̀ст, -аста, -о слабашан, спор у послу, невешт МГ
мѝла̀куша̀ц, -шца в. мѝла̀коња РД
мѝла̀тација м брбљивац РД
мѝинтав МГ
мѝинто МГ
мѝи́та̀в, -а, -о безвољан, малодушан РД
мѝи́та̀вко м који је клонуо, без воље РД
мѝитна ж МГ
мѝи́тоња м слабић, мѝла̀коња, поводљив човек РД
мѝи́туша ж жена слабе физичке конституције РД
мо̀дѐркиња ж она која је савремена, модерна РД
мо̀зго̀ња м онај који мисли и правилно резонује РД
мр̀гуда ж МГ

мр̄зан, мр̄зана м кога не воле, кога мрзе (најчешће непланирано позно дете) РД
 мр̄љāv, -а, -о жгољав, ситан РД
 мр̄симӯд м човек који прича празне приче, брбљивац РД
 мртвопӯвало с ислужени уображенко РД
 мр̄творјѣзан, -зна, -о спор, безвољан РД
 мрцина лења особа жМГ
 мр̄циња ж МГ
 мр̄ша ж МГ
 мр̄шотина ж МГ
 мӯдат, -а -о одважан, храбар РД
 мӯдоња м моћан, утицајан човек РД
 мӯдоњица м дем. пеј. неискусан, а надмен човек РД
 мудријāш, -āша м сналажљивац, који паметно резонује РД
 мӯдрица ж бистра, отресита девојчица РД
 мӯдроња м МГ
 мудрòсер м МГ
 мӯдруља ж МГ
 мӯзара ж МГ
 мӯзувйран, -рна, -о бистар, досетљив, оштроуман РД
 мӯлāvко МГ
 мӯлац, мӯлца м глуп, тврдоглав човек РД
 мӯсоња м намргођен, безвољан човек РД
 мӯта ж МГ
 мӯтāв, -а, -о нем, без моћи говора; ћутљив РД
 мӯтавац м МГ
 мӯтавица ж МГ
 мутāвко м МГ
 мӯћак м покварен човек РД
 мӯћкāрош м МГ
 мӯћурла м особењак, подмукао, потуљен РД
 мӯфљуз, мӯфљуза м неотесанко, неодговоран човек РД
 мӯцавац, -āвца м који има говорну ману РД
 мӯцо, -а м који муца РД
 мӯченик м страдалник, паћеник, невољник РД
 мӯченица ж измучена жена РД
 мӯчењāк м мученик РД
 мушкāрача ж мушкобањаста жена РД
 мушкāрчина ж МГ

Н

нāбигӯз м МГ
 нāвредан, -дна, -о који често побољева РД
 нāгāнта м/ж шāљивција, спадало РД
 нāдрибāнда м човек задрт, својеглав, до чије свести не допире ниједна разложна вест
 РД
 нāдрндāн, -а, -о нерасположен, нервозан РД
 нāзадан, -дна, -дно заостао (код Стевановића нāзадан) РД
 нāзиме, -ета с фали објашњење МГ
 нāјтāшен, -а, -о приглуп, који је навикао само одређен посао да ради РД
 нāказа ж ругоба, чудовиште, вештица РД
 нāказан, -зна, -зно МГ

нàкарада ж в. наказа РД
 нàкарāдан, -дна, -о који одудара од нормалног, ружан РД
 намìгуша ж МГ
 нàмћор м свађалица, прзница, задрт човек РД
 намћорчина, м аугм. [од намћор] РД
 намћорчйћ, -ића м дем. [од намћор] РД
 нàопāк, -а, -о љутит, преке нарави, изопачен РД
 нàочит, -а, -о стасит, леполик РД
 напакāрет м лош човек РД
 нàпас(т) ж досадно а упорно чељаде РД
 нàпаснйк м силеција, злотвор РД
 нàпрашит, -а, -о преке нарави, пргав, напрасит РД
 нараван, -вна, -о који има добру нарав РД
 нàцак нàцака м недружелубив човек, склон свађи РД
 неāчак, неāчка, -о млад, нејак, слабашан РД
 нèбатли прид. непром. који нема среће, несрећан РД
 неваљō, -āлала, -о неваљао РД
 нèвичан, -чна, -чно невешт, неспретан РД
 нèвōљник м страдалник, злопатник, мученик РД
 нèвōљница ж страдалница, мученица РД
 нèдотāван, -вна, -о умно неспособан РД
 недōучен, -а, -о површан у послу који ради РД
 незајājљив, -ājљива, -о коме никад није доста, халапљив, незасит РД
 нèзасит, -а, -о в. незајажљив РД
 нèзгрāпан, -пна, -о огроман, трапав, неспретан РД
 нèнасит, -а, -о несит, незајажљив
 неòкосан, -сна, -сно незгодан, неподесан МГ
 неòтесāн, -а, -о примитиван, неугодан, непристојан РД
 нèподаткāн, -а, -о израстао, а мршав (в. жидак) РД
 нèрāс м МГ
 нèрāст м МГ
 нèроткиња ж МГ
 нèскресāн, -а, -о простак РД
 нèsнй, -ā, -ō неспретни; враголасти, немирни РД
 нèsбј м МГ
 нèsретан, -тна, -о немиран, непослушан, који ће направити неку штету РД
 нèsретник м 1. паћеник, мученик 2. проклетник, који доноси несрећу РД
 нèsретница ж мученица РД
 нèsрећа ж МГ
 нèsрећнйк м МГ
 нèsрећница ж МГ
 нèчист МГ
 нèчовек м МГ
 никóговић м потомак рђавог човека, ништака, ништарија РД
 нйна ж стрина (одм.) РД
 нйштāк м олош, ништарија РД
 ништāчина м аугм. пеј. од ништак РД
 нóгоња м човек великих ногу РД
 нóсоња м човек великог носа РД

Њ

њóњо, -а м слабић РД
њушкало с шпијун, потказивач, који клевета код власти имајућих РД

О

òбешењак м враголан, несташко, мангупчић РД
òбјѣсан, -сна, -о силовит, насилан, који све решава на силу РД
òвца ж МГ
òгузѣс, -ста, -сто који има широке кукове, (по)велику стражњицу РД
òкрушѣс, -ста, -о буцмаст РД
òкушѣс МГ
òлош м пропалице, лоше друштво РД
опàјдара ж аброноша, скитара РД
ортàчина МГ
òсечан, -чна, -о одлучан, енергичан РД
òсион, -а, -о груб, обестан, арогантан РД
особењѣк, -ѣка м другачији од осталих, необичан, чудноват РД
òсбран, -рна, -о груб, оштар РД
òсбрљив, -а, -о [в. осоран] РД
òтарѣшан, -шна, -о вредан, ефикасан, који све послове обавља брзо и добро РД
òтрòвница ж зла жена МГ
отрòвњача ж зла жена МГ
òцика в. оцо РД
òцо, -а м хип. од отац РД
òчкопѣран, -рна, -о отресит, оштроуман, кочоперан РД
очурина м пеј. од отац РД
оштрòкòнђа ж жена која стално нешто закера и исправља РД
оштрòкòнџа ж зла жена МГ

П

пàјтѣш, -аша м сапутник, садруг, нераздвојан друг, пријатељ РД
пàкосан, -сна, -о злобан РД
пàкосник м који је злобан, пакостан РД
пакòсница ж злобна, пакосна жена РД
пàкòштиња ж зли људи МГ
палàмуда ж/м особа која прича празне приче, брбљивац РД
памèтница ж паметна, бистра женска особа, најчешће девојчица РД
парàндило м лоше одевен и запуштен човек РД
пàточѣр м пијаница, бекрија РД
патýљак м МГ
пàћеник м мученик, човек који пати и мучи се РД
пàћеница ж жена која се мучи, мученица РД
пашо м хип. пашеног од миља РД
пашче с МГ
пèкмез м МГ
пекмèзара ж МГ
пèлвер, пèлвера м рђав мајстор, који слабо и неквалитетно ради РД

пелвѐрчина ж аугм. од пелвер РД
 персóна ж важна особа РД
 пијáндура ж алкохоличар, који је често пијан РД
 пйкљáв, -а, -о који је дугих, танких ногу РД
 пйкљáст, -ста, -о који има танке а дугачке ноге, штркљаст РД
 пйкљó м дугоног мршав човек РД
 пилéнце с МГ
 пй́рго а м пегава мушка особа РД
 пй́том, -а, -о смирен, попустљив РД
 пицајзла ж МГ
 пицопéвац м МГ
 пй́шан, пй́шна, -о који добро може да попије РД
 пй́шљив, пй́шљива, -о безвредан в. чеперак РД
 пй́шуља ж балавица РД
 пла́ча МГ
 пла́чко м дечачић који је склон да заплаче за сваку ситницу РД
 пла́чљивац, -йвца м плачљив дечак РД
 пла́чљивица ж плачљива девојчица РД
 плачљй́вко с в. плачко, плачљивац РД
 пла́чо МГ
 плий́ска ж а. вредно, окретно, танковијасто женско чељаде б. жена која одбегне од мужа и врати се у род РД
 побегу́ља ж девојка која се уда без родитељског благослова, побегне за момка РД
 пòверетй́зан, -зна, -о слабуњав, слабашан РД
 повòдљив, -а, -о несамосталан, подложен утицају других РД
 пòгáн м нечовек, ништарија РД
 погáнац, -нца м ништарија РД
 погáнчина ж аугм. [од поган] РД
 погáнштина ж лоши људи МГ
 пòгибѐљан, -љна, -о страшан, врло опасан РД
 пòдáшан, -шна, -о дарезљив, широке руке, великодушан РД
 подбáдáч, -áча м провокатор, онај који изазива да неко нешто каже или учини РД
 пòдбул МГ
 подводáција м подводач жена, бешчастан човек који живи на рачун жена лаког морала РД
 пòдгузни, -а, -о полтрон, подрепаш РД
 пòдлац, пòдлаца м нитков, ништарија РД
 пòдмуклица м подмукао човек РД
 пòдмўко, -кла, -о подмукао, притворан РД
 подрèпáш, -áша м улизица, доушник, дволичњак РД
 подсмèвāч, -áча м човек који се подсмева, изругује РД
 пòзлобан, -бна, -о пакостан, злобан РД
 покварèњāк, -áка бестидник, подмуклица РД
 пòлабāв, -а, -о неумерен у трошењу, а нерадан РД
 полòвњāча ж жена која је склона честом мењању партнера МГ
 помòдáрка ж жена која „тера моду” РД
 понајпречи, -а, -е који је међу најближим, најблискијим (рођацима) РД
 понеáчак, -чка, -о слабашан, веретизан РД
 пòнеокосан, -сна, -о инокосан, малобројан, оскудан у броју чељади РД
 пòнизāн, -зна, -о покоран, послушан РД
 пòпина пеј. од поп РД

попишуља ж пеј. девојка, жена која не зна ништа, а упушта се у расправе о озбиљним питањима РД

попузгара пеј. од поп РД

пõрãсан, -сна, -о висок, крупан за свој узраст РД

пõрђãв, -а, -о слабашан, прилично рђав РД

пõсмрче, -ета с дете које се роди после очеве смрти РД

пõспјëшан, -шна, -о вредан, марљив РД

потегãлац, -лица м добар радник, који хоће да запне, потегне РД

пõтмуо, -ула, -о намрштен, натуштен РД

пõтрчко м послушник, човек мале памети и велике спремности да потрчи тамо где се честит не би окренуо РД

пõћудан, -дна, -о погодан, смеран РД

поштењãк, -ãка м непоткупљив частан човек, правдољубац РД

поштењãчина м аугм. и хип. од поштењак РД

пошүшњара м чанколиз, преварант РД

прãв, -а, -о исправан, честит, непорочан, усправан РД

прãкљача ж висока и мршава жена МГ

прђãв, -а, -о прек, плаховит, свадљив РД

прëвйтан, -тна, -о окретан, басташан РД

прëкãљен, -а, -о вичан, искусан РД

прëпреден, -а, -о в. префиган РД

прëпредëњãк, -ãка м дволичњак, лукавац, варалица РД

прëсличãр м пеј. женскоња РД

прëфигãн, -а, -о лукав, препреден РД

прзница м уколица, закерало РД

прйблесãв, -а, -о који је поремећеног понашања, сулуд РД

прйглүп, -а, -о мало глуп, плитке памети РД

прйдокон, -а, -о мање оптерећен послом, с више слободног времена РД

прйљежљан, -жна, -о марљив РД

прйпрос, -ста, -о прост, добродушан РД

прйпуз м муж који је одлучио да са супругом живи на њеном имању, односно поседу њене породице МГ

прйсташа м присталица, подржаватељ, заговорник РД

прйтка ж висока и мржава жена МГ

пришëљãк муж који живи код жене, односно женине породице, тј. на њеном имању в. улез МГ

прйшипетља ж особа која прилази друштву непозвана, наметљивац РД

прйшупак, -пка м улез РД

прјëк, -јëка, -о пргав, незгодан, љутит, брзих реакција РД

прљãвура ж прљава, неуредна жена РД

прõбисвјëт м скитница, човек без достојанства РД

прõкãжен, -а, -о заражен, презрен РД

проклëштиња ж [в. проклетница] РД

прõмућүран, -рна, -о бистар, паметан РД

пропалитëт, -ëта м нерадан, неуспешан, пропао човек РД

прõтува м пробисвет, ленчуга, нерадник РД

профүкњача ж одбачена женска особа слободног понашања РД

прђã ж особа малог носа МГ

прђãс, -ста, -о који има кратак и мало навише повијен нос РД

прђãка ж женска особа прђãстог носа РД

прђãко м човек прђãстог носа РД

прђãо м особа малог носа МГ

п̀рцоља̀к м ниска особа МГ
пувáндер м хвалисавац РД
п̀пучо м човек са израженим стомаком РД
п̀снѝк, -ика м сиромах РД
п̀сница ж сирота жена, сиротица РД
п̀стáија ж пуштахија, обесна, разуздана особа РД
п̀стара ж сирота, немоћна, старија жена РД
п̀стбшан, -шна, -о размажен, умиљат РД
п̀ћáв, -а, -о који је напућених уста РД

Р

р̀деник м радник РД
р̀деница ж радница РД
р̀диша м радан, вредан човек РД
р̀дишáн, -шна, -шно који је радан, вредан човек МС 1, 11; МС 2, 162
р̀зборит, -а, -о расудљив, разуман, mudar РД
р̀збрат, р̀збрата м који се одвојио од браће и предака РД
р̀звратница ж неморална женска особа МС 1, 30
р̀зговјѣтан, -тна, -о јасан, гласан РД
р̀зговбран, -рна, -о говорљив РД
р̀здарушан, -шна, -о који је широке руке, дарежљив РД
р̀здрљен, -а, -о раскопчане одеће РД
р̀скалáшан, -шна, -о расипан, немаран РД
р̀спѝкућа м/ж пропалица, трошација РД
распѝштољен, -а, -о МГ
р̀сполбжан, -жна, -о радостан, расположен РД
р̀спуштен, -а, -о 1. разведен РД 2. размажена особа МГ
распуштѣник, -ѝка м разведен мушкарац РД
распуштѣница ж разведена жена РД
р̀ђа ж лош човек РД
р̀ђáв, р̀ђава, -о слаб, танак, мршав, никакав РД
р̀ђица ж одм. РД
р̀ђосáн, -а, -о неуредан, офуцан РД
р̀вносан, -сна, -о вредан, марљив, агилан, пожртвован РД
р̀лбсан, -сна, -о јак, снажан РД
р̀мбација м човек који ради тежак физички посао РД
р̀мпалија м 1. снагатор, који све постиже физичком снагом РД
р̀ббусан, -сна, -о крупан, снажан РД
р̀гобáтан, -тна, -о нескладан, накарадан, ружан РД
р̀гоња ж онај који се пита, који одлучује, старешина куће РД
р̀бђо, -а м хип. од рођак РД
р̀спѝја ж непослушна, свадљива жена РД
р̀оша ж бубуљичава жена МГ
р̀шавка ж бубуљичава жена
ругбá ж грдоба, наказа РД
ру̀корáдан, -дна, -о вешт, спретан за ручне послове, радове РД
ру̀ндо, -а м шаљ. човек густе коврцаве косе РД
ру̀њáв, -а, -о длакав, маљав РД
ру̀њо м изразито космат човек РД
ру̀тáв, -а, -о в. руњав РД

С

сакат, саката -о инвалидан, с оштећеним рукама и ногама РД

сактана ж зла особа МГ

сатанџло м зла особа МГ

сатануша ж вештица, врачара РД

сатанчина ж зла особа МГ

сџпетџн м неспретна особа МГ

сџаштара ж жена која не бира партнере РД

сџаштџрош м човек склон свему ономе од чега се честит уклања РД

свезнаџџр, -џра м свезналица, који све зна РД

свиња ж 1. прљава, неуредна особа 2. проста и некултурна особа 3. претерано гојазна особа МС

своџглав, -џглава, -о који је на своју руку, тврдоглав РД

свџјта ж сродник, рођак РД

свџјтљив, -а, -о који негује родбинске и пријатељске односе РД

сврза ж невешта, спора жена РД

сџица ж дем. од сестра РД

сџја ж хип. [од сестра] РД

сџјица ж сестра од мила МС 1, 47

сџка ж дем. [од сестра] РД

секаперса ж слабић, недорастао и незрео мушкарац МГ

сџлара ж жена која скита по селу и разноси аброве РД

сџле ж сестра од миља РД

сџстрица ж хип. [од сестра] РД

сџстричина ж дем. од сестричина РД

сеструшина ж пеј. [од сестра] РД

сџвоња м човек велике снаге, а мале памети РД

сиђџлац, -лица м човек који остане нежежењен РД

сиђџелица ж неудата старија девојка, уседелица РД

сиљација силџија, насилник РД

сиљник м моћник, тиранин РД

сињко, -а м хип. [од син] РД

сињчина аугм. [од син] РД РД

сињчић, -ића м дем. [од син]

сипљџв, -а, -о који отежано дише, астматичан РД

сипљив, сипљива, -о [в. сипљо] РД

сипљо м човек који тешко и гласно дише РД

сировџна, -ињџ ж 1. примитивац, неотесанац РД 2. човек смањене умне способности

МГ

сиромџшак, -шка сиромашан добар човек РД

сирџта, -оте ж сиромашно незаштићено женско чељаде РД

сирџтџн, -џна м дечак без родитеља РД

сирџтан, -тна, -о сиромашан, слабашан, незаштићен РД

сирџтица ж девојка, девојчица без родитеља РД

сирџче, -џчета с дете које је остало без родитеља РД

сиџсача ж женска особа маркантног попрџја РД

сиџсуља ж в. сиџсача РД

сиђџушан, -шна, -о сасвим мали РД

скџрџдан, -дна, -о непристојан, скаредан РД

скџитара ж особа која се не задржава у кући и не мисли о својим пословима и обавезама РД

склѐшит, -ѐшита, -о одмерен, подесан, таман како треба РД
 скоблас, -ста, -о који има вилицу налик на скоблу РД
 скóбло, -а м који је скобласт РД
 скòт м рђа од човека, животиња РД
 скòтиња ж аугм. [од скот] РД
 скрòбуља ж гојазна жена РД
 скўдијоц м онај који куди, прича неистине о неком, кудилац РД
 скўла ж особа умањене умне способности МГ
 сла̀бѝћ, -ѝћа м слаб, неотпоран, страшљив човек РД
 слабòмоћан, -ћна, -о немоћан РД
 слéпац м особа умањене умне способности МГ
 слѝна̀в, -а, -о незрео, превише млад и неискусан за озбиљне обавезе РД
 слѝна̀вица ж осетљива, плачљива девојчица РД
 слина̀вко м 1. балавац, жутокљунац РД 2. онај који је размажен МГ
 слѝно, -а м слинавац РД
 слòтија ж крупан човек, људескара РД
 слугèрања ж улизица, патворен човек МС 2, 120
 смèран, -рна, -о одмерен, чедан РД
 смéтало с онај који смета РД
 смéтен, -а, -о успорен, смушен, неспретан у послу РД
 смéтења̀к м шепртља, неспособњаковић РД
 смéшљив, смéшљива, -о смешан, који тера на смех РД
 смл̀ата ж незграпна особа РД
 смр̀адоња ж неуредан, алкав мушкарац РД
 смр̀адуља ж прљава и неуредна жена РД
 смў̀тљив, смў̀тљива, -о који уноси смутњу РД
 смў̀тљивац, -вца м мутивода, мутикаша; продана душа РД
 сна̀г̀атор, -а м човек који има физичку снагу РД
 сна̀етина ж пеј. [од снаха] РД
 сна̀ица ж хип. [од снаха] РД
 сна̀јкица ж дем. [од снајка] РД
 сна̀урина ж пеј. [од снаха] РД
 сна̀ша ж снаха (одм.) РД
 сна̀шица ж дем. према снаша РД
 сову̀љага ж особа изразито испупчних очију МГ
 со̀дòмуша ж зла жена МГ
 со̀ка̀чара ж жена која по сокаку води аброве, аброноша РД
 сò̀ко м храбар, јак човек МГ
 со̀кòлица ж МГ
 сò̀м м глупак, будала РД
 сò̀мина аугм. [од сом] РД
 сò̀твор м в. сотвора РД
 сò̀твора ж авет, приказа РД
 сò̀тона ж зла особа МГ
 сп̀а̀дало с духовит човек, шаљивчина РД
 сп̀ла̀чина ж лош човек, ништарија РД
 сп̀ла̀чињара ж неморална жена, сваштара РД
 сп̀ò̀доба ж ругоба (морална) РД
 сп̀ò̀раћ, -ћа м спор, типак РД
 ср̀аман, ср̀амна, -о покварен, бестидан РД
 ср̀амòтња̀к, -ћа м човек који се срамоти РД
 ср̀да ж особа која се лако љути на све РД

срџит, срџита, -о љут, бесан РД
 срећковић м који има среће РД
 срџо, -а м човек који је пропао морално или физички РД
 срџуља ж неуредна, алкава жена, која иде зарозаних чарапа РД
 срџана ж надимак за жену РД
 срџе с назив одмила МГ
 старкеља ж пеј. [од старац] РД
 старчина ж пеј. [од старац] РД
 стењало с човек који све ради као од беде, коме је све тешко в. кукумуд РД
 стојадара ж девојчица која „зна сто јада” РД
 страдџаник м онај који страда РД
 страдџаница ж жена која страда, мученица РД
 страшљивац, -йвца м плашљивац, кукавица РД
 стрџаћ, -аћа м слабашан, нејак човек РД
 стрџина ж лош човек МГ
 стрџина ж мушкарац који понашањем и особинама подсећа на жену МГ
 стринџина ж пеј. [од стрина] РД
 стрџница ж дем. [од стрина] РД
 стџва ж неинтелигентна жена МГ
 сџблесџав, -а, -о благо ментално несигуран РД
 сџв, сџва, -о мршав, сувоњав РД
 сувџњав, -йњава, -о мршав, сувоњав РД
 сџвогуз, -џгуза, -о м који је мршав РД
 сувџгуза ж мршава жена РД
 сувџњав, -џњава, -о мршав РД
 сџлџд, -а, -о озбиљно поремећеног понашања РД
 сџманут, -а, -о који је сишао с ума РД

Т

та(ј)ица м хип. тата, отац РД
 тајко м хип. [од тата] РД
 тајо, -а м в. тајко РД
 тале, -а м [в. тајко] РД
 таљичан, -чна, -о кога прати срећа, срећник РД
 танкџвијџс, -ста, -о танког, витког стаса РД
 тантџз, -џза м глуп човек, глупак РД
 таџица м дем. [од тата] РД
 таћо м [в. тајко] РД
 тврдџрук, -џрука, -о шкрт, исувише штедљив МГ
 тењтав, -а, -о тром, спор РД
 тењто, -а м који тешко схвата, приглуп РД
 тењџзгало с човек који прича бесмислице, брбљивац РД
 тењслав, -а, -о који има истурену доњу вилицу РД
 тењсло, -а м човек с истуреном доњом вилицом РД
 тења ж хип. [од тетка] РД
 теџица ж хип. [од тета] РД
 теџкица ж дем. [од тетка] РД
 тијџчак/тијџчак, -чка, -о тих, смирен (МС 2, 67; МГ)
 тијџчан, -чна, -о [в. тијџчак] МГ
 тџкван м неинтелигентна особа МГ
 тџпџв, -а, -о спор РД

тйпак, -пка, -пко [в. типав] РД
 тйћ МГ
 тишāк, -āка м смирен и систематичан радник РД
 тму̀ра ж намргођена, нељубазна жена МГ
 тму̀ро м намргођен, нељубазан мушкарац МГ
 товрљан, -рљана м брбљивац РД
 товрљача ж брбљивица РД
 товрљачица дем. [од товрљача] РД
 торѡкан, -ѡкана м причалица, брбљивац РД
 торѡкача ж женска особа која претерано прича, брбљивица РД
 торѡкуља ж в. торокача РД
 торѡкуша ж в. торокача, торокуља РД
 тѡтѡв, -ова м в. тантуз РД
 траља ж неуредна жена МГ
 траља̀в, -а, -о спор, неспретан РД
 траљѡ м неуредан човек МГ
 трапав, -а, -о спор, неспретан РД
 трапа̀вко м сметењак, који је невешт, несналажљив РД
 трапађѡза ж неспретна, трапава женска особа РД
 тра̀по м човек сметен, незграпан, несналажљив; сметењак РД
 тра̀пуша ж в. трапађѡза РД
 трѡбан м дебео мушкарац МГ
 трѡбат, трѡбата, -о великог стомака РД
 трѡбоња м човек великог стомака РД
 трѡзбен, -а, -о одмерен, разложен, смирен РД
 трѡзвен, -а, -о одмерен, разложен, смирен РД
 трѡкопйш м који ради на брзину, непромишљено РД
 трѡта̀в, -а, -о који има видно избачену, задигнуту задњицу РД
 трѡтља ж она која много прича МГ
 трѡтомѡд м брбљивац, причалица РД
 трѡћа̀в, -а, -о који има изразито дебелу доњу усну, шорав РД
 трѡнто, -а м ленштина, нерадник РД
 трѡт м нерадник, доколичар РД
 тѡка ж глупа жена РД
 тѡња̀в, -а -о прост, наиван, несналажљив РД
 тѡњѡ, -а м који је туњав РД
 тупа̀вко м неинтелигентна особа МГ
 тѡпа̀љ м глупан РД
 тѡпација ж брбљив, незналица РД
 тупѡглав, -ѡглава, -о глуп, блесав РД
 тупѡглавац, -āвца глупан, незналица РД
 тѡпуша ж глупа жена РД
 тѡта ж збуњена, сметена жена РД
 тѡтук м неинтелигентна особа МГ
 тѡтумāљ м глупа особа РД

Ћ

ћакнут/чакнут, -а, -о ментално начет, луцкаст РД
 ћа̀плав, -а, -о који има велика, предимензионирана уста МГ
 ћѡло м човек без косе МГ
 ћѡра ж хип. од ћер МГ

ћерујдина ж кћи (некад из милоште) РД
ћивта ж шкртица РД
ћѡпāv, -а, -о шепав, хром РД
ћѡпо м који је хром РД
ћѡрāv, -а, -о слабовид, слеп на једно око РД
ћѡро, -а м који је оштећеног вида РД
ћѡсāv, -а, -о голобрад, безбрк РД
ћѡсо, -а м човек без браде и бркова, који је ћосав РД
ћѡмурлāv, -а, -о ћутљив РД

У

ѡбог, -а, -о сиромашан, бедан РД
ѡбожјак м јадник, сиромах, просјак РД
ѡбојит, -а, -о неуморан, који ради без предаха РД
ѡвѣрнут, -а, -о мало поремећен, сулуд, ћакнут РД
угѡрсуз, угѡрсуза м 1. обешењак 2. полтрон, љигавац РД
ѡдворица ж љигавац, дволичњак, улизица РД
ѡђерѣзан, -зна, -о отресит, умешан РД
ѡзданица ж човек у којег имамо поверење, на кога се можемо ослонити, добар, моралан човек МГ
ујнѣтина ж пеј. [од ујна] РД
ујница ж хип. [од ујна] РД
ѡкољица ж тврдоглав човек, који се дуго спори око нечега чак и неважног РД
ѡктача ж жена која се бави сплеткама, аброноша РД
ѡља ж хуља РД
ѡлез м муж који живи код жене, односно женине породице, тј. на њеном имању [в. пришупак] МГ
ѡметан, -тна, -о вешт, уметан РД
ѡмѣшан, -шна, -о који уме, има дара, вешт РД
ѡнка ж она која говори кроз нос МГ
ѡнкав, -а, -о који говори кроз нос МГ
ѡнкāvко м онај који говори кроз нос МГ
ѡнучина ж пеј. [од унук] РД
ѡнучић м дем. и хип. [од унук] РД
ѡнучица ж дем. и хип. [од унука] РД
ѡњкавац м онај који говори кроз нос МГ
ѡњкавица ж она која говори кроз нос МГ
ѡображѣнко м човек убеђен у своју изузетност (МС 1, 20)
ѡпишуља ж женско чељаде од миља или пежорантивно РД
ѡпишуљица ж дем. од упишуља РД
ѡрјѣзан, -зна, -о енергичан РД
ѡркѡливац м онај коме не иде у животу МГ
ѡрѡкљив, ѡрѡкљива, -о који може урећи, набацити чини, омађијати РД
ѡсиђелица ж [в. сиђелица] РД
ѡстаоц м вредан, марљив, предузимљив човек РД
ѡтржан, -а, -о вредан РД

Ф

фрāјла ж млада женска особа која воли да се дотерује МГ и МС 2, 9
фѡкара ж неквалитетна, лоша особа МГ

фѹкса ж жена непробирљива у избору мушкараца РД
фѹњара ж некарактеран, лош човек МГ
фѹфа ж жена која је претерано сексуално активна, склона честој промени партнера
МГ
фѹшер м онај који није приљежан у раду, лењ МГ

Х

хѡјван м МГ

Ц

цвѡљѡв, -а, -о ситан, мали, жгољав РД
цѡга м МГ
цѡганин м МГ
цѡганка ж МГ
цѡганче с МГ
цѡнкара ж онај који дојављује, пријављује нешто што не би требало, тј. друга страна
не жели МГ
цмѡздра ж жена коју је лако расплакати РД
цмѡздро м онај који јеца, плаче испрекидано РД
цмѡздроња ж [в. цмиздро] РД
цмѡздроњица ж дем. пеј. [од цмиздроња] РД
цмѡздруља ж [в. цмиздра, цмиздруша] РД
цмиздруша ж [в. цмиздра] РД
цмѡздрушица ж дем. девојчица која цмиздри РД
црвѡглав, -ѡглава, -о пргав, својевољан РД
црнгарѡца ж црномањаста женска особа, црнка РД
црња м МГ

Ч

чѡвор м 1. прост, наиван човек РД 2. глупост МГ
чѡзбен, чѡзбена, -о широке руке, гостољубив, који воли да почастѡ и дочека госта,
пријатеља РД
чѡкарѡс, -ста, -о који је разнобојних очију РД
чѡкнѡт, -а, -о [в. ѡкнут] РД
чангрѡзало с онај који се лако ѡути МГ
чандрљив, -а, -о који се лако наљути, чатал, намѡор, прзница МГ
чанкѡлиз, -ѡлиза м улизица РД
чѡпља ж висока жена МГ
чапорнѡвит, -ѡвѡта неко кога није лако савладати, надмудрити РД
чѡтал м онај који се лако наљути, прзница, намѡор МГ
чврѡкнѡт, -а, -о ограничених умних способности, луцкаст РД
чѡмѡран, -рна, -о жалостан, уцвѡљен, ојаѡен РД
чѡшѡтор м човек који гледа где ће се на туѡ рачун најести и налити РД
Чѡвут, Чѡвута м Јеврејин РД
чѡвутин м Јевреј МГ
чѡкуна м чѡча, стриц (одм.) РД
чѡле, -а м чѡча, стриц РД
чѡњѡлица ж врачара, вѡштица РД
чѡпѡв, -а, -о непредвидљив, задрт РД

чистунац, -нца м 1. склон хигијени, уредан човек 2. чиста образа РД
 чичѐтина ж пеј. [од чича] РД
 чкѧрт м фаличан, неспособан за војску, шкарт РД
 чкѧртѧв, -а, -о неспособан, заостао у развоју РД
 чкѧмбѧв, -а, -о који има велики трбух РД
 чкѧрбѧв, -а, -о с окрњеним зубима, безуб РД
 чпѧтѧв, -а, -о закржљао, ситан, убог РД
 чѧвѧран, -рна, -о штедљив РД
 чѧдан, -а, -о необичан, изузетан, другачији
 чѧдница ж добра жена (обично се користи при обраћању млађим женама и деци) МГ
 чѧдновѧт, -а, -о необичан, неочекиван РД
 чѧља ж она која има мале уши МГ
 чѧљѧв, -а, -о који има мале уши РД
 чѧљѧс, -ста, -о [в. чуљав] РД
 чѧма ж она која је често болесна, обично и неухрањена МГ
 чѧмав, -а, -о онај који је често болестан, обично и неухрањен МГ
 чѧпа ж девојчица са неуредном косом РД
 чѧпавац м неуредан човек МГ
 чѧпуша ж пеј. [од чупа] РД

Ц

цѧбалучѧр м нерадник, ленштина РД
 цѧбальѧбѧрош/цѧбољѧбѧрош м који једе хлеб цѧбе не зарађујући га РД
 цѧзбен, -а, -о који је дарежљив МГ
 цѧмбѧс, -ѧса м храбар човек РД
 цѧнгрѧзало с досадна особа, ситничар РД
 цѧндрљив, -рљива, -о набусит, свадљив, који много приговара другима РД
 цѧфтѧра ж жена свађалица РД
 цѧбѧр м жбир, доушник, ухода, потказивач РД
 цѧђљѧв, -а, -о неразвијен, слабашан, мршав РД
 цѧђљѧвац, -вца, [в. цгољо] РД
 цѧђљѧвица ж ситно, неугледно женско чељаде РД
 цѧброња ж пијаница, алкохоличар РД
 цѧгљѧв, -а, -о висок а мршав, танак РД
 цѧмрија ж тврдица РД
 цѧра ж 1. неуредна жена 2. претерано гојазна жена МГ
 цѧукац м човек пасје нарави РД
 цѧкѧла ж лош човек РД
 цѧкѧлчина ж аугм. некарактеран човек, рђа РД
 цѧѧца ж лош човек РД

Ш

шѧлабѧјзер м ветропир, несигуран, незрео РД
 шѧнтѧв, -а, -о 1. мањкав, инвалидан, фаличан 2. траљав, неуредан РД
 шѧшѧв, -а, -о луцкаст, малоуман РД
 шѧшѧвко м луцкаст, малоуман човек РД
 шѧшѧвуља ж шашава жена РД
 шѧнѧт, -а, -о луцкаст, блесав РД
 шѧпѧв, -а, -о хром, ћопав РД
 шѧпѧртља ж невешт, неспретан човек РД

10. Извори и литература

10. 1. Извори

Елезовић 1932: Глиша Елезовић, „Речник косовско-метохиског дијалекта, прва свеска”, Српски дијалектолошки зборник, IV, Београд: Српска краљевска академија.

Елезовић 1935: Глиша Елезовић, „Речник косовско-метохиског дијалекта, друга свеска”, Српски дијалектолошки зборник, V, Београд: Српска краљевска академија.

МС 1: Милоје Стевановић, Казивања Богу у славу, прецима у част, потомцима у аманет; 4. измењено и допуњено издање, Ниш: Ревнитељ 2012. година.

МС 2: Милоје Стевановић, Будибогснама, Београд 2020, Чачак: Светлост.

РД 2020: Милоје Стевановић, Речник Драгачева, Гуча: Библиотека општине Лучани.

РД САНУ 2019: Драгољуб Петровић, Јелена Капустина, „Речник Драгачева”, Српски дијалектолошки зборник, 66/2, Београд: Институт за српски језик САНУ, 7–635.

РМС: Речник српскохрватскога књижевног језика, I–VI, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1976.

РСАНУ: Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XX, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, 1959–.

РСЈ: Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска, 2007.

10. 2. Литература

- Аперсян 1995: Ю. Д. Аперсян, Интегралное описание языка и системная лексикография, Москва: Школа „Языки русской культуры”.
- Арутјунова 1998: Н. Д. Арутјунова, Язык и мир человека, Москва: Издательство Московского Университета.
- Ахманова 1966: О. С. Ахманова, Словарь лингвистических терминов, Москва: Советская энциклопедия.
- Бабић 1986: Stjepan Babić, Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku. Nacrt za gramatiku, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.
- Бабић 2020: Миланка Бабић, „Експресивност и екскламативност”, у: Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.), Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са XIV међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, књ. 1, Експресивност у српском језику, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 15–27.
- Бабић-Вујанић 1967: Милица Бабић-Вујанић, „Nomina agentis изведена суфиском -ло”, Наш језик, 16, 84–92.
- Бартмињски 2011: Јежи Бартмињски, Језик – слика – свет: Етнолингвистичке студије, Београд: SlovoSlavia.
- Белић 1905: Александар Белић, „Дијалекти источне и јужне Србије”, Српски дијалектолошки зборник, 1, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Белић 1949: Александар Белић, „Мисли о прикупљању дијалекатског материјала”, Јужнословенски филолог, 6, 1–10.
- Бјелетић 1991: Марта Бјелетић, „Родбинска терминологија код Срба у Румунији”, Научни састанак слависта у Вукове дане, 20/2, 391–40.
- Бјелетић 1993: Марта Бјелетић, „Експресивна средства у творби српскохрватских глагола (на материјалу говора југоисточне Србије)”, Научни састанак слависта у Вукове дане, 22/2, 265–271.
- Бјелетић 1994: Марта Бјелетић, „Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику”, Јужнословенски филолог, 50, 199–207.
- Бјелетић 1995: Marta Vjelečić, „Turcizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva”, Južnoslovenski filolog, 51, 203–221.
- Бјелетић 1996: Марта Бјелетић, „Од девет брата крв (фитоними и термини сродства)”, Кодови словенских култура, 1/1, Београд: Слио, 89–101.
- Богдановић 1984: Недељко Богдановић, „Глаголски пејоративи у говору Сврљига”, у: Лексикографија и лексикологија, зборник радова, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик, 23–25.
- Богдановић 2019: Недељко Богдановић, „Невеста – нова и/или непозната”, у: Недељко Богдановић (ур.), Од вештице до светице. Жена у говору и народној култури, Ниш: Филозофски факултет – Удружење истраживача Naemimontana, 69–75.
- Бошковић 1936: Бошковић Радосав, „Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници”, Јужнословенски филолог, 15, 1–155.
- Бугарски 1991: Ранко Бугарски, Језик у контексту, Београд: Чигоја штампа – XX век, 244–249.
- Вельковић Станковић 2005: Драгана Вельковић Станковић, Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Вельковић Станковић 2011: Драгана Вельковић Станковић, Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности, Београд: Филолошки факултет.
- Вельковић Станковић 2016: Драгана Вельковић Станковић, „Експресивност евалутивних деривата изведених суфиксима -оња и -уља – аксиолошки приступ”, Научни састанак слависта у Вукове дане, 45/1, 323–335.

- Вельковић Станковић 2018: Драгана Вельковић Станковић, Како мислимо речи. Прилози проучавању когнитивних аспеката српске лексике, Београд: Јасен – Филолошки факултет.
- Видовић Болт 2011: Ivana Vidović Bolt, *Životinjski svijet u hrvatskoj i poljskoj frazeologiji 1*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Влаховић 1970: Петар Влаховић, „Идеал човекове физичке лепоте у народним песмама североисточне Србије”, *Развитак*, 4–5, 62–67.
- Воробјев 2006: В. В. Воробьев, *Лингвокултурологија*, Издање Росијског универзитета дружбы народова, Москва: Рекомендовано Министерством образования и науки Российской Федерации для использования в учебном процессе.
- Вујаклија 1980: Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Вуловић 2015: Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Вучковић 2020: Снежана Вучковић, „Из дијалекатских лексичких ресурса (лексика Драгачева у дијахроној перспективи)”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 49/3, 37–53.
- Гортан-Премк 2004: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Грепл 1967: Miroslav Grepl, *Emocionalne motivovane aktualizace v syntakticke strukture vzpovedi*, Brno: Universita J.E. Purkyně.
- Детелић 1992: Мирјана Детелић, *Митски простор и епика*, Београд: САНУ – Ауторска издавачка задруга „Досије”.
- Дешић 1982: Милорад Дешић, „Експресивна лексика у српскохрватском језику”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 11/2, 71–85.
- Дешић 1990: Милорад Дешић, „Еуфемизми”, *Из српскохрватске лексике*, Никшић: Универзитетска ријеч, 3–9.
- Димитријевић/Васиљевић 2021: Јована Димитријевић, Анђела Васиљевић, „О концепту гостопримство у српском и француском језику”, у: Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, зборник радова са XII научног скупа младих филолога Србије, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 99–115.
- Драгачево 2010: Драгачево. Насеља. Порекло становништва. Обичаји, Б. Челиковић (прир.), Београд: Службени гласник – САНУ.
- Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику – творбена и семантичка анализа*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2010а: Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Драгићевић 2010б: Рајна Драгићевић, „Лингвокултуролошка упоредна истраживања етнокултурних стереотипа”, *Анали Филолошког факултета*, 22, Београд: Филолошки факултет, 201–214.
- Драгићевић 2014: Рајна Драгићевић, „Ка лингвокултуролошком речнику српског језика”, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 43/1, 274–262.
- Драгићевић 2018: Рајна Драгићевић, *Српска лексика у прошлости и данас*, Нови Сад: Матица српска.
- Ћинђић 2013: Марија Ћинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Ћинђић 2022: Марија Ћинђић, „Вишевековно путовање делија кроз језик, књижевност и историју”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 88, 3–17.

- Ђукановић 1995: Петар Ђукановић, „Говор Драгачева”, Српски дијалектолошки зборник, 41, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–240.
- Ердељановић 1902: Јован Ердељановић, „Доње Драгачево”, Српски етнографски зборник, књ. 4, Београд: Српска краљевска академија.
- Ердељановић 1988: Јован Ердељановић, „Неколике етничке особине Драгачева. Археологија, етнологија, народна и црквена уметност”, Градац, 85/86, 13–15.
- Жугић 1997: Радмила Жугић, „Придеви који се односе на човекове особине у говору околине Лебана”, Јужнословенски филолог, 53, 135–145.
- Жугић 2009: Радмила Жугић, „Семантичко-творбена анализа пејоратива за женска лица у јабланичком говору (југозападно од Лесковца)”, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 52/2, 81–106.
- Жугић 2010а: Радмила Жугић, „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору од нископродуктивних суфикса и њихов семантичко-творбени однос према пејоративима са продуктивним суфиксима -ко, -љо, -оња, -ча”, Зборник Матице српске за славистику, 78, 219–237.
- Жугић 2010б: Радмила Жугић, „Пејоративи за мушка лица у јабланичком говору образовани суфиксом -ко, -ља, -оња, -ча”, у: Милета Букумирић (ур.), Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу, Косовска Митровица: Филозофски факултет, 97–112.
- Жугић 2012: Радмила Жугић, „Именичке изведенице суфиксима -це, -е, -ле у призренско-тимочким говорима”, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 55/2, 193–202.
- Жугић 2014: Радмила Жугић, „Синонимија у лексичко-семантичкој групи пејоратива за женска лица у јабланичком говору”, Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, 44/2, 295–314.
- Жугић 2015: Radmila Žugić, „Semantička analiza pridevskih deminutiva u prizrensko-timočkim govorima srpskog jezika”, Jezikoslovni zapiski, 21/2, Ljubljana, 135–147.
- Зечевић 2007: Слободан Зечевић, Митска бића српских предања, Београд: Службени гласник.
- Зотова 2010: Анна Борисовна Зотова, К вопросу о соотношении категорий «эмоциональность», «эмотивность», «экспрессивность», Воронеж: Известия Волгоградского государственного педагогического университета, 14–17.
- Ивић 1985: Павле Ивић, Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје, Нови Сад: Матица српска.
- Ивић 2009: Павле Ивић, Српски дијалекти и њихова класификација, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Имами 2003: Petrit Imami, Beogradski frajerski rečnik, izmenjeno i prošireno izdanje, Beograd: NNK International, 2003.
- Јанић 1989: Ђорђе Јанић, „Ђаво у српским народним причама”, у: Предраг Палавестра (ур.), Српска фантастика. Натприродно и нестварно у српској књижевности, зборник радова, Београд: САНУ, 221–234.
- Јовановић К. 1908: Коста Јовановић, „Горње Драгачево (антропогеографска проучавања)”, Српски етнографски зборник 11, Насеља српских земаља 5, Београд: Српска краљевска академија, 311–426.
- Јовановић В. 2010: Владан Јовановић, Деминутивне и аугментативне именице у српском језику, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Јовановић Ј. 2018: Јована Јовановић, Лексика погрдног значења у именовању човека у српском језику, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Јовановић Ј. 2021: Јована Јовановић, „Пејоративи у номинацији човека у српском језику”, Јужнословенски филолог, 77/1, 127–162.
- Јошић Н. 2016: Неђо Јошић, „Лексичке збирке и лексика с подручја исочнохерцеговачког говора и њихово мјесто међу изворима Речника САНУ”, Филолог 7 (14), 208–217.

- Јунг 1996: Карл Јунг, Човек и његови симболи, Београд: Народна књига – Алфа.
- К–Ш 2007: Иван Клајн, Милан Шипка, Велики речник страних речи и израза, Нови Сад: Прометеј.
- Клајн 1994: Иван Клајн, Писци и писмењаци, Нови Сад: Матица српска.
- Клајн 2002: Иван Клајн, Творба речи у савременом српском језику. Први део, Слагање и префиксација. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Клајн 2003: Иван Клајн, Творба речи у савременом српском језику. Други део, Суфиксација и конверзија. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, „Експресивне конструкције”, Синтакса сложене реченице у српском језику, Београд – Србиње: Рашка школа – Просвјета, 141–150.
- Ковачевић 1999: Милош Ковачевић, „Метонимија и синегдоха”, Српски језик, 4/1–2, 171–203.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, Стилистика и граматика стилских фигура, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, Синтаксичка негација у српскоме језику, Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.
- Ковачевић 2006: О типовима и стилским особинама дисфемизама и еуфемизама, у: Годишњак за српски језик и књижевност, Година XX, број 8, Ниш: Филозофски факултет.
- Комадинић 1975: Гроздана Комадинић, „Говор горњег Драгачева”, Градац, 2/4–5, Чачак: Културно-просветна заједница општине Чачак, 68–80.
- Комадинић 1992: Гроздана Комадинић, Ткачка лексика Драгачева, Београд: Научна књига.
- Комадинић 2007: Гроздана Комадинић, Ризница народног казивања, Чачак: Огранак Вукове задужбине.
- Кончаревић 2006: Ксенија Кончаревић, Језик и православна духовност: студије из лингвистике и теологије језика, Крагујевац: Каленић.
- Крилова 2009: Ольга Николаевна Крылова, Пейоративные номинации лица в гендерном аспекте (на материале немецкого языка), диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва: МГУ, 2009.
- Кузьнецова 1989: Эра Васильевна Кузнецова, Лексикология русского языка, Москва: Издательство „Высшая школа”.
- Куљанин 2020: Сања Куљанин, „Експресивност језичких јединица у револуционарном дискурсу”, у: Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.), Српски језик, књижевност, уметност: зборник радова са XIV међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, књ. 1, Експресивност у српском језику, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 59–69.
- Маринковић/Јовановић 2012: Ивана Маринковић, Јована Јовановић, „О проблему полисемантичке структуре лексема из класе етника у српском језику”, у: Снежана Гудурић (ур.), Језици и културе у времену и простору, I, Нови Сад: Филозофски факултет, 463–473.
- Марјановић 2007: Милица Марјановић, „Етноними са негативном експресивном конотацијом”, у: Срето Танасић (ред.), Шездесет година Института за српски језик САНУ, зборник радова, књ. 2, Београд: Институт за српски језик САНУ, 109–118.
- Маслова 2004: В. А. Маслова, Введение в когнитивную лингвистику: Учеб, пособие, 2. изд., Москва: Флинта.
- Маслова 2010: В. А. Маслова, Лингвокультурология, Москва: Издательский центр „Академия”.
- Матвејева 2013: Тамара Матвеева, Экспресивность русского слова, Saarbücken: Palmarium Academic Publishing.

- Миланов 2022: Наташа Миланов, „Алтернативна употреба лексема са значењем недовољности нечега у српском језику (на примеру придева мршав и његових синонима)”, у: Биљана Мишић Илић, Весна Лопичић (ур.), Језик, књижевност, алтернативе, Ниш: Филозофски факултет, 259–273.
- Миланов/Стојановић 2011: Наташа Миланов, Милица Стојановић, „О погрдним називима за човека у општем речнику српског језика”, у: Жоржета Чолакова (ур.), Пайсиева четенија. Научни трудове, 48/1, Пловдив: Пловдивски универзитет „Паисий Хилендарски”, Филологически факултет, 534–540.
- Милорадовић 2012: Софија Милорадовић, „Лингвистички атласи – „централни инструмент” савремене дијалектологије”, у: Милина Ивановић-Баришић (ур.), Теренска истраживања – поетика сусрета, зборник 27, Београд: Етнографски институт САНУ, 141–151.
- Милосављевић 2017: Тања Милосављевић, „Лексика српског призренског говора”, Српски дијалектолошки зборник, 64, Београд: Институт за српски језик САНУ, 3–601.
- Мршевић-Радовић 2008: Драгана Мршевић-Радовић, Фразеологија и национална култура, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Мршевић-Радовић 2012: Драгана Мршевић-Радовић, „Концепт гостопримство у српској фразеологији и паремиологији”, Семинар српског језика, књижевности и културе, Предавања 1, Београд: Филолошки факултет – МСЦ, 91–100.
- Николић М. 2000: Мирослав Николић, Обратни речник српског језика, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик САНУ – Палчић.
- Николић Д. 1996: Десанка Николић, Горње Драгачево (етнолошко проучавање културних промена), Београд: Етнографски институт САНУ.
- Новокмет 2012: Слободан Новокмет, „Нове речи са суфиксом -ина и његовим варијантама у српском језику”, Наш језик, 43/3–4, 55–68.
- Новокмет 2016: Слободан Новокмет, „Метафорична значења лексема из лексичко-семантичке групе за псе која се односе на људске особине”, Књижевност и језик, 63/1–2, 49–66.
- Новокмет 2020: Слободан Новокмет, Називи животиња у српском језику: семантичка и лингвокултуролошка анализа, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Осовјецки 1982: И. А. Осовецкий, Лексика современных русских народных говоров, Наука, Москва.
- Петровић Ср. 1999: Сретен Петровић, Српска митологија. Систем српске митологије, књ. 1, Ниш: Просвета.
- Петровић Сн. 1993: Снежана Петровић, „Историјат и стање проучавања турцизама у српскохрватском језику”, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 36/2, 71–128.
- Петровић Сн. 2012: Снежана Петровић, Турцизми у српском призренском говору. На материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемерицића, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Пипер/Драгићевић/Стефановић 2005: Предраг Пипер, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић, Асоцијативни речник српског језика, Београд: Службени лист – Филолошки факултет – Београдска књига.
- Пецо 1987: Асим Пецо, Турцизми у Вуковим рјечницима, Београд: Вук Караџић.
- Пецо 1995: Асим Пецо, „Вишезначност изведеница суфиксом -уша у српскохрватском језику”, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 38/2, 149–156.
- Пижурица 1984: Мато Пижурица, „Из дијалекатске творбе пејоратива”, у: Лексикографија и лексикологија, зборник радова, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик, 129–135.
- Поповић 1991: Људмила Поповић, „О семантици назива за боје у руском, украјинском и српском фолклору”, Зборник Матице српске за славистику, 16, 149–154.

- Поповић 2006: Људмила Поповић, „Гендерни аспект језичке слике стварности Украјинаца и Срба”, *Славистика*, 10, 68–85.
- ПСЛТ 2023: Светлана Слијепчевић Бјеливук (ур.), *Појмовник српских лингвистичких термина*, Нови Сад: Прометеј, 2023.
- Раденковић 2008: Љубинко Раденковић „Словенска митолошка бића – представе и порекло”, *Зборник Матице српске за славистику*, 73, 315–328.
- Радић 1984: Првослав Радић, „Именички деминутивни суфикси -че и -иче у говору села Милошева у Великом Поморављу (начини творбе изведеница)”, *Јужнословенски филолог*, 40, 149–165.
- Радић 1988: Првослав Радић, „Суфикс -чија/-ција у српском књижевном језику”, *Наш језик*, 32/3–4, 179–191.
- Радић 1990: Првослав Радић, „О стилским вредностима хибридних изведеница у српскохрватском књижевном језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 33, 399–405.
- Радић 2001: Првослав Радић, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радић 2018: Првослав Радић, *Творба речи и миксоглоотија. Прилози о суфиксацији у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Радовић-Тешић 2002: Милица Радовић-Тешић, *Именице с префиксима у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Рамић 2016: Никола Рамић, „Енциклопедизам у дијалекатским речницима”, у: Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност, зборник радова са 10. међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу*, књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 129–144.
- Рамић 2019: Никола Рамић, *Дијалекатска ријеч*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Ранђеловић 2012: Ана Ранђеловић, „Метафорична значења зоонима који се односе на људске особине”, *Наш језик*, 43/3–4, 89–107.
- Ратковић 2022: Драгана Ратковић, „Ботаничка лексика и терминологија лаудативног значења у именовању човека у пиротском говору”, *Фолклористика*, 7/1, 67–90.
- Ратковић 2023: Драгана Ратковић, „Лексика лаудативног значења у именовању човека у пиротском говору (лингвокултуролошки аспект)”, *Јазикот како запис на културата во етнолошката и лингвистичка анализа на релација Србија – Македонија*, том 2, Скопје – Београд: МАНУ – САНУ, 99–129.
- Ристивојевић Рајковић 2008: Наташа Ристивојевић Рајковић, „Зоонимска метафорика о мушкарцима и женама”, *Philologia*, 6, 45–52.
- Ристивојевић Рајковић 2014: Наташа Ристивојевић Рајковић, „Погрдни називи за мушкарце и жене – прилог проучавању концептуализације рода”, у: Весна Лопичић, Биљана Мишић Илић (ур.), *Језик, књижевност, маргинализација*, Ниш: Филозофски факултет, 133–142.
- Ристић 1994: Стана Ристић, „Конотативни аспекти значења експресивне лексике”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 37/1–2, 537–542.
- Ристић 1996: Стана Ристић, „Експресивна и стилска употреба збирних именица са суфиксом -ија”, *Наш језик*, 31/1–5, 85–95.
- Ристић 1999: Стана Ристић, „Концептуализација значења речи душа у савременом српском језику”, у: Бранислав Остојић (ур.), *Зборник са Четвртог лингвистичког скупа „Бошковићеви дани”*, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 133–144.
- Ристић 2004: Стана Ристић, *Експресивна лексика у српском језику, теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Ристић/Милосављевић/Јовановић 2005: Стана Ристић, Бојана Милосављевић, Владан Јовановић, „Деминутивни са суфиксима -че и -(ч)ић (лексикографско-лексиколошки приступ)”, Српски језик, 10/1–2, 597–616.
- Ристић 2013: Стана Ристић, „Придеви са суфиксима -(а)н, -ни од именичких основа (лексикографско-лексиколошки приступ)”, у: Миливој Алановић, Јасмина Дражић, Гордана Штасни, Гордана Штрбац (ур.), Лексика, граматика, дискурс: зборник у част Вери Васић, Нови Сад: Филозофски факултет, 217–234.
- Ристић 2014: Стана Ристић, „Квалификатори у српској лексикографији”, у: Рајна Драгићевић (ур.), Савремена српска лексикографија у теорији и пракси, колективна монографија, Београд: Филолошки факултет, 113–130.
- Ристић/Лазич Коњик 2020: Стана Ристић, Ивана Лазич Коњик, Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Савић Грујић 2013: Ана Савић Грујић, „Негативна номинација човека мотивисана говором”, у: Јордана Марковић (прир.), Путеви и дometri дијалекатске лексикографије: зборник радова са истоименог међународног научног скупа, Ниш: Филозофски факултет, 99–114.
- Савић Грујић 2016: Ана Савић Грујић, Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Савић Грујић 2016: Ана Савић Грујић, Семантичка анализа лексема са значењем заова у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, у: Јзик, књижевност, алтернативе, 245. –258
- Селимовић 1986: Меша Селимовић, За и против Вука, Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Сикимић 1998: Биљана Сикимић, „Невестина имена, од хипокористика до пејоратива”, Српски језик, 3/1–2, 29–55.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva, Zagreb: Matica hrvatska.
- Скок 1971–1974: Petar Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- СМР 1970: Шпиро Кулишић, Петар Петровић, Никола Пантелић, Српски митолошки речник, Београд: Нолит.
- Стакић 1987: Милан Стакић, „О пејоративима у Вуковом рјечнику”, Научни састанак слависта у Вукове дане, 17/1, 153–159.
- Станић/Јанковић 2011: Данијела Станић, Јелена Јанковић, „Пејоративни називи за мушка лица у српским народним говорима на територији Војводине”, у: I. Harak (ур.), Jazyk, literature a region, Usti nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 70–87.
- Станић/Јанковић 2013: Данијела Станић, Јелена Јанковић, „Пејоративни називи за женска лица у српским говорима Војводине”, у: Снежана Гудурић (ур.), Језици и културе у времену и простору, I, Нови Сад: Филозофски факултет, 31–44.
- Стевановић 1963: Михаило Стевановић, „Придеви с наставцима -ив и -љив”, Наш језик, 13/3–5, 197–207.
- Стевановић 1975: Михаило Стевановић, Савремени српскохрватски језик, I, Београд: Научна књига.
- Стевановић 1986: Михаило Стевановић, Савремени српскохрватски језик (Граматицки системи и књижевнојезичка норма), I, пето издање, Београд: Научна књига.
- Стевановић 1989: Михаило Стевановић, Савремени српскохрватски језик, II, Београд: Научна књига.
- СТИЈОВИЋ 1996: Рада Стијовић, „О компаративу придева с префиксима о- и по-”, Наш језик, 31/1–5, 106–109.

- Стијовић 2013: Рада Стијовић, „Дијалекатски речници и граматика”, у: Јордана Марковић (прир.), Путеви и домети дијалекатске лексикографије: зборник радова са истоименог међународног научног скупа, Ниш: Филозофски факултет, 327–336.
- Танасић 2019: Срето Танасић, „Преслица”, у: Недељко Богдановић (ур.), Од вештице до светице. Жена у говору и народној култури, Ниш: Филозофски факултет – Удружење истраживача Наемимонтана, 147–159.
- Танасковић 2018: Тања Танасковић, Територијално раслојена лексика у књижевном делу Драгослава Михаиловића, докторска дисертација, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Таноцки 1986: Franjo Tanocki, Rječnik rodbinskih naziva, Osijek: Revija – Izdavački centar Radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić”.
- Телија 1986: Вероника Н. Телија, Конотативни аспект семантики номинативних јединица, Москва: Наука.
- Телија 1988: Вероника Н. Телија, „Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспресивно-оценочная функция”, Метафора в языке и тексте, Москва: Наука, 26–52.
- Телија 1996: В. Н. Телија, Русская фразеология – семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты, Москва: Школа „Языки русской культуры”.
- Толстој 1984: Никита Иљич Толстој, „Српскохрватска дијалекатска лексикографија у лингвогеографској перспективи”, Лексикографија и лексикологија, зборник радова, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српски језик, 189–190.
- Толстој 1995: Никита Иљич Толстој, Језик словенске културе, Ниш: Просвета.
- Толстој С./Толстој Н. 1981: С. М. Толстая, Н. И. Толстой, „Заметки по славянскому язычеству. 5. Защита от града в Драгачеве и других сербских зонах”, Славянский и балканский фольклор, 44–120.
- Тошовић 2004: Бранко Тошовић, „Експресивност”, Стил, 3, Београд – Бањалука: Удружење књижевника Србије – Књижевна задруга, 25–61.
- Ћорић 1982: Божо Ћорић, Моциони суфикси у српскохрватском језику, Београд: Филолошки факултет.
- Ћорић 2002: Божо Ћорић, „Деривациони појмовни апарат у српском језику”, Српски језик, 7/1–2, 195–204.
- Ћорић 2008: Божо Ћорић, Творба именица у српском језику (одабране теме), Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Ћорић 2013: Божо Ћорић, „Прилог библиографији творбе речи”, Научни састанак слависта у Вукове дане, 32/3, 173–233.
- Цвијовић 2017: Драгана Цвијовић, Збирне именице у савременом српском језику, докторска дисертација, Београд: Филолошки факултет.
- Цвијовић 2022: Драгана Цвијовић, „Експресивна вредност лексема којима се именује особа у роману Време кокошки Добрила Ненадића”, у: Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.), Српски језик, књижевност, уметност, зборник радова са XVI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, књ. 1, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 251–261.
- Цвијовић 2023а: Драгана Цвијовић, „Семантичка анализа лексема којима се именују чланови породичних и родбинских односа у збирци приповедака Слике из сеоског живота Јанка Веселиновића”, у: Данијела Петковић, Дејан Ајдачић (ур.), Савремена српска фолклористика, XII, зборник радова, Београд – Лозница – Тршић: Удружење фолклориста Србије – Универзитетска библиотека „Светозар Марковић” – Комисија за фолклористику Међународног комитета слависта – Центар за културу „Вук Караџић” – Научно-образовно културни центар „Вук Караџић”, 377–389.
- Цвијовић 2023б: Драгана Цвијовић, Збирне именице у савременом српском језику: (лексичко-граматичка и лексичко-семантичка анализа), Београд: Институт за српски језик САНУ.

- Чајкановић 1994: Веселин Чајкановић, Студије из српске религије и фолклора 1910–1924. Сабрана дела из српске религије и митологије, Војислав Ђурић (прир.), књ. 1, Београд: Српска књижевна задруга – Београдски издавачко-графички завод – Просвета – Партенон М. А. М.
- Шкаљић 1989: Abdulah Škaljić, Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo: Svjetlost.
- Штасни 2011: Гордана Штасни, „Семантичко-деривациони потенцијал именица из лексичке групе животиња”, у: Владислава Ружић, Слободан Павловић (ур.), Лексикологија, ономастика, синтакса: зборник у част Гордани Вуковић, Нови Сад: Филозофски факултет, 307–317.
- Штасни 2013: Гордана Штасни, Речи о човеку (Номинација човека у српском језику), Нови Сад: Филозофски факултет.
- Шћепановић 1998: Михаило Шћепановић, „Трансноминизација и номиналне категорије”, Српски језик, 3/1–2, 1998.
- Шћепановић 1999: Михаило Шћепановић, „Херцеговачко презиме Пичета”, Српски језик, 4/1–2, 1999, 623–630.
- Шћепановић 2002: Михаило Шћепановић, „Зооним као ономастички термин”, Српски језик, 7/1–2, 321–326.
- Шћепановић 2009: Михаило Шћепановић, „Дијалекатска лексикографија”, Радови Филозофског факултета, 11/1, Пале: Филозофски факултет, 321–333.
- Шћеповић 2023: Јована Шћеповић, „Турцизми који се односе на физичке и духовне особине човека у Речнику Драгачева”, Књижевност и језик, LXX/1, 67–81, 2023.

Распоред табела у раду

Табела бр. 1: Турцизми и духовне особине	95
Табела бр. 2: Турцизми и позитивне физичке особине	98
Табела бр. 3: Турцизми и негативне физичке особине.....	98

Распоред графикана у раду

Графикон 1: Аугментативни именички суфикси који се користе при творби лексема којима се номинују жене	118
Графикон 2: Аугментативни именички суфикси који се користе при творби лексема којима се номинују мушкарци	119
Графикон 3: Аугментативни именички суфикси који се користе при творби лексема којима се номинују и жене и мушкарци	119
Графикон 4: Број лексема по почетном слову.....	123
Графикон 5: Процентуални однос лаудатива и пејоратива	124
Графикон 6: Процентуални однос именичких и придевских јединица.....	125
Графикон 7: Процентуални однос именичких јединица према роду.....	126
Графикон 8: Однос духовних и физичких лаудатива и пејоратива	127
Графикон 9: Број духовних пејоратива у лексичко-семантичким групама	128
Графикон 10: Број пејоратива у склопу физичких карактеристика	129
Графикон 11: Број духовних лаудатива у лексичко-семантичким групама.....	130
Графикон 12: Однос пејоратива који се односе на мушкарце и жене и њихова бројност у лексичко-семантичким групама	131

Биографија аутора

Јована Шћеповић, рођена Димитријевић, рођена је 9. јуна 1994. године у Ужицу. У Лопашу и Прилипцу завршила је основну школу, као носилац Вукове дипломе, и гимназију Свети Ахилије у Ариљу. Школске 2013/14. године уписала се на Студијску групу за српски језик и књижевност, наставнички смер катедре за српски језик са јужнословенским језицима на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Дипломирала је 8. септембра 2017. године. Након завршетка основних студија 2017/18. године, такође на катедри за српски језик са јужнословенским језицима, уписала се на мастер академске студије Филолошког факултета Универзитета у Београду. Након положених испита на мастер студијама, са просечном оценом 9,00 12. јула 2018. године одбранила је мастер рад из Ономастике српског језика – Антропонимска слика села Лопаша код Пожеге. У октобру школске 2018/19. уписала се на докторске академске студије, смер Наука о језику, на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Положила је све испите на докторским студијама са просечном оценом 9, 87. Од 2019. године запослена је у Институту за српски језик САНУ на Одсеку за лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израду Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ.

Учествовала је на неколико лингвистичких конференција и објавила радове у научним часописима и зборницима са научних конференција.

Поља интересовања су јој: лексикологија и лексикографија, лингвокултурологија и дијалектологија.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора _____ Јована Шћеповић _____

Број досијеа _____ 18061/Д _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

„Експресивна лексика у говору Драгачева са околином – лингвокултуролошки приступ”

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација ни у целини ни у деловима није била предложена за стицање дипломе студијских програма других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Јована Шћеповић

Број досијеа 18061/Д

Студијски програм Српски језик

Наслов рада „Експресивна лексика у говору Драгачева са околином – лингвокултуролошки приступ”

Ментор проф. др Михаило Шћепановић, ванредни професор

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

„Експресивна лексика у говору Драгачева са околином – лингвокултуролошки приступ”

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду, и доступну у отвореном приступу, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла:

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC -ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити подистим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити подистим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, _____
